

**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ  
БУДІВНИЦТВА І АРХІТЕКТУРИ**

**На правах рукопису**

**ДЕРЕВІНСЬКИЙ ВАСИЛЬ ФЕДОРОВИЧ**

**УДК 329.733 (477 = 161.2) “1940/1953”**

**ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ  
ТА УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ В 1940–1953 РОКИ:  
ЕТНОНАЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ**

Спеціальність 20.02.22 – військова історія

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук

Науковий керівник  
**Панібудьласка**  
**Володимир Федорович**  
доктор історичних наук,  
професор

**Київ – 2003**

## ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	3
ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ....	14
РОЗДІЛ 2. ФОРМУВАННЯ ЗАСАД ЕТНОНАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ОУН і УПА	
2.1. Ідейно-теоретичні основи етнонаціональної політики.....	30
2.2. Міжнародний фактор в етнонаціональній політиці ОУН і УПА.....	67
2.3. Утворення фронту спільної боротьби поневолених народів.....	97
РОЗДІЛ 3. РЕАЛІЗАЦІЯ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ОУН і УПА	
3.1. Агітаційно-пропагандистська діяльність ОУН і УПА.....	110
3.2. Боротьба ОУН і УПА за здійснення етнонаціональної політики.....	132
ВИСНОВКИ.....	179
ДЖЕРЕЛА І ЛІТЕРАТУРА.....	191

## ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АК – Армія Крайова

ВО – військова округа

ГК УПА – Головне командування Української повстанської армії

ГОП – Головний осередок пропаганди

ЗП УГВР – Закордонне представництво Української головної визвольної ради

КПРС – Комуністична партія Радянського Союзу

НКВС – Народний комісаріат внутрішніх справ

ОУН – Організація українських націоналістів

ПУН – Провід українських націоналістів

Р-ЗЗ – референтура закордонних зв'язків Організації українських націоналістів

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

США – Сполучені Штати Америки

УВО – Українська військова організація

УССД – Українська Самостійна Соборна Держава

УПА – Українська повстанська армія

## ВСТУП

Процес становлення новітньої Української держави потребує розробки й реалізації різних аспектів державного будівництва. Особливого значення з-поміж них набувають питання, пов'язані з витворенням державної концепції етнонаціональної політики. Адже здійснення раціональної етнонаціональної політики може створити сприятливі умови для внутрішньодержавного міжнаціонального порозуміння та забезпечити реальний стабільний розвиток українського суспільства і держави.

Етнонаціональна політика передбачає забезпечення гармонійних взаємовідносин титульного етносу з етнічними групами та національними меншинами всередині держави. Одночасно з нормалізацією міжнаціонального внутрішньодержавного життя етнонаціональна політична діяльність держави має також забезпечувати захист національних інтересів країни на міжнародній арені. Тобто пріоритетними завданнями етнонаціональної політики є забезпечення міжнаціональної злагоди в суспільстві країни та досягнення і підтримання рівноправних відносин з іншими націями й державами.

Після відродження державної незалежності України в національному законодавстві були закладені політико-правові підвалини державного курсу у сфері міжнаціональних відносин. Одним із перших таких законопроектів стала Декларація прав національностей України, прийнята Верховною Радою України 1 листопада 1991 р., згодом прийнято було Закон України “Про національні меншини” від 25 червня 1992 р. Принципи державної етнонаціональної політики також відображені в Конституції України, Декларації про державний суверенітет України та в Акті проголошення незалежності України.

Українська держава, виходячи із основних положень цих документів, враховуючи поліетнічний склад українського суспільства, визнаючи органічну єдність прав людини і прав національностей, гарантує всім громадянам України незалежно від їхнього національного походження рівні політичні, економічні,

соціальні й культурні права, підтримку національної самосвідомості та самовизначення у формах, які не створюють загрози територіальній цілісності, соборності України. Метою етнонаціональної політики держави є перетворення багатонаціонального українського суспільства із потенційно можливого джерела міжетнічних суперечностей та конфліктів на опору і силу української державності, водночас дбає про відродження і розвиток усіх етнічних спільностей України. Також взято курс на налагодження добросусідських і партнерських відносин з іншими націями та державами.

Потрібно зазначити, що створення власної концепції етнонаціональної політики є надзвичайно складною справою, тому що питання міжнаціональних відносин в Україні є багатограними і проблематичними. Під час її розробки необхідно врахувати ряд факторів, головними з яких є: поліетнічний характер населення України; могутній процес етнічного ренесансу та політизації етносів (української етнонації та етнічних груп); криза марксистсько-ленінської теорії нації та банкрутство національної політики Комуністичної партії Радянського Союзу (КПРС); відсутність власної державної концепції етнонаціональної політики; відсутність вивчення власних наробок і здобутків досвіду практичного вирішення етнонаціональних проблем; недосконалість наявного механізму регулювання етнонаціональних відносин; сепаратистські настрої серед певної частини населення; загострення дискусій щодо статусу мови; відсутність послідовного захисту національних інтересів на міжнародній арені. Тобто з огляду на ці проблеми створення дієвої і результативної концепції державної етнонаціональної політики є архіважливим для України.

Для розв'язання значної частини цих проблем потрібно насамперед розпочати дослідження особливостей здійснення етнонаціональної політики різними українськими урядами та структурами українського визвольного руху протягом усієї історії України. Зокрема, значним і вагомим матеріалом для наукового дослідження становить етнонаціональна політична діяльність українських визвольних формацій, що діяли у 40–50-х роках ХХ ст. Їх теоретичні напрацювання і практичне втілення етнонаціональної політики має

на сьогодні значний інтерес не лише серед істориків, а й серед політологів. Ретельне вивчення, глибокий і вдумливий аналіз та врахування попереднього досвіду розробки і реалізації етнонаціональної політики сприятиме позитивному розв'язанню багатьох сучасних етнонаціональних проблем та дасть змогу запобігти небезпеці повторення гірких помилок і трагічних прорахунків.

Після проголошення незалежності України новітніми українськими науковцями був зроблений певний внесок у дослідження етнонаціональної проблематики. Надбанням широкої громадськості є дослідження, що висвітлюють становлення й розвиток етнонаціональної політики як окремої наукової дисципліни, її понятійного апарату. Зокрема, до таких праць належать роботи авторських колективів за редакцією Ю.Римаренка “Етнонаціональний розвиток України: терміни, визначення, персоналії” [123], “Мала енциклопедія етнодержавознавства” [152], “Етнос. Нація. Держава: Україна в контексті світового етнодержавницького досвіду” [125]; за редакцією В.Наулка “Етнонаціональні процеси в Україні: історія та сучасність” [124] та інші. Також цінними є збірники документів, які висвітлюють розвиток українських етнонаціональних відносин, що склалися протягом усієї історії України. Це праця, виконана за редакцією В.Панібудьласки, “Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали” [86], та збірник, упорядкований М.Панчуком та І.Курасом, “Національні відносини в Україні у ХХ столітті” [85] та інші.

Інформацію про особливості етнонаціональних відносин можна отримати зі збірників документів І.Біласа “Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953” [72] та В.Сергійчука “ОУН–УПА в роки війни: Нові матеріали і документи” [88] тощо.

Вийшли друком праці, присвячені окремим етапам українського етнонаціонального політичного розвитку. Проте потрібно зауважити, що існує потреба у продовженні ґрунтовного вивчення історія утворення й реалізації етнонаціональної політики українськими визвольними структурами у 1940–53

роки. Серед праць в яких висвітлюється дана проблематика можна назвати роботи А.Кентія “Нарис історії ОУН (1929–41)” [137], “УПА в 1942–43 рр.” [140], “Нарис історії боротьби ОУН–УПА в Україні (1946–56) [138], М.Коваля “Україна: 1939–1945. Маловідомі і непрочитані сторінки історії” [144], І.Муковського, О.Лисенка “Звитяги і жертвність українців на фронтах Другої світової війни” [160] та інші. Цікавими є праці в яких розкриваються українсько-польські відносини цього періоду історії. Це праці І.Льюшина “ОУН–УПА і українське питання в роки Другої світової війни (в світлі польських документів)” [131], “Протистояння УПА і АК у роки Другої світової війни на тлі діяльності польського підпілля в Західній Україні” [132], Ю.Шаповала “ОУН і УПА на терені Польщі (1944–1947 рр.)” [209] та інші. Змістовним є праця А.Русначенка “Розумом і серцем. Українська суспільно-політична думка 1940–80-х років” [184], в якій зроблений аналіз основних теоретичних засад етнонаціональної політики українського визвольного руху 40–50-х років ХХ ст. Етнонаціональні питання також порушуються в іншій книзі цього автора “Народ збурений. Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–50-х роках” [183]. У представленій до захисту дисертації зроблено спробу на основі узагальнення та аналізу багатого фактичного матеріалу дати комплексну та об’єктивну оцінку розробці і реалізації етнонаціональної політики такими структурами українського визвольного руху в 1940–1953 роки, як Організація українських націоналістів (ОУН) під проводом С.Бандери та Українська повстанська армія.

**Актуальність роботи.** Відновлення української державності дало змогу українським науковцям продовжити перерваний у часи радянської влади процес об’єктивного висвітлення історичного розвитку українського народу та Української держави. У полі зору наукових інтересів дослідників були питання, які в попередні роки отримували необ’єктивну оцінку або були під грифом “цілком таємно” (тобто не для наукового дослідження). До таких питань належить діяльність ОУН і УПА, що перебуває сьогодні на етапі ґрунтовного

наукового аналізу, переосмислення попередньої інформації та вивчення раніше засекречених архівних матеріалів.

Згідно з офіційною радянською історіографією та пропагандистськими настановами прагнення до незалежності неодмінно розглядалося як прояв “буржуазного націоналізму”, а тому гнівно засуджувалося й викорінювалося. Окрім того, було вироблено “чітку схему” історії війни “радянського народу” проти німецьких загарбників, у якій не було місця для українського національно-визвольного руху. Піддавалася фальсифікації етнонаціональна політика ОУН і УПА, яка подавалася людиноненависницькою, сповненою нетерпимості й агресивності. В Українській радянській енциклопедії писалося, що націоналізм є буржуазною ідеологією, характерними рисами якої є пропаганда зверхності національних інтересів над соціальними, проголошення національної нетерпимості тощо [198, С. 78].

Таким чином, актуальність теми зумовлена науково-пізнавальними причинами. Вона продиктована самою логікою розвитку української історичної науки. Дослідження формування й здійснення етнонаціональної політики ОУН і УПА покликане забезпечити цілісність у підходах до вивчення як українського національно-визвольного руху ХХ ст. у цілому, так і до вивчення особливостей становлення української етнонаціональної політики протягом всієї історії України.

Про важливість наукового вивчення історії діяльності ОУН і УПА та, зокрема їхньої етнонаціональної політики, свідчать також сучасні досить гострі дискусії (як наукового, так і суспільно-політичного характеру) щодо їхньої сутності. З огляду на це проблематика ОУН і УПА сучасними вітчизняними істориками визнається як “найгостріша в контексті новітньої історії України”, що є дуже потрібною для примирення нашого суспільства. [228]. Слушною є думка відомого українського історика професора М.Ковалю, який вбачав причину такої актуальності в тому, що “у повоєнну, а з нею і в сучасну добу перекручували складні і запутані проблеми Другої світової війни, причому вже не як історичні, а як політичні” [236, С. 83]. Отже, ретельне вивчення



науковцями питань цієї проблематики та висвітлення результатів їх досліджень перед широкою громадськістю дасть змогу спростувати радянські штампи про український визвольний рух і не дасть змоги новітнім апологетам радянських ідеологічних штампів вносити деструктивність в українське суспільство.

Сучасний процес українського державотворення також посилює актуальність досліджуваної теми, адже для нього важливою є потреба витворення перспективної концепції української етнонаціональної політики. Ця концепція може бути створена лише за умови ґрунтовного вивчення попереднього досвіду здійснення етнонаціональної політики українськими державними та визвольними структурами, зокрема ОУН і УПА, оскільки це дасть змогу прискорити формування новітньої концепції етнонаціональної політики та усунути можливість повторення попередніх помилок.

**Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.** Обраний напрям дослідження пов'язаний з науковою Програмою “Історія етнонаціональних процесів в Україні”, розробленою і затвердженою науково-експертною радою Міністерства освіти і науки України за фаховим напрямом “Історія”, яка розробляється на кафедрі політичних наук Київського національного університету будівництва і архітектури.

**Мета та завдання дослідження** визначені з урахуванням стану наукової розробки та актуальності означеної теми. Дисертант ставить за мету комплексно дослідити особливості створення і реалізації на практиці концепції етнонаціональної політики ОУН і УПА у 1940–1953 роки. Відповідно до поставленої мети в дисертації визначено такі основні завдання:

- проаналізувати стан наукової розробки обраної теми;
- дослідити специфіку формування ідейно-теоретичних основ етнонаціональної політики ОУН і УПА;
- розглянути ставлення ОУН і УПА до національних меншин України;
- висвітлити політику ОУН і УПА стосовно різних держав і народів;
- розкрити причини й особливості створення ОУН і УПА фронту спільної боротьби поневолених тоталітарними режимами народів;

– висвітлити, за допомогою яких форм і методів агітаційно-пропагандистської діяльності ОУН і УПА реалізували принципи етнонаціональної політики;

– дослідити процес практичного втілення принципів етнонаціональної політики ОУН і УПА під час їх боротьби з двома тоталітарними режимами.

**Об’єкт дослідження:** Організація українських націоналістів (бандерівців) та Українська повстанська армія, створена з ініціативи ОУН(б).

**Предметом дослідження є:** етнонаціональні аспекти діяльності ОУН(б) і УПА, що формувалися й реалізовувалися в 1940–1953 роки.

**Хронологічні рамки дослідження** охоплюють період 1940–1953 років, від часу створення ОУН(б) до припинення організованої збройної боротьби ОУН(б) і УПА. Це зумовлено тим, що саме в цей час відбулося завершення витворення етнонаціональної концепції ОУН і УПА, а також найхарактерніше й найповніше були реалізовані принципи цієї етнонаціональної концепції. Для повного й цілісного створення образу формування етнонаціональної політики ОУН і УПА дисертантом при розгляді деяких питань досліджується етнонаціональна політична діяльність єдиної ОУН періоду 1920–1930-х років.

Хронологічні рамки періоду дослідження дають можливість всебічно розглянути етнонаціональну політичну діяльність ОУН і УПА і на основі аналізу наявних архівних джерел дати їй оцінку.

**Методологічна основа.** Методологія дослідження базується на загальнонауковому принципі об’єктивності наукового пошуку, потребі відмовитися від упередженості, незважаючи на політичні орієнтації та уподобання читачів. З метою уникнення свідомого підбору фактів і тенденційної їх інтерпретації використовувався критичний, структурно-системний підхід при вивченні джерельної бази з означеної проблематики. Важливого значення було надано принципу історизму, за допомогою якого аналіз емпіричного матеріалу досліджуваної теми здійснювався із урахуванням конкретної історичної ситуації.

Також у процесі написання дисертації використовувалися аналітичний, проблемно-хронологічний та порівняльно-історичний методи наукового дослідження.

**Наукова новизна дисертації** полягає у постановці та розробці актуальної проблеми, яка не отримала достатньою мірою всебічного та об'єктивного висвітлення в історичній науці. На основі численних джерел, насамперед архівних документів, дисертант комплексно проаналізував етнонаціональний аспект діяльності ОУН і УПА у 40-х роках ХХ ст. У результаті цієї роботи було отримано ряд висновків і положень, що містять наукову новизну і виносяться на захист:

– в дисертації вперше визначено, що після тривалого процесу формування етнонаціональних засад політичної діяльності ОУН і УПА у 1940-х роках в умовах війни витворили власну цілісну концепцію етнонаціональної політики;

– встановлено, що відповідно до власної концепції етнонаціональної політики ОУН і УПА в ході збройної боротьби прагнули налагоджувати відносини з іншими народами та державами на основі взаємоповаги, толерантності, рівноправності і невтручання у внутрішні справи протилежної сторони. Крім того, ОУН і УПА розділяли своє ставлення щодо окремо взятого народу та шовіністично налаштованих представників провідної верхівки цього народу, а тому, поборюючи імперіалізм, намагалися не вести боротьби з цілим народом як спільнотою, а лише з апологетами шовінізму (хоча спостерігається розбіжність між теоретичними засадами і практичною діяльністю);

– з'ясовано, що в етнонаціональній концепції ОУН і УПА було визначено ставлення до національних меншин України, яким гарантувалися рівні з українцями права, зокрема право на вільний політичний, соціальний, національний і культурний розвиток;

– встановлено, що в етнонаціональній концепції ОУН і УПА значну увагу звернено на потребу створення фронту спільної боротьби поневолених нацистським і радянським тоталітаризмом націй задля свого визволення. Також

наголошувалося, що лише поневолені цими режимами нації є природними союзниками українців;

– охарактеризовано специфіку і значення методів та форм агітаційно-пропагандистської діяльності для практичної реалізації принципів етнонаціональної політики ОУН і УПА;

– здійснено аналіз досягнень і недоліків етнонаціональної політичної діяльності ОУН і УПА у 1940-1953 рр.

**Практичне значення одержаних результатів.** Положення й висновки, а також уведені до наукового обігу документальні матеріали можуть застосовуватися науковцями при подальшій розробці досліджуваної теми та взагалі діяльності ОУН і УПА. Матеріали дисертації можуть бути використані при написанні узагальнюючих праць з історії України, українського війська та ОУН і УПА, підготовки підручників, лекцій та семінарських занять із курсу історії України, а також спецкурсів із новітньої історії України та українського війська. Результати дослідження можуть бути використані також під час розроблення принципів сучасної етнонаціональної державної політики України.

**Апробація результатів дисертації** здійснена шляхом її обговорення та рекомендації до захисту на засіданні кафедри політичних наук Київського національного університету будівництва і архітектури. Найважливіші її результати викладені у статтях, доповідях і повідомленнях на наукових конференціях різних рівнів: міжнародній студентсько-аспірантській науковій конференції “Україна в роки Другої світової війни” (м.Київ, 2000), шістдесят першій науково-практичній конференції Київського національного університету будівництва і архітектури (м.Київ, 2000), всеукраїнській науковій конференції “Роман Шухевич – “Тарас Чупринка”: постать на тлі епохи воюючої України” (м.Тернопіль, 2000), міжнародній студентсько-аспірантській науковій конференції “Україна–Польща: шлях до європейської співдружності” (м.Тернопіль, 2001), шістдесят другій науково-практичній конференції Київського національного університету будівництва і архітектури (м.Київ, 2001), міжнародній студентській історичній науково-практичній конференції

“Історія Батьківщини. Україна на зламі століть” (м.Київ, 2002), шістдесят третій науково-практичній конференції Київського національного університету будівництва і архітектури (м.Київ, 2002), міжнародній науковій конференції “Україна і Польща в ХХ столітті: проблеми історії і політології” (м.Київ, 2002), науковій конференції, присвяченій 60-річному ювілею створення Української повстанської армії (м.Київ, 2002). Основні результати дисертації були подані у дев’яти авторських публікаціях.

## Розділ 1

### Історіографія та джерельна база дослідження

Звертаючись до оцінки рівня розробки теми, констатуємо, що, незважаючи на актуальність питань, пов'язаних із етнонаціональною політикою ОУН і УПА, ґрунтовних монографічних праць із цієї проблематики поки що практично немає, а наукових статей обмаль і вони не розкривають всебічно поставленої проблеми. Так, із близько двох тисяч праць з історії ОУН і УПА [129], що були написані за повоєнний період в Україні та поза її межами, етнонаціональній політиці ОУН і УПА надається переважно оглядове висвітлення. Такий стан справ безпосередньо був спричинений відсутністю державної самостійності України, адже в часи існування СРСР ці питання об'єктивно і ґрунтовно не вивченню. Також у дослідженнях, що здійснювалися закордонними українськими науковцями, перевага надавалася вивченню історії становлення ОУН і УПА.

З метою ґрунтовного й об'єктивного дослідження цього аспекту діяльності ОУН і УПА потрібно розглянути специфіку висвітлення означеної проблеми радянською, закордонною, а також і сучасною українською історіографією.

Значна увага надавалася вивченню питанням діяльності ОУН і УПА в радянській історіографії. Загальною ознакою досліджень цього часу була явна їх залежність від вимоги КПРС бути розвінчувально-заперечуючими працями стосовно української національної ідеї. Діяльність ОУН і УПА подавалася спрощено і однобічно – як боротьба, що здійснювалася на догоду фашизму проти свого народу, заради свавільного й жорстокого панування над ним. Водночас необхідно зазначити, що праці радянських дослідників попри свою пропагандистську спрямованість характеризуються наявністю значного ґрунтовного фактичного матеріалу, поданого з позицій радянської ідеології.

Фальсифікації зазналася етнонаціональна політична діяльність ОУН і УПА. В інтерпретації радянських науковців етнонаціональна концепція ОУН і УПА характеризувалася за своєю суттю як шовіністична, людиноненависницька, якій була притаманна національна зарозумілість й обмеженість. Це впливає з праць В.Чередниченка “Анатомія зради” [204, С. 20], В.Євдокименка “Критика ідейних основ українського буржуазного націоналізму” [126, С. 178], Н.Хмари “Буржуазний націоналізм і мілітаризм” [203, С. 10], В.Давиденка “Чим займалися національні герої” [222, С. 83–86] та інших. Відповідно метою етнонаціональної політики ОУН мало бути створення національно однорідної Української держави, в якій існувала б повна дискримінація осіб інших національностей, як твердить О.Поліщук у своїй праці “Український буржуазний націоналізм і його “теорія” держави” [170, С. 17].

Свідомо підмінювалося тлумачення гасла українського націоналізму: “Україна для українців”, що призводило до розуміння його як такого, яке має шовіністичний зміст. Крім того, відверто перекручувалися ідейні основи українського націоналізму, зокрема, у книзі В.Чередниченка “Анатомія зради” було сфальсифіковано деякі пункти з “Декалога” (10 заповідей українського націоналіста), що призвело до діаметрально протилежного їх розуміння. В.Чередниченко подає це так: “В “святцях” українських націоналістів, так званому “декалозі”, були встановлені правила поведінки членів ОУН, немов прямо позичені з неписаних законів злочинного світу: “не завагаєшся виконати найбільшого злодіяння...”, “будеш боротися за поширення сили, слави, багатства і простору української держави навіть шляхом поневолення чужоземців” [204, С. 18]. Хоча насправді вони звучать зовсім по-іншому: “точка 7. Не завагаєшся виконати найнебезпечнішого чину для добра справи; ... точка 10. Змагатимешся до посилення сили, слави, багатства і простору української держави” [97, С. 21].

Український націоналізм в цілому, як зокрема ОУН і УПА, були оголошені відвертими сповідниками і реалізаторами антисемітських теорій, у

зв'язку з чим ОУН і УПА безпідставно звинувачували у причетності до гітлерівського геноциду єврейського населення у роки Другої світової війни. Це подається в книжці, надрукованій за редакцією В.Чередниченка, “Український буржуазний націоналізм: загострення ідейно-організаційної кризи, крах антинародних підступів” [200, С. 66], книжці за редакцією А.Скиби “Про справжнє обличчя українського буржуазного націоналізму” [176, С. 218] та в праці, автором якої є В.Чередниченко, – “Націоналізм проти нації” [205, С. 94]. Тенденційний підхід існував у радянській історіографії стосовно висвітлення українсько-польських відносин у роки Другої світової війни. ОУН радянськими науковцями було звинувачено в тому, що вона з перших днів німецько-радянської війни розпочала репресії проти поляків. Зокрема, заявлялося, що батальйон “Нахтігаль” одразу по вступі до Львова організував масові розстріли польських учених. Хоча протилежне доводить у своєму дослідженні І.Патриляк [169, С. 16].

Відповідно до догм комуністичної пропаганди подавалися причини трагедії як українського, так і польського цивільного населення західноукраїнських земель, що постала внаслідок боротьби між різними збройними формуваннями: німецькими, польськими, радянськими та українськими. Винною стороною страждань народів подавалися ОУН і УПА, які розпочали антипольські акції на вимогу нацистського керівництва. Це вказується у працях і статтях: К.Дмитрука “Утверджуючи ідеологію соціалістичного інтернаціоналізму” [113, С. 34], В.Уколова “Навіщо реанімувати бандерівщину” [281, 46], Б.Кепталова “ОУН на службі фашизму” [235, С. 51] та інших.

Однобічно подавалося ставлення ОУН і УПА до нацистської Німеччини. Воно тлумачилося як блюзнірський колабораціонізм, прислужництво катам власного народу. Звідси дії українського визвольного руху пояснювалися як такі, що були зумовлені вказівками Берліна. Тому Акт відновлення незалежності України від 30 червня 1941 р., арешт С.Бандери, Я.Стецька та інших членів ОУН, створення УПА у працях М.Соломатіна “Антикомунізм у націоналістичних шатах” [188, С. 78], Н.Варварцева “Націоналізм в обличчі



радянологів”[107, С. 204], В.Масловського “Що на олтарі свободи”[246, С. 70] та інших описувалося як прояв зухвалої профанації та підлабузницького прислужництва фашистам.

Унаслідок існування заполітизованого й упередженого висвітлення діяльності ОУН і УПА, зокрема їх етнонаціональної політики, радянськими науковцями, необхідно досить виважено оперувати інформацією, поданою в їхніх працях.

Вагомий внесок у висвітлення історії ОУН і УПА зробили дослідники з української діаспори. Тоді, коли Україна була у складі СРСР, лише вони мали можливість відкрито вивчати діяльність українського визвольного руху 1940–50-х років, що дало змогу нам сьогодні мати численні видання з історії ОУН і УПА. Потрібно водночас зауважити, що значна частина цих досліджень мають певні недоліки. Ними є їх заполітизованість та обмежена джерельна база. Крім того, немає праць, в яких ґрунтовно й комплексно висвітлювалася б саме етнонаціональна політична діяльність ОУН і УПА, адже ця тема в багатьох дослідженнях подається лише оглядово.

Одним із перших досліджень історії ОУН і УПА, в якому порушуються питання етнонаціональної політики, стала праця безпосереднього учасника й організатора ОУН і УПА М.Лебеда “УПА” [148], опублікована в 1946 р. у Мюнхені. У книжці, на основі аналізу вивезених ним документів ОУН і УПА та власного осмислення подій, що відбувалися на рідних землях, був даний загальний огляд визвольної боротьби ОУН і УПА. У праці містяться важливі документи, у значній частині яких розкриваються особливості етнонаціональної політики ОУН і УПА. Переважно це листівки ОУН і УПА, звернені до представників різних народів, які служили в німецькій армії. Змістовним є висвітлений автором процес створення при УПА інонаціональних загонів, розгортання українсько-польських відносин під час німецько-радянської війни, ставлення ОУН і УПА до Німеччини і СРСР тощо. Однак при її опрацюванні потрібно користуватися деякою мірою критичним підходом, адже ця книга

написана безпосереднім учасником тих подій, а тому вона не позбавлена певного суб'єктивізму.

Змістовними книжками, що вийшли на Заході про діяльність ОУН і УПА є також праця Л.Шанковського “Історія українського війська” [206], видана в 1953 р., та монографія П.Мірчука “УПА. 1942–1952 рр.” [158] опублікована того ж року. У цих книжках автори на багатому фактичному матеріалі висвітлюють етнонаціональні питання діяльності ОУН і УПА – політику щодо нацистської Німеччини, СРСР, поляків та інших народів. Потрібно зазначити, що ці праці мають помітний пропагандистський характер, а тому не повністю розкривають діяльність ОУН і УПА. Замовчуються факти співпраці ОУН і УПА з німецькою стороною. Для нашого дослідження вагомою є книжка П.Мірчука “Нарис історії ОУН” [157], що вийшла друком у 1968 р., тому що в ній подається історія становлення ОУН та особливості формування засад її етнополітичної діяльності.

Певне зацікавлення викликає праця відомого в діаспорі науковця А.Бедрія “Українська держава, відновлена Актом 30 червня 1941 року” [98], що була видана в Нью-Йорку у 1981 р., а згодом перевидана в Україні. У ній автор висвітлює особливості відносин ОУН із німецькою стороною у довоєнний період і в момент окупації нацистами українських земель, і показує причини розриву контактів із німцями та перехід до підпільної діяльності ОУН(б). Слід відмітити, що ця праця значною мірою є однобічною та містить запозичення із творів П.Мірчука.

Одним із найгрунтовніших досліджень про діяльність ОУН і УПА у роки Другої світової війни є монографія В.Косика “Україна і Німеччина у Другій світовій війні” [146], видана в Парижі у 1986 р. та перевидана в подальшому і в Україні. Праця є написаною на основі вивчення й узагальнення численних німецьких документів, що містять значний фактичний матеріал про діяльність ОУН і УПА. Значний інтерес становить висвітлена В.Косиком позиція німецької сторони до ОУН і УПА на різних етапах Другої світової війни, а також ставлення ОУН і УПА до різних народів.

Потрібно зазначити, що з-поміж інших праць української діаспорної історіографії вирізняється книга В.Поліщука “Гірка правда” [170]. У ній автор за допомогою “підтасовки” та перекручень фактів намагається показати, що український націоналізм взагалі і, зокрема ОУН і УПА, становили й становлять реальну небезпеку для українського народу, оскільки вони, на його думку, пропагують національну ненависть. Зокрема, автор праці стверджує, що стратегічна мета ОУН становить загрозу для України. Водночас він забуває вказати, що стратегічною метою ОУН було прагнення відновити незалежність Української держави. В іншій частині книги він намагається довести причетність всього особового складу військового батальйону “Нахтігаль” до вбивств польської та єврейської інтелігенції Львова, однак навіть сам змушений погодитися з польським істориком Р.Тожецьким, котрий зазначав, що розправи були організовані “гітлерівською службою безпеки” із залученням деяких “крайніх українських націоналістів” та “іншого шумовиння”. Тому до цієї книги потрібно підходити досить критично.

Значну чисельність становлять праці закордонних вчених неукраїнців, в яких висвітлюється діяльність ОУН і УПА. Активно вивчалася й вивчається ця проблематика в польській історіографії. Одразу потрібно зазначити, що праці польських авторів, які написані часів комуністичної Польщі, різняться від тих, котрі вийшли друком після усунення комуністів від влади. Праці комуністичного періоду характеризуються явним антиукраїнським спрямуванням. У них упереджено аналізуються причини трагедії українсько-польських відносин. Такими є книги “Геройчики з-під знаку тризуба” [300] і “З дій співпраці українських націоналістів з німцями в період Другої світової війни і окупації” Е.Пруса [301]; “У львівській Армії Крайовій” Й.Венгерського [305]; “Дорога в нікуди. Діяльність організації українських націоналістів і її ліквідація у Польщі” А.Щесняка і В.Шоти [303] та інші.

У посткомуністичній польській історіографії зберігається ця тенденція висвітлення українсько-польських відносин періоду 40-х років ХХ ст. та діяльності ОУН і УПА (“Легенда кресів” Е.Прус [299]), хоча з’явилися праці в

яких дослідники намагаються об'єктивно аналізувати ці події. Зокрема, дослідження Р.Тожецького “Поляки і українці. Українське питання під час Другої світової війни на терені Другої Речі посполитої” [304], Г.Мотики “Так було в Бещадах (боротьба польсько-українська в 1943–1948 рр.)” [298], М.Сівіцького “Дія конфліктів польсько-українських” [302], Г.Піскуновича “Польське підпілля на південно-східних кресах Другої Речі посполитої у 1939–45 роках” [260], В.Філяра “Розвиток українського самостійницького руху на Волині у 1939–44 роках. Виникнення УПА” [287] та інші. У цих працях наявний вже виважений, а не тенденційний підхід стосовно розгляду складних питань українсько-польських відносин 40-х років ХХ ст. В них вивчаються й аналізуються причини трагедії двох народів та розробляються певні історичні висновки щодо цих подій.

Є значна кількість праць, написаних англійськими авторами, які більшою чи меншою мірою висвітлюють етнонаціональну політику ОУН і УПА. Найвідомішою з-поміж них є монографія Д.Амстронга “Український націоналізм” [297]. Автор завдяки використанню численних і різноманітних джерел робить досить об'єктивний аналіз діяльності ОУН і УПА, в тому числі їх етнонаціональної політичної діяльності.

Відбувається процес дослідження цієї тематики в російській історіографії. Потрібно зазначити, що деякою мірою пострадянська російська історична наука зберегла ще імперські штампи, а тому ще існує тенденційний підхід до висвітлення діяльності ОУН і УПА. Зокрема, В.Ільїн у своєму підручнику “Політологія” для студентів вузів стверджує, що “злочинно реабілітувати боротьбу ОУН і УПА” [130, С. 441]. Проте є також праці, в яких існує більш об'єктивне тлумачення діяльності ОУН і УПА. Серед них потрібно звернути увагу на книгу М.І.Семіряги “Колабораціонізм. Природа, типологія і прояви в роки Другої світової війни” [185].

У білоруській історіографії це питання також висвітлено недостатньо. У працях, що стосуються до цього періоду, подається лише побіжний огляд питань українсько-білоруських відносин, у них майже нічого не згадується про

ОУН і УПА. У книжці С.Ерша “Білоруська партизанка” [122], в якій висвітлюються особливості діяльності білоруського руху опору в роки Другої світової війни, згадується лише про контакти білоруських партизан із самостійницького табору із загоном Т.Бульби-Боровця, але майже не згадується про ОУН і УПА.

З відновленням незалежності України розпочався новий етап у вивченні діяльності ОУН і УПА, тому що українські історики отримали можливість без ідеологічного пресу КПРС, об’єктивно вивчати питання з цієї проблематики. За десять років незалежності з’явилася значна кількість досліджень, які більшою чи меншою мірою порушують питання етнонаціональної політики ОУН і УПА. Проте доводиться стверджувати, що ще немає праць, в яких би був зроблений комплексний і ґрунтовний аналіз етнонаціональної політики ОУН і УПА.

Серед відомих праць, які вийшли за останнє десятиліття, потрібно виділити такі: Ю.Киричука “Історія УПА” [142], “Нариси з історії українського національно-визвольного руху 40–50-х років ХХ століття” [143]; М.Ковалю “Україна: 1939–1945. Маловідомі і непрочитані сторінки історії” [144]; В.Кучера “ОУН–УПА в боротьбі за незалежність України” [147]. Вони кардинально відрізняються від книг, що були видані під час існування СРСР. У цих працях відводиться належна увага висвітленні діяльності ОУН і УПА.

Особливе місце за своєю змістовністю займають праці, здійснені в рамках роботи Урядової комісії з приводу вивчення діяльності ОУН і УПА: А.Кентія “Українська військова організація (УВО) у 1920–28 рр.” [139], “Нарис історії ОУН (1929–41)” [137], “УПА у 1942–43 рр.” [140], “УПА у 1944–45 рр.” [141], “Нарис історії боротьби ОУН–УПА в Україні (1946–56)” [138]. А.Кентій написав свої праці на основі узагальнення значного фактичного матеріалу – різноманітних документів ОУН і УПА. У контексті висвітлення діяльності ОУН і УПА А.Кентій розкриває їх етнонаціональну політику.

Порушуються деякі питання етнонаціональної політики ОУН і УПА в колективному дослідженні історії української дипломатії: “Нариси з історії

дипломатії України”[161]. У цій праці аналізуються зовнішні зв’язки ОУН і УПА, які характеризуються як протодипломатія.

У 2000 р. комісія по вивченню діяльності ОУН і УПА, що діє під керівництвом С.Кульчицького, видала історичну довідку з вивчення діяльності ОУН і УПА під назвою “Проблеми ОУН–УПА” [175]. Довідка має попередній характер і є матеріалом для обговорення зазначеної проблеми та розробки остаточного висновку щодо ОУН і УПА.

Цінними є дослідження сучасних українських науковців, які безпосередньо висвітлюють питання етнонаціональної політики ОУН і УПА. Це праці: І.Льюшина “ОУН–УПА і українське питання у роки Другої світової війни (в світлі польських документів)” [131], “Протистояння УПА і АК в роки Другої світової війни” [132], О.Гайдая, Б.Хаварівського, В.Ханаса “Хто пожав бурю? Армія Крайова на Тернопіллі (1941–45)” [113], Ф.Левітаса “Євреї в Україні в роки Другої світової війни” [149], А.Русначенка “Розумом і серцем. Українська суспільно-політична думка 1940–80-х рр.” [184]. Оpubліковано певну кількість статей з цієї проблематики. Серед них: С.Бутка “ОУН–УПА і українсько-російські відносини” [213], “Проблеми міжнаціональних відносин у політиці ОУН–УПА” [214]; О.Рафальського “Друга світова війна. Етнонаціональний аспект” [267] та інші. У цих працях автори зосередили увагу на висвітленні ставлення ОУН і УПА до представників численних народів, окремих національних спільнот, різних визвольних рухів і держав. Також у них розкривається ставлення цих сторін до ОУН і УПА.

Питання етнонаціональної політики ОУН і УПА також висвітлювалися у працях науковців, які займаються проблемами, пов’язаними з історією національних меншин України. Це дослідження, здійснені за редакцією І.Кураса “Національні меншини України у ХХ столітті: Політико-правовий аспект” [162] та О.Рафальського “Національні меншини України у ХХ столітті: Історіографічний нарис” [177].

Потрібно зазначити, що поряд із дослідниками, які об’єктивно підходять до цієї проблематики, є автори, котрі продовжують писати свої праці в дусі

радянської історіографії. Характерними рисами їхніх праць є відверта пропаганда, суб'єктивізм, упереджений підхід до розгляду проблеми. До таких праць належить книга авторського колективу на чолі з А.Войцехівським і Г.Ткаченком “Без строку давності” [99]. У ній відверто “підтасовано” і подано вигідні авторам факти та перекручено історичні події. Крім переліку звичних радянських штампів про расизм ідей ОУН і УПА, вбивство польських професорів Львова батальйоном “Нахтігаль”, створення УПА з наказу німецького керівництва, також наголошується, що ОУН спільно з нацистами знищила 5 мільйонів 300 тисяч осіб, 2 мільйони 300 тисяч працездатних українців і українок вивезла на каторжні роботи до Німеччини. Автори книжки звинувачують сучасних українських дослідників у фальсифікації історії України. Більше того, вони вказують, що початок кардинального викривлення історії України поклав М.Грушевський.

Аспекти етнонаціональної політики ОУН і УПА порушуються у ряді сучасних дисертаційних досліджень. Серед них потрібно звернути увагу на такі, як: К.Бондаренка “Діяльність ОУН напередодні і під час Другої світової війни: політичний та військові аспекти” [100], Н.Мизака “Південне галицьке Надзбруччя у визвольній боротьбі ОУН, УПА у 1939–1953 рр.” [154], О.Озимчука “Антифашистська боротьба ОУН–УПА в роки Другої світової війни (період 1941–1944 рр.) на матеріалах Волині” [165], І.Патриляка “Діяльність Організації українських націоналістів (бандерівців) у 1940–1942 роках (військовий аспект)” [169], Г.Стародубець “Місце і роль ОУН(б) у національно-визвольному русі на Волині в період Другої світової війни (кінець 1940 – серпень 1943 рр.)” [190].

Підсумовуючи історіографічний огляд досліджуваної проблеми, варто зазначити, що в останній час значно збільшилась кількість наукових досліджень, зроблених у руслі зазначеної теми. Разом з тим, не зважаючи на вагомий внесок вітчизняної і зарубіжної історіографії у наукову розробку цієї теми, вона потребує подальшого вивчення, осмислення і узагальнення, що і диктує необхідність нашого дослідження.

Для написання дисертації опрацьована велика кількість архівних джерел. Це передусім документи, що зберігаються у Центральному державному архіві вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України). Документи, які стосуються етнонаціональної політики ОУН і УПА в цьому архіві, переважно зосереджені у фонді “Крайовий провід ОУН на західноукраїнських землях” (1933–47 рр.) (Ф. 3833). Хоча в інших фондах цього архіву є документи, що стосуються проблематики дослідження, тому були опрацьовані також фонди: (Ф.3836. – Оп. 1), (Ф. 3971. – Оп. 1) і (Ф. 3838. – Оп. 1). Матеріали, що знаходяться на зберіганні в цих фондах, повністю складаються з документів-оригіналів ОУН і УПА. Їх авторами були різні керівні структури ОУН і УПА та навіть окремі члени визвольного руху.

Вивчення різноманітних документів із фондів ЦДАВО України дало змогу зробити ґрунтовні висновки до теми дисертаційного дослідження. Опрацювання документів, які походили від Центрального проводу ОУН за 1941 р., посприяло виявити позицію, що займала ОУН щодо німецьких чинників, незалежно від зміни політичної ситуації.

Розгляд політичних і суспільно-політичних вказівок та інструкцій, а також наказів керівних структур УПА дає змогу встановити позицію ОУН і УПА стосовно представників різних народів. Вона простежується у суспільно-політичних звітах низових структур ОУН із різних теренів України, що призначалися для керівництва організації. Одночасно в них говориться про ставлення представників різних націй до ОУН і УПА. Тобто вивчення цих наказів і звітів дало змогу встановити особливості ставлення ОУН і УПА до представників різних націй і навпаки.

Цінним джерелом для визначення специфіки проведення агітаційно-пропагандистської роботи ОУН і УПА стали різноманітні пропагандистські вказівки та інструкції керівних структур українського визвольного руху своїм низовим підрозділам. У них вказується, як потрібно здійснювати такий вид діяльності в інонаціональних підрозділах УПА, серед представників різних народів, що служили в арміях противників та щодо місцевого як українського, так і



інонаціонального населення. Спрямованість і характер агітаційно-пропагандистської діяльності ОУН і УПА посприяло визначити вивчення значної кількості різних листівок українського визвольного руху.

Вивчення протоколів і постанов засідань проводів, конференцій та великих зборів ОУН, які зберігаються у фондах архіву, дало змогу з'ясувати основи етнонаціональної політики ОУН. Досить вагомими виявилися документи Першої Конференції поневолених народів Східної Європи і Азії, які дали можливість проаналізувати стан формування фронту спільної боротьби поневолених народів.

Змістовними є документи ОУН і УПА другої половини 1940-х років, вивчення яких дає змогу встановити особливості відносин як між українським і польським визвольними рухами, так і між польською владою і українським визвольним рухом.

У процесі дисертаційного дослідження були опрацьовані документи, що знаходяться на зберіганні в Центральному державному архіві громадських об'єднань України (ЦДАГО України). У цьому архіві не створено окремих фондів, в яких би знаходилися документи ОУН і УПА, а такі джерела переважно зосереджені у фонді Центрального Комітету Комуністичної партії України (Ф. 1. – Оп. 23) “Особливий сектор – секретна частина”. Одночасно з вивченням документів цього фонду було опрацьовано документи, що стосуються діяльності ОУН і УПА, які містяться в інших фондах (Ф. 1. – Оп.22; Ф. 57. – Оп. 4; Ф. 62. Оп. 1).

Дисертантом досліджувалися документи-оригінали ОУН і УПА або вже переклади цих документів російською мовою. Це: листівки, інструкції й вказівки керівних структур ОУН і УПА. Також опрацьовано матеріали радянських партизанів і розвідувальних служб, що надсилалися до центрального штабу українського партизанського руху та в Центральний Комітет Комуністичної партії (більшовиків) України. Це: розвідзведення, спецповідомлення, шифротелеграми, доповідні записки тощо. У цих джерелах міститься інформація радянських структур, а також інформація з трофейних

оунівських і німецьких документів. Потрібно ще наголосити, що важливий і цікавий комплекс джерел становлять переклади з трофейних німецьких документів, які зберігаються у справах архіву.

У цих різноманітних документах міститься інформація про діяльність ОУН і УПА, їх ставлення до німецької влади та армії, до червоних партизанів та радянської влади. Крім того, в документах зазначається ставлення ОУН і УПА до представників різних національностей. Тобто аналіз цих джерел дав можливість поглибити джерельну базу дисертаційного дослідження та зробити ґрунтовні підсумки особливостей реалізації етнонаціональної політики ОУН і УПА.

Важливу групу джерел становлять опубліковані документи в різних збірниках і працях. Цінними для вивчення теми дисертаційного дослідження є видання Закордонних Частин ОУН, що виходили під рубрикою “Бібліотека українського націоналіста” (16 книг). Серед них потрібно назвати такі збірники документів ОУН і УПА, як “ОУН у світлі постанов Великих Зборів і Конференцій та інших документів з боротьби (1929–55 рр.)” [87], “УПА у світлі документів з боротьби за УССД (1942–1950)” [94], “УГВР у світлі постанов Великого Збору та інших документів діяльності (1944–55)” [90] та “Антибільшовицький блок народів (1941–1956 рр.)” [71]. У цих збірниках вміщено програмові документи згаданих українських визвольних структур, а також їхні листівки, відозви та статті членів підпілля.

Значний інтерес становить 30-томне видання “Літопису Української повстанської армії”, започатковане в 1975 р. у Канаді. Попри існуючі зауваження, “Літопис УПА” [74] став спробою узагальнити та об’єднати основні матеріали діяльності УПА в рамках одного видання. Інформація, яка подається в різноманітних томах цього видання, є важливою в справі дослідження нашої дисертаційної проблематики. Вагоме значення має започатковане в Україні видання нової серії “Літопису УПА” [83] на основі документів про УПА, взятих з українських архівів.

Велика кількість документів опублікована в трьохтомному збірнику документів “Українська суспільно-політична думка в ХХ столітті” за редакцією Т.Гунчака та Р.Сольчаника [93].

Серед опублікованих в Україні джерел змістовну інформацію про етнонаціональну політику ОУН і УПА містять збірники архівних документів І.Біласа “Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953” [72], В.Сергійчука “ОУН–УПА в роки війни: Нові документи і матеріали” [88], В.Сергійчука “Десять буремних літ: Західноукраїнські землі у 1944–1953 рр.” [89] та В.Косика “Україна в Другій світовій війні у документах” [91].

Вийшли друком збірники, які безпосередньо містять матеріали з етнонаціональної проблематики. Це праця, виконана за редакцією В.Панібудьласки “Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали” [86] та збірник, упорядкований М.Панчуком і І.Курасом, “Національні відносини в Україні у ХХ столітті” [85].

Значну кількість неопублікованих документів, що зберігаються у фондах Державного архіву Служби безпеки України, надруковано в журналі “З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ”. Зокрема, цінний документ про особливості відносин між українським і польським визвольним рухом подано у публікації Ю.Телеховського “Українсько-польські відносини: деякі факти і міркування щодо об’єктивної оцінки минулого” [278].

Наступну велику групу джерел становлять дослідження, пов’язані із вивченням сутності нації і націоналізму. Це праці відомого етнолога, що не втратили актуальності й сьогодні, О.Бочковського “Боротьба народів за національне визволення” [103], “Вступ до націології” [104], “Т.Г.Масарик: національна проблема і українське питання” [105]; дослідження відомого етнолога В.Старосольського “Теорія нації” [191]. Значний інтерес становить дослідження одного з провідних членів ОУН Л.Ребета “Теорія нації” [179]. З-поміж найвагоміших праць, в яких розкривається сутність українського націоналізму, слід назвати твори М.Міхновського “Самостійна Україна” [250]; Д.Донцова “Націоналізм” [116], “Підстави нашої політики” [117], “Де шукати

наших традицій” [114]; М.Сціборського “Націократія” [194]; М.Ніцкевича “До основних питань націоналізму” [164]; Д.Мирона “Ідея і чин України” [155]; С.Бандери “Перспективи української революції” [96]; Я.Стецька “Українська визвольна концепція” [193]; Я.Оршана “Де стоїмо?” [166], “Доба націоналізму” [167] та інші.

Цінними джерелами для вивчення особливостей формування етнонаціональної політики ОУН і УПА є статті провідних членів українського визвольного руху. З-поміж них потрібно назвати статті О. Дякова “Наше ставлення до російського народу” [231]; В.Мудрого “Україна і Польща” [252]; М.Палідовича “До українсько-польських взаємин”; [258]; Й.Позичанюка “Тактика щодо російського народу” [261]; П.Полтава “Наше вчення про національну державу” [264], “Концепція Самостійності України і основні тенденції розвитку сучасного політичного світу” [263]; М.Прокопа “Україна і Росія” [270], “Куди прямують поляки?” [269] та інші.

Ще одним джерелом дисертаційного дослідження є мемуаристика. Серед писемних спогадів варто назвати спогади Т.Бульби-Боровця [289], Р.Петренка [292], М.Скорупського [295], К.Гіммельрайха [291], М.Савчин [293] та інших.

Отже, джерельна база з цієї проблематики є досить значною. Адже в українських архівах, зберігається значна кількість різноманітних документів, в яких розглядаються питання етнонаціональної політики ОУН і УПА.

Крім архівних документів потрібну інформацію стосовно етнонаціональної політики ОУН і УПА містять численні праці теоретиків українського націоналізму і українського визвольного руху. Також питання етнонаціональної політики ОУН і УПА піднімають у своїх спогадах діячі українського визвольного руху 40–50-х років ХХ ст.

Таким чином, питання етнонаціональної політики висвітлюються у великому масиві різноманітних джерел, які, однак, мають різну міру об’єктивності. З огляду на це потрібно зробити критичне дослідження джерел.

У підсумку потрібно зазначити, що сучасний стан розробки теми в українській історіографії ще не є достатнім, хоча джерельна база з

досліджуваної теми є достатньо широкою для створення комплексного дослідження. Крім того, постійно відбувається залучення до наукового вжитку нових документів і матеріалів шляхом публікації їх у різноманітних збірниках.

## Розділ 2

### ФОРМУВАННЯ ЗАСАД ЕТНОНАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ОУН і УПА

#### 2.1. Ідейно-теоретичні основи етнонаціональної політики

Двадцяте століття було періодом активізації визвольної боротьби українського народу за свою незалежність. Ця боротьба, що принесла самостійність Україні у 1990-х роках, характеризувалася тим, що протягом свого існування мала як етапи піднесення, так і спаду, але ніколи не припинялася. Так, після поразки української революції 1917–21 рр. настав етап спаду активності українського визвольного руху, під час якого відбувся аналіз причин невдачі української збройної боротьби, а невдовзі розпочався черговий український визвольний ренесанс.

Початок 1920-х років є часом кризи, апатії та зневіри у можливість визволення України, адже ці роки несли в собі фатум поразки української визвольної боротьби 1917–20-х років. Це породило ідею безперспективності продовження визвольної боротьби серед багатьох українців, оскільки сили держав, що захопили українські землі, набагато перевищували український визвольний потенціал, крім того, міжнародні обставини були не на користь українському визвольному руху. Тому в цій ситуації провідні українські діячі, які не полишили ідеї боротьби за незалежність України, шукали, виношували і творили концепції і теорії продовження боротьби в нових умовах.

Першими, хто почав творити нові українські визвольні структури, переборюючи відчуття поразки, були старшини і вояки української армії. Вони в час загального приречення організаційно зорганізувалися для продовження боротьби за визволення України та почали нарощувати необхідні сили. Зокрема, вже у липні 1920 р. у Празі було створено Українську військову

організацію (УВО) на чолі з колишнім командиром Січових Стрільців полковником Є.Коновальцем. На установчому засіданні УВО полковник Є. Коновалець “звернув увагу, – як зазначає історик П.Мірчук, – на конечність реалістичного розгляду ситуації, яка вимагає, щоб не лиш брати до уваги можливість, але приготовлялись до затяжного періоду на українських землях під польською і московською окупаціями”[156, С. 47].

Відповідно до зазначеного на українських землях, особливо тих, що перебували під контролем Польщі, активно почали утворюватися осередки новоствореної УВО. Одночасно з розбудовою структур організації викристалізовувалися її ідеологічні основи. Адже для успіху визвольної боротьби потрібен не тільки сам спротив ворожій окупації, а й усвідомлення того, за що має відбуватися боротьба. Крім цього революційний рух опору мусив мати виразне ідеологічно-політичне обличчя, щоб змогти підняти маси до боротьби.

На викристалізування ідеології УВО, а згодом її спадкоємниці – Організації українських націоналістів (ОУН) та на створення нової концепції визволення в нових умовах великий вплив справила теоретична діяльність відомого громадського діяча Д.Донцова. Адже створена ним система поглядів давала відповіді на хвилюючі тодішнє покоління молоді запитання та вказувала шлях до майбутньої перемоги. Тому розроблювані і проповідовані Д.Донцовом ідеї націоналізму стали основою ідеології УВО та інших українських організацій, що згодом об’єдналися в ОУН.

Д.Донцов вважав, що лише ідеї українського націоналізму сприятимуть українському визвольному руху, бо всі інші, на його думку, не були тоді дієвими. За допомогою ідеології українського націоналізму він “прагнув вирвати нашу національну ідею з хаосу, в якому вона грозить згинутти, очистити її від сміття й болота, дати їй яскравий виразний зміст, зробити з неї стяг, коло якого гуртувалася б ціла нація” [135, С. 142–143]. Тому набутком українського суспільства мав стати націоналізм як своєрідний засіб мобілізації нації, а не як засаднича ксенофобія.

З цих причин Д.Донцов почав розробляти ідеологію українського націоналізму на новому етапі існування української нації. Своє осмислення націоналізму він ґрунтував на ідеях попередніх теоретиків українського націоналізму. Своє осмислення націоналізму він ґрунтував на українських визвольних ідеях, зокрема ідеях Т.Шевченка та М.Міхновського. Ці особи безпосередньо спричинилися до політичного відродження української нації. Т.Шевченко у поетичній формі висловив основні свої ідеї щодо визволення України. Розвиваючи їх, М.Міхновський сформував політичні основи українського націоналізму. Д.Донцов, взявши гасло Т.Шевченка “в своїй хаті своя правда й сила, й воля” і М.Міхновського “одна, єдина, нероздільна, вільна, самостійна Україна від гір Карпатських аж по Кавказькі” та “Україна для українців” тощо, розвинув ідеологію українського націоналізму на рівні філософського його осмислення.

Для усвідомлення особливостей і умов формування засад етнопатриотичної політики ОУН і УПА необхідно розкрити характерні риси українського націоналізму та його ідеології.

Поширення ідей націоналізму в 1920-х роках багато дослідників пов’язують з подіями, що мали місце в перші два десятиліття ХХ ст., особливо з подіями Української революції 1917–20-х років. Зокрема, в Енциклопедії українознавства так подані причини його утворення: “виникнення націоналізму було реакцією в українській духовності на події після Першої світової війни та визвольних змагань. Український націоналізм виник у 1920-х рр., спершу як духовний фермент молодого покоління, як протест на упадок державності та шукання нових доріг у повоєнній дійсності” [121, С. 1723]. Тобто націоналізм став для нового покоління українців рятівною ідеологією-дороговказом, що мала допомогти здобути незалежність Україні. У середовищі того покоління зросло розуміння слів М.Міхновського, що причиною поневоленого становища нації є “брак націоналізму” (тобто національної свідомості, самоповаги, власної гідності і гордості тощо) в українському суспільстві [252, С. 159].



До популярності українського націоналізму серед молоді спричинилася також боротьба з проявами комунізму в українському середовищі. Адже націоналізм був антитезою комунізму, а тому свої дії спрямовував на побороення останнього, чим і приваблював молоде покоління, яке прагнуло боротися з виразниками політичного руху, що поневолив значну частину України.

На поширення націоналізму в Україні значний вплив мали загальносвітові події. Це криза демократично-парламентського устрою, неоформленість міжнародного арбітра – Ліги Націй, загальна економічна депресія, загроза з боку мілітаризованих Радянського Союзу та Німеччини, поширення і зміцнення авторитаризму і тоталітаризму тощо. Все це вело до розгубленості, невпевненості в майбутньому, неминучості початку чергової світової війни. Відтак існувала загальна тенденція до захисту власних національних інтересів, навіть за рахунок інших народів.

Характеризуючи тодішню ситуацію і націоналізм, І.Берлін уже в наш час робить висновок: “Проте нема, гадаю, перебільшення в думці, що кожен політичний рух (принаймні поза західним світом), що не пристав до спілки з національними почуттями, був приречений на невдачу. Повторюю заново: я не історик і не політолог, а тому не кажу, що мені вдалося пояснити явище націоналізму. Я лише хотів звернути увагу на кілька проблем і показати конечність, пильніше придивитися до тої особливої вітки романтичного бунту, що так вирішно вплинула на кшталт нашого світу” [212, С. 63].

Український націоналізм як ідеологія і рух у 1920-х роках викристалізувався і діяв переважно в Західній Україні, але він в своїх цілях не локалізувався окремими українськими територіями, а вбирав у себе українські соборницькі інтереси. Крім того, він не обмежувався якимось одним класом суспільства, а прагнув охопити все українське суспільство. Зокрема, Д.Донцов у своїй книзі “Підстави нашої політики” (Відень, 1922) зазначав, що здобути перемогу можна лише шляхом національної єдності, спільного національного почуття. “Націоналізм, – як пишесав Д.Донцов, – це бунт проти особистого й

гуртового егоїзму. Бунт проти ідеології, яка ставить інтереси класи над нацією, національні меншини над автохтонами, інтереси робітничих синдикатів, об'єднуючих два чи три мільйони, над інтересами сорока чи п'ятдесяти мільйонної нації, навіть над інтересами держави. Націоналізм – це бунт проти ідеології затомізування, розпорошення суспільності; бунт в ім'я старих і вічних правд – праці, дисципліни, права, культу предків, власної крові і власної землі та її традицій, церкви, бунт в ім'я засади організації проти засади дезорганізації... як такий націоналістичний рух річ природна, має багато спільних рис в Фінляндії і на Україні, в Бельгії і в Італії, в Мадярщині й у Німеччині, в Іспанії, у Франції і в Австрії... Але це не рух інтернаціоналістичний. Навпаки, – його метою є скріплення нації проти всяких інтернаціональних галапасницьких ідей... які хочуть знищити і суверенність націй, і ідею патріотизму” [115, С. 32].

З-поміж різноманітних визначень націоналізму, що зараз існують, найближчим до вияву його основних рис є, мабуть, дане П.Алтером: “Націоналізм, який з'явився в часи американської і французької революцій, слід розуміти як ідеологію і політичний рух, що вважає націю і суверенну державу вирішальними постійними цінностями і прагне мобілізувати політичну волю свого народу чи значної його частини” [296, С. 4]. Одним з основних завдань націоналізму, зокрема українського є, як твердить один із його ідеологів Ю.Вассиян, підготовка та здійснення програми української національної революції і утворення власної держави [216, С. 121]. Український націоналізм багато хто з дослідників називає “інтегральним націоналізмом”, хоча це, мабуть, не досить правильно. У працях теоретиків українського націоналізму, зокрема Ю.Вассияна, таке формулювання зустрічається, але в розумінні як руху, що охоплює своїм впливом всю націю. “Націоналізм є, власне, шляхом, – як пише Ю.Вассиян, – поборення в собі духу партійності, класовості, становості. Головним предметом його прямування, є зсуцільнювання різного при допомозі доповнення й синтезу, а не спрощення його шляхом виключення і негації. З огляду на це можна б назвати його інтегральним націоналізмом” [215,

С. 121]. У цьому значенні він не проповідує звеличення своєї і применшення іншої нації, він не робить із нації “ідола”, якому потрібно вклонятися, він не є “бунтом проти розуму” тощо.

Відомий американський дослідник Д.Армстронг, порівнюючи український націоналізм до інтегрального націоналізму, зазначає, що він має свої характерні особливості і не вміщується в загальноприйнятій класифікації. Він пише, що рух, відомий в американській науці як “інтегральний націоналізм”, постав у Західній Європі набагато раніше, ніж комунізм (наприкінці ХІХ ст.) набув хоч якогось реального політичного значення. Цей термін був запропонований у вжиток у Франції Шарлем Мурро – одним із прихильників крайнього націоналізму. Інтегральний націоналізм не здобув великої підтримки ні у Франції, ні в інших країнах Західної Європи, але його різновиди стали панівною силою “незадоволених” країн Центральної та Південної Європи у 1920-х роках. Він був елементом, який підготував ідеологічну платформу для фашизму Муссоліні і для німецького нацизму. Його вплив також був відчутний у крайніх націоналістичних партіях Польщі, Угорщини, Румунії й Югославії. З цієї причини інтегральний націоналізм, за визначенням Д.Армстронга, швидше є рухом окремих націй, ніж універсальною ідеологією, і його прихильники відкидають систематичні раціональні програми, тому важливо точно визначити його природу.

“Проте, – на думку Д.Армстронга, – впадають в око такі спільні риси: 1. Віра у націю як найвищу цінність, якій повинні підпорядковуватися всі інші, – у ґрунті тоталітарне положення; 2. дотримання містичної ідеї солідарності всіх індивідів, які складають націю, яка, як правило, полягає у припущенні, що біологічні риси і незворотні наслідки історичного розвитку згуртували їх в одне органічне ціле; 3. підпорядкування раціональної аналітичної думки “інтуїтивно правильним” емоціям; 4. вираження “національної волі” через сильного лідера і групу націоналістичних ентузіастів, зорганізованих в одну партію; 5. прославлення дії, війни і насильства як вищого прояву біологічної життєздатності нації” [297, Р. 119–120].

Д.Армстронг відзначав ідеї, що вирізнили український націоналізм серед загальної картини інтегрального націоналізму: “1. Ставка на силу в ідеології чітко виражалася у запереченні можливості підтримувати відкриту опозицію до панівної групи та у пропаганді тероризму; 2. Через те що держави, яку можна було б вважати опорою “національної ідеї” не існувало, обов’язковим було дотримання абсолютної “чистоти” національної мови і культури; 3. Відсутність традицій держави, яка б через свої інституції і легальні структури підтримувала національні прагнення, а також опозиції до існуючих держав, провадили до культу “нелегальності” як такої; 4. У тісному зв’язку із двома попередніми пунктами істотний ірраціоналізм ідеології виражався надзвичайно романтично, але це незіпсованим українцям здавалося більш щирим, ніж цинічне відкидання здорового глузду німцями й італійцями; 5. Невдача намагань старшого покоління, його тенденція до компромісу з польськими “окупантами” збільшували природну схильність інтегрального націоналізму покладатися на молодь і відкидати поміркованість старших” [297, Р. 120–121].

Самобутність українського націоналізму підмітив один із дослідників становлення модерного націоналізму у світі Г.Касьянов. У своїй монографії “Теорія нації та націоналізм” він стверджує, що націоналізм усюди має різні особливості, й тому використовувати поняття типу “фашизм”, “нацизм” та “інтегральний націоналізм”, які є притаманними для Італії, Німеччини та Франції, щодо українського націоналізму є науково некоректним, адже вони не будуть відображати суть явища.

“Становлення українського націоналізму, – як зазначає Г.Касьянов, – можна зрозуміти, по-перше, в контексті його взаємовпливів та взаємодії з іншими ідеологічними системами, по-друге, через його взаємодію з націоналізмами інших націй. Це підтверджує висловлену раніше нами думку про те, що український націоналізм – не “ідеологічне збочення”, не штучний винахід радикалів-параноїків чи ультрапатріотів, а вияв певної загальносвітової тенденції. Український націоналізм “вписується” в загальний контекст світової історії, хоча, зрозуміло, має свої специфічні риси, особливості та “аномалії”,

пов'язані зі специфікою його історичної генези. Виникнення і розвиток українського націоналізму в усіх згаданих іпостасях – вияв загальносвітових тенденцій і, хоча це може видаватися парадоксальним, – вияв загальнолюдського в націоналізмі” [134, С. 326].

Тому потрібно стверджувати, що стосовно України можна вести мову тільки про український націоналізм, розглядаючи його як особливий український витвір. Приписування йому інших визначень може призвести лише до підміни понять, що не сприятиме об'єктивному розумінню його сутності.

Досить часто в працях дослідників націоналізму можна знайти твердження про крайній радикалізм, антидемократизм, антигуманізм, антисемітизм тощо українського націоналізму без належного вивчення останнього і при недостатній аргументації поданих визначень. За допомогою таких штампів не можна витворити об'єктивної картини змісту такого явища, як український націоналізм, навпаки, відбувається його викривлення. Крім того, при характеристиці українського націоналізму 1920-х чи 1930 – 40-х років потрібно дивитися крізь призму подій, що відбувалися тоді у світі, а не на основі сьогоденних реалій.

Ідеологія українського націоналізму та сам націоналістичний рух були безпосередньо детерміновані подіями, що відбувалися тоді у світі. До того ж український націоналізм формувався в межовій добі, коли європейській нації було відмовлено в праві на існування, коли вона була розділена між кількома сусідніми державами та “забута” демократичним світом. Потрібно враховувати ще й те, що тоді в світі відбувалося посилення тоталітарних ідеологій, загарбницьких планів та йшла підготовка до чергової світової війни.

Тому під впливом загальносвітової підготовки до нових випробувань та краху демократичних і ліберальних ідей ідея мобілізації поневоленої і розділеної української нації, що прагнула реваншу, була на часі. І саме Д.Донцов увібрав цю пануючу атмосферу, видав нову революційну ідеологію, що відкидала всі заперечення права українцям мати власну національну державу і вказувала шлях до її досягнення. Це була ідеологія чинного

націоналізму, що базувався на вірі, волі до перемоги, ірраціоналізмі, плеканні національної свідомості, волюнтаризмі та традиціоналізмі.

Ці ідеї були покладені в основу ідеології УВО та інших українських націоналістичних організацій, зокрема Союзу української націоналістичної молоді, Групи української націоналістичної молоді, Організації вищих класів українських гімназій та інших. В основу своєї діяльності поклала ідеологію українського націоналізму і створена в 1929 р. шляхом об'єднання різноманітних українських націоналістичних організацій Організація українських націоналістів.

Стратегічною метою ОУН було визначено вибороти Українську Самостійну Соборну Державу (УССД), “не признаючи усіх тих міжнародних актів, умов та установ, що стан українського національно-державного розірвання створили та закріпили, одночасно виступаючи проти, – всіх тих сил, своїх і чужих, які цьому становищу українських націоналістів активно чи пасивно протиставляться”. Одночасно ОУН заявила, що вестиме соборницьку політику щодо створення Української держави, “змагаючись до опанування української національної дійсності на всіх українських землях” [87, С. 15].

Щоб здобути незалежність Україні, ОУН розгорнула поборення ворогів, які виступали проти самовизначення українського народу, усіма можливими засобами. Сюди входило: проведення мітингів, маніфестацій, святкування визначних дат національної історії, виступи у пресі, а також здійснення політичного терору за допомогою вбивств, силового тиску на антиукраїнських діячів та експропріаційних актів. У цій критичній ситуації такі дії ОУН були вимушеними, оскільки українці були полишені на свої власні сили, “забуті цивілізованим світом”, віддані на знищення. Тому європейська нація для того, щоб добитися права на власне виживання, змушена була заставити інших поважати себе і своє право. Але треба враховувати, що ця боротьба ОУН мала і власні межі. Як пише автор ґрунтовної монографії про Д.Донцова С.Квіт, “метою боротьби є не помста, а створення іншої ситуації. Без органічного відчуття справедливості революційна практика ОУН не мала б жодного

успіху... Проблема полягала в ставленні до подій. Якщо поляки, мадяри, німці, росіяни, кожен у свій час, трактували сприятливу для себе ситуацію на окупованих українських землях як мирну, то націоналісти ніколи не припиняли бойових дій – вони перебували у стані війни за власну державу, за майбутнє свого народу” [135, С. 212]. Тобто діяльність ОУН, що ґрунтувалася на християнській доктрині, спрямовувалася на те, щоб добитися незалежності України. ОУН, будучи організацією поневоленого народу, була змушена діяти саме такими методами, ведучи боротьбу за виживання нації як спільноти.

Розуміння тодішньої ситуації виявляє один із сучасних дослідників націоналізму – В.Лісовий, вказуючи, що “націоналізм Донцова виправданий з огляду на дійсну ситуацію, в якій посилення на справедливість і міжнародний порядок були хіба, що виявом наївності” [151, С. 17]. Через те що український націоналізм як ідеологія і рух виражав потреби тогочасної ситуації, він здобув собі численних прихильників, особливо серед молоді. Тому “націоналізм, – пише один із дослідників націоналізму І.Лисяк-Рудницький, – як політичний рух упродовж 1929–39 рр., від створення ОУН до початку Другої світової війни, виріс на найбільш динамічну політичну силу” [241, С. 101]. Це також стверджує Д.Армстронг, вказуючи, що протягом 1920-х років Українська військова організація та Союз української націоналістичної молоді (організації, що створили ОУН) поступово завоювали майже всі політично активні верстви Західної України, крім тих, що були прихильниками поміркованих ліберальних партій [297, Р. 120–121].

Нами зазначалося, що вирішальний вплив на формування ідей українського націоналізму 1920-х років та ідеології ОУН справив Д.Донцов. Це підтверджує один із дослідників постаті Д.Донцова М.Сосновський, зазначаючи, що історія українського націоналізму поділяється на два етапи: “Початковий етап українського націоналізму, пов’язаний з постаттю Миколи Міхновського, та другий етап, після Першої світової війни, – із постаттю Дмитра Донцова” [280, С. 122–123].

На початку поширення нової націоналістичної ідеології Д.Донцов здійснив оцінку причин поразки української революції та піддав ревізії тодішні суспільно-політичні пріоритети. Він заявив, що причиною поразки української революції 1917–21 рр. стала відсутність у тодішніх лідерів України розуміння власної національної ідеї, невироблення ними національної державної ідеології. Тодішніми лідерами була відкинута теза М.Міхновського про те, що “українська нація самовистачальна й має всі духовні та матеріальні дані жити самостійним життям” [135, С. 116]. Тому в ці буремні роки формування нашої державності український загал був дезорганізований та ідейно роз’єднаний, без бачення спільної національної перспективи. Не була серед українських мас вироблена теза, висловлена І.Франком про те, що “все, що йде поза рамки нації, – це або фарисейство людей, що інтернаціональними ідеалами раді прикрити свої змагання за панування однієї нації над іншою, або хворобливий сентименталізм фантастів, які раді широкими вселенськими фразами покрити своє духовне відчуження від рідної нації. Може бути, що колись надійде пора консолідування вільних міжнародних союзів для досягнення вищих міжнародних цілей. Але це може статися аж тоді, коли всі національні змагання будуть сповнені і коли національні кривди та поневолення відійдуть у сферу історичних споминів” [288, С. 150].

Відтак в основу ідеології українського націоналізму і націоналістичного світогляду було покладено ідею служіння нації та необхідність реалізації українських національних інтересів – передусім здобути незалежність Україні. “Українська нація, – як вказувалося в постанові першого Великого Збору ОУН, – це вихідне положення кожної чинності та метове назначення кожного прямування українського націоналізму. Органічна зв’язаність націоналізму з нацією є фактом природного порядку і на ньому основане ціле розуміння істоти нації” [87, С. 3]. Отже, стверджувалося, що “український націоналізм є духовний і політичний рух нації, що зродився з внутрішньої природи Української Нації” [87, С. 3] під час її боротьби за самовизначення і державне буття.



Нація була взята за основу націоналістичної ідеології через той факт, що вона є “найвищим типом органічної людської спільноти”, що найповніше стала розвиватися у ХХ ст. Адже ХХ ст. стало часом націй, коли національний фактор почав відігравати важливу роль, спричинивши те, що різні групи однієї нації все робили для примноження сили і слави своєї нації, а заодно і держави. “Національність, – як вказував Ю.Вассиян, – найглибша, найзагальніша й найтривкіша підстава людської соціальності” [215, С. 123].

ОУН означила термін “нація” як “найвищий тип органічної людської спільноти, що при найбільшій своїй психологічній та суспільній зрізничкованості має свою одну внутрішню форму (національну ідею. – *Авт.*), витворену на ґрунті подібного природного положення, спільного пережиття історичної долі та невпинного устремління здійснитися в повноті силовій натури” [87, С. 3]. Згідно з твердженням дослідника національної проблематики В.Старосольського, “джерелом національної спільноти та істотною силою, за допомогою якої вона існує, є прагнення до політичної самодіяльності та самостійності, яке історично проявилось як боротьба за суверенність: “in tyrannos” у межах держави та на зовні, за суверенність власної держави” [191, С. 87].

Таким чином, кожна нація, в тому числі і українська, прагне створити власну національну державу. Адже, як проголошено в постанові першого Великого Збору ОУН, “умовою, що забезпечує нації тривалу активну участь у світовому середовищі, є найбільш пристосована до всебічних інтересів національного життя політична організація, якою є суверенна держава” [87, С. 4]. Бо недержавна нація “не творить історії, тільки її менше чи більше активно переживає” [179, С. 73]. Тому й домінуючим прагненням українських націоналістів було вибороти і створити Українську Самостійну Соборну Державу на українських етнічних землях.

Щоб досягти поставленої мети згідно з теорією українського націоналізму нація повинна мати витворену національну свідомість, національну волю та національну ідею. Важливість цих компонентів у бутті

нації підкреслюють дослідники теорії нації, зокрема О.Борковський, який зазначає: “Свідомість є істотною й головною ознакою нації. Завдяки їй етнічна сировина викристалізовується в модерний національний колектив. Чим ширше й глибше поширена ця свідомість, тим краще є скристалізованим національний колектив, тим більший той або інший народ наближається до поняття сучасної нації” [104, С. 164]. Що ж до поняття національної волі, то воно є визначене В.Старосольським, який стверджував, що нація – це спільнота, основою якої є ірраціональна воля. Лише суб’єктивний чинник – воля бути нацією, усвідомлювати себе окремою нацією є свідченням її існування і національної належності [173, С. 217]. Подібне значення відіграє й ідея, що за свідченням того ж В.Старосольського відрізняє націю від спільноти, адже остання ґрунтується на кровній спорідненості [191, С. 87]. Ідея або колективний ідеал згідно з Д.Донцовим, є “передавані з покоління в покоління погляди на світове завдання нації та її роллю поміж іншими народами; погляди, які є загальним добром нації, якими вона живе, і з утратою яких вона гине” [118, С. 80].

Тому в ідеології українського націоналізму того часу з-поміж основних пріоритетів було визначено: плекати волю до перемоги, віру у власні сили, будити національну свідомість українців, та через ірраціональні ідеї, бо “ідея, що стала буттям, і буття, що породило ідею, це два основні полюси явища нації” [179, С. 172], наближати час визволення України.

Щоб зорганізувати українську національну волю до наступу, зміцнити свідомість нації на основі власного національного бачення минулого, сьогодення і майбутнього, потрібно було витворити національну еліту (провід нації). За Донцовим – це люди, здатні до вирішення передусім трьох справ: формування інтересів нації, їх відстоювання та організація цілої нації під гаслами цих інтересів. Тобто це мала бути ініціативна меншість, що виступала б “двигуном” нації на шляху до її незалежності. У тодішній період цю роль на себе перебрала ОУН як найбільш активна і числена структура.

У тодішній націоналістичній ідеології інтерпретується значення етичності і неетичності. Етичним ставало все, що сприяло виживанню нації і створенню

Української держави, а неетичним – все, що тому перешкоджало. Це твердження було сформовано у фатальний для України час. Даючи характеристику цього постулату, сформованого Д.Донцовим, С.Квіт стверджує: “Ми не можемо відмовити йому в рації з огляду хоча б на пізніший голодомор. Втрати, які несе народ не на полі бою, не за власну свободу і державу, є марними” [135, С. 144].

Витворення цілісної націоналістичної ідеології, що, по-перше мала чітко окреслену мету на перспективу; по-друге, вбирала в себе тодішнє прагнення українського народу жити незалежним життям; по-третє, зверталася до народу зрозумілою мовою і, по-четверте, була тією системою поглядів, що потребував тодішній “межовий ” період, вплинуло на формування в Західній Україні атмосфери реваншу, національного пробудження та готовності до наступних світових подій.

Упродовж значного періоду існування українського націоналізму не припиняються дискусії про його співвідношення з фашизмом і нацизмом. З моменту свого нового відродження у 1920-х роках український націоналізм одразу ж став об’єктом як внутрішньої критики з боку українського табору ліберальних та демократичних політиків, так і зовнішньої – переважно з боку польської і радянської державних систем. Безпосередньо це було пов’язано з його швидким поширенням та зміцненням. Змістом цієї критики було обвинувачення українського націоналізму в тоталітаризмі, фашизмі, в інспірації його чи то Польщею, чи Німеччиною тощо. Тобто вкотре проявилася тенденція побороення противника чи небезпечної сили для власного територіального посідання шляхом морального знищення за допомогою засобів апарату дезінформації.

Коли з’ясовувати, яким насправді було ставлення українського націоналізму до італійського фашизму чи німецького нацизму, то виявляється, що ті закиди є безпідставними. Насамперед треба підкреслити, що український націоналізм зароджувався в час моди на італійський фашизм, який вивів Італію з післявоєнної розрухи. З цієї причини серед деяких українців були тенденції до

наслідування цього руху, але вони не стали глобальними. Зокрема, про патриста націоналістичних ідей Д.Донцова сучасний дослідник О.Мотиль пише так: “Донцов захоплювався не стільки тим, що зробили фашисти, янки чи більшовики, скільки тим способом, у який вони це зробили” [135, С. 197]. А І.Лисяк-Рудницький вказує, що “український націоналізм був явищем генетично самостійним, хоч у своєму розвитку він зазнав безперечних впливів відповідних чужоземних зразків” [241, С. 65]. Дослідник діяльності Д.Донцова М.Сосновський писав про тотожність програмових засад фашизму і чинного націоналізму у філософії, наголошуючи, що тут маємо справу з аналогічним явищем, а не копіюванням, бо були інші впливи [189, С. 288–289]. Подібною позиції притримується і дослідник українського націоналістичного руху О.Баган, зазначаючи, що коли український націоналізм має спільність із фашизмом у філософській площині, то у суспільній, політично-практичній має суттєві розбіжності. Насамперед вони полягають у тому, що український націоналізм був “ідеологією визволення і утвердження національної свободи, а фашизм – ідеологією домінування, прагнення поставити у залежність інших” [95, С. 76–77].

Стосовно ставлення українського націоналізму до німецького нацизму, так би мовити, перенесення його постулатів на український ґрунт, то цього не було. Як зазначає О.Баган, у 1929 р., коли український націоналізм був повністю сформований і утворювалася ОУН, націонал-соціалістична партія Німеччини була ще зовсім незначною й ідейною силою, про яку ніхто й не знав. Перші повідомлення в українській націоналістичній пресі про гітлерівців з’являються у 1931 р., і то, лише як офіційне відмежування ОУН від будь-яких контактів з націонал-соціалістами [95, С. 77].

Таким чином, не можна констатувати тотожність між українським націоналізмом та нацизмом і фашизмом. Споріднювати український націоналізм і німецький націонал-соціалізм може хіба що антикомунізм і характерні для подібних визвольних рухів того періоду елементи тоталітаризму.

Під час розробки основних засад українського націоналізму, значну увагу було надано виробленню шляхів і принципів реалізації його стратегічної мети – здобуття Української Самостійної Соборної Держави. Оскільки українська нація була поневолена і розділена різними державами, умовою її визволення стало збалансоване використання трьох чинників. Це: активізація і зміцнення власних сил українського народу, налагодження союзницьких відносин з іншими народами і країнами, а також використання принагідної міжнародної ситуації [87, С. 12].

З-поміж них найвагомим був визначений перший чинник, зміцненню якого надавалося особливого значення. “Під власними силами, – як стверджував ідеолог націоналістичного руху О.Дяків, – ми розуміємо національно високосвідомий і політично високовироблений, готовий до найбільших жертв народ”, який здатний боротися за свою незалежність, адже “тільки той народ здобував визволення, який за нього боровся” [233, С. 89–90].

Про вагомість організації власних сил українського народу зазначав ще на початку 1900-х років М.Міхновський, вказуючи, що “народ має право жити тільки тоді, коли він має силу жити” [135, С. 116]. Надалі цю ідею відстоювали його послідовники, які розробляли концептуальні основи українського націоналізму. Так, потребу першочергової розбудови власних організованих сил українського народу обстоювали Д.Донцов, М.Орлик, М.Сціборський та інші [116, С. 297; 195, С. 53; 155, С. 121].

Теоретики українського націоналізму зазначали, що українське питання, яке голосливо постало на початку ХХ ст., було ще в 1920–30-х роках малознаним у світі, а тому мало хто брав до уваги український фактор у різноманітних міжнародних розрахунках. Тому, щоб звернути на нього увагу суб’єктів світової політики, потрібно було, на їх думку, творити українську організовану визвольну силу. Саме “із зростанням такої реальної сили, у світі, – як зазначає П.Полтава, – буде зростати зацікавленість до неї” [262, С. 456–457]. У свою чергу, наголошувалося, що саме боротьба народу, який в основному покладається на власні сили, “дає гарантію того, що власними силами втримає

її у майбутньому” [262, С. 456] після здобуття незалежності України та створить передумови того, що “українських дипломатів слухатиме світ” [217, С. 250]. Разом із тим зазначалося, що “без опори на власні сили народу визвольний рух втрачає свою підметність” міжнародної політики, стає її об’єктом [232, С. 84], так званим рекомендаційним чинником, що чекає на війну [166, С. 30]. Тому, як вказували теоретики націоналізму та діячі ОУН, потрібно організовувати власні сили народу разом із плеканням віри в них, оскільки віра – також важливий рудимент успіху. А “брак віри у власні сили – це, може, найнебезпечніша хвороба для життя нації” [178, С. 50].

Власне, без віри у свої сили, без їх організації і зміцнення, без ведення рішучої боротьби за визволення своєї країни, жоден у світі народ не здобув свободи. Як твердив на початку 1920-х років відновник польської державності Й.Пілсудський, “щоб не було більше жертв, треба щоб їх було ще трохи. Жертви доцільні, є конечністю боротьби й умовою перемоги. Кожне наше покоління своєю кров’ю мусить пригадати, що Польща живе й що ніколи не погодиться з ярмом. Хоч би найглибше, хоч би повстанським блефом без виглядів на успіх, але мусимо пригадати Європі, що ми є” [178, С. 139].

Водночас українські націоналісти, зокрема ОУН, розуміли, що “державна таких розмірів і такого значення, як Україна, може постати лише в особливих міжнародних обставинах” [267, С. 100]. Тому ОУН також брала до уваги два інші чинники: прихильне ставлення зовнішніх сил та сприятливу міжнародну ситуацію з огляду на те, що ці два чинники, хоч і є допоміжними, однак є важливими факторами в боротьбі поневоленого народу за незалежність. Адже умови союзницьких зобов’язань, самі союзники та ефективність використання сприятливої ситуації залежать від сили певного народу.

Тодішній лідер українського національно-визвольного руху С.Бандера стверджував: “Ці чинники змінні, нестійкі і вони можуть відігравати тільки допоміжну, переходову, а не вирішальну роль... Надання стороннім силам і кон’юктурі вирішального значення в справі визволення приводить до її заламання... гальмує розвиток і мобілізацію власних визвольницьких сил

народу і притуплює дух боротьби. Зовнішні чинники керуються своїми власними цілями та інтересами, а нашу справу, визвольні цілі і боротьбу України в практичному плані, розглядають під кутом власних інтересів, як об'єкт, більш-менш придатний у здійсненні власних планів” [95, С. 18–19].

Таким чином, ОУН на шляху до досягнення своєї стратегічної мети – УССД, до, під час і після Другої світової війни, незважаючи на зміну політичних умов та союзників, не змінювала визначених принципів політичної діяльності.

У процесі витворення цілісної ідеології українського націоналізму і ОУН, формувалися й ідейні засади їхньої етнонаціональної діяльності. Вони утворювалися на основі українського етнічного самосприйняття й сформованого в українській нації досвіду міжетнічного спілкування.

Етнонаціональна проблематика в процесі становлення і зміцнення ОУН посіла значне місце в її теоретичних напрацюваннях. Це було зумовлено тим, що ХХ ст. стало часом націй, в якому націю було визнано суб'єктом міжнародного права. У свою чергу, далі продовжував посилюватися в планетарному масштабі національно-визвольний процес, сегментом якого був український визвольний рух. Тому ОУН намагалася налагодити співпрацю з представниками різних поневолених народів, щоб узгодити визвольні дії, а також прагнула як дієва визвольна структура української нації створити нормальні відносини з іншими націями.

Таким чином, етнонаціональна політична діяльність стала невід'ємним компонентом визвольної концепції ОУН. У ній етнонаціональна політика формувалася відповідно до потреб боротьби за створення єдиної, нероздільної і вільної Української держави і забезпечення їй “відповідного місця серед інших державних народів світу” [87, С. 16]. Етнонаціональна політична діяльність ОУН враховувала питання, що стосувалися українських національних меншин та інших народів і держав.

Основним постулатом внутрішньої української етнодержавної політики ОУН було взято гасло М.Міхновського “Україна для українців” [250, С. 158],

що вказувало на створення Української національної держави на власній етнічній території. Тобто держави українського етносу, в якій він здобуде законне право на самовизначення і вже надалі власною волею і розумом буде творити своє майбутнє поряд з іншими державами, підтримуючи мир і порядок як на власній території, так і у світі. Існуючі інші тлумачення цього поняття є нічим іншим, як його фальшуванням, підміною змісту тощо. Воно звучить “Україна для українців”, але ні в якому разі не “Україна тільки для українців”. Це різні поняття, що мають протилежний зміст, а тому поєднувати їх неприпустимо.

Позиція ОУН щодо іноетнічного населення базувалася не на вигнанні всіх неукраїнців – представників інших національностей з території України, а на можливості проживання всіх національностей в Україні, коли вони мають таке бажання. Єдиною важливою вимогою до них було показати свою лояльність до державоутворюючого етносу й українського визвольного руху, а згодом – до Української держави. “До національних меншин, – як писав один із діячів ОУН Д.Мирон, – в Україні український націоналізм поставиться так, як вони поставляться до визвольних змагань українського народу” [155, С. 118].

Усі національні меншини ОУН закликала до співпраці й участі в українській визвольній боротьбі, що мала принести користь і для них. Про це наголошувалося в працях членів ОУН і офіційних документах організації. “В нашому політичному ладі, – як зазначав член ОУН Олег Рись, – кожен нарід буде вповні самоорганізуватися так, як це буде відповідати його потребам, його стилеві життя, його традиціям” [180, С. 14]. Тобто стверджувалося, що в майбутній Українській національній державі не буде обмеження прав окремих громадян залежно від їх національності, адже ОУН проголошувала боротьбу “за рівність усіх громадян України незалежно від їх національності в державних і громадських правах та обов’язках, за рівне право на працю, заробіток і відпочинок” [87, С. 112].

Таким чином, гасло “Україна для українців” розумілося, що Україна є Батьківщиною як для українців – титульної нації держави, так і для всіх інших



представників національних меншин, що проживають в Україні, шанують і поважають традиції і звичаї господаря цієї землі – української нації, дотримуються українських законів та все роблять для зростання величі і багатства спільної Української національної держави.

Що до народів поза межами України ОУН також намагалася конструювати відносини на основі рівності, толерантності і співпраці, оскільки прагнула до порозуміння і мирного співжиття з усіма сусідами України на принципі взаємного визнання права на власні держави на етнографічних землях кожного народу [90, С. 13]. Це давало б змогу забезпечити мир і стабільність у світі та принести процвітання як відновленій Українській державі, так і всім іншим державам. Поряд із тим проголошення курсу ОУН на ведення добросусідської політики щодо інших народів було необхідністю для ОУН, бо таким чином вона налагоджувала контакти з іншими поневоленими і державними народами з метою зміцнення співпраці і отримання допомоги. Ця співпраця з іншими народами здійснювалась на основі проголошеного ОУН гасла: “Свобода народам і людині” [87, С. 31].

Концепція етнонаціональної політики ОУН постійно поглиблювалася і розпрацьовувалася протягом 1920–40-х років. Так, питання, що не були взяті до уваги або були недостатньо розроблені, зокрема, щодо ставлення до поляків і росіян як до спільнот, поглиблено були доопрацьовані теоретиками українського націоналізму в 1940-х роках. Тобто на кінець 1940-х років в ОУН витворилася цілісна етнонаціональна концепція, що вбирала в себе ідеї гуманізму і демократії. Як вказує український науковець Г.Дичковська, “Ідеологія визвольного руху того часу не містила в собі ознак вищості української нації, ненависті чи приниження вартості будь-якої іншої нації” [229, С. 47]. Схвально оцінює етнонаціональну політику ОУН і російський історик М.Семіряга, зазначаючи, що “національна політика ОУН у мене також не викликає несприйняття” [273, С. 93].

Потрібно зазначити, що в 1920–1940-х роках серед частини членів ОУН існувало дещо критичне ставлення до окремих етнічних спільнот (польської,

російської та єврейської). Ознакою цього було тлумачення цих спільнот як таких, що є негативно налаштовані до українського народу і вороже ставляться до ідеї утворення Української держави. Зокрема, один із членів ОУН В.Мартинець висловився щодо євреїв, що їх потрібно поборювати як ворогів та намагатися ізолювати або виселити з України, щоб у майбутній Українській державі вони не створювали деструкції [153, С. 21]. Ці слова В.Мартинця в певною мірою стосувалися також поляків і росіян.

Така позиція деяких членів ОУН до цих народів ґрунтувалася на тому, що вони до і в 1920–40-х роках не виявляли підтримки ідеї незалежності України. Зокрема, стосовно поляків, на це ставлення вплинуло те, що відновлена у 1918 р. Польська держава розпочала війну проти Української республіки і захопила частину української території, на якій упродовж 1920–30-х років проводила антиукраїнську політику. Польська ж громадськість не виступала проти такого ставлення до українців, навпаки, сприяла колонізаторському впливу влади на українців.

Радянський Союз діячі ОУН вважали наступником Російської імперії, в якому роль російського народу як поневолювача інших народів не змінилася.

Що ж до єврейського народу, то він у своїй масі у 1917–21 рр. на території Української Народної Республіки підтримав більшовиків, а на території Західноукраїнської Народної Республіки проголосив собі право екстериторіальності (хоча були випадки співпраці євреїв з українською владою) [106, С. 168, С. 257]. Тобто він пасивно діяв на користь ворогів українського народу або безпосередньо брав участь у його поневоленні. Таким чином, підґрунтям такого ставлення до цих народів стало тогочасне ставлення євреїв, поляків та росіян до українців, а також принцип колективної відповідальності цілого народу за дії окремих його представників.

Для кращого висвітлення цього ставлення варто подати слова І.Лисяка-Рудницького, які стосуються цієї проблеми. Він зазначав: “Український націоналізм був протиросійський і протипольський не в сенсі ворожості до російського і польського народів, але тільки в сенсі природної й законної

ворожнечі до російського і польського володіння над Україною. Українські націоналісти не мали претензій до територій, що не були заселені українцями. Але, обстоюючи самобутність власної країни, вони неминуче мусили бути противниками Росії і Польщі, які панували над нею. Так само природною й законною була ворожість українського націоналізму до чужих колонізаторських елементів на Україні” [241, С. 65]. Тобто українським націоналістичним рухом було взято за основу природне ставлення до явищ спричинених окупацією. Природним було й те, що поодинокі члени цього руху могли мати свої власні погляди на цю проблему.

Однак такі погляди не були притаманні всьому членству ОУН, не було їх і в постановках Великих Зборів і конференцій ОУН. Вони поступово, із викристалізуванням етнонаціональної концепції, витіснялися і піддавалися справедливій критиці. Така критика цих позицій яскраво простежується у статті О.Логуша “За правильний підхід”, надрукованій в офіціозі ОУН “Ідея і чин” на початку 1943 р. У ній він вказує, що причиною такого ставлення стала поразка української революції 1917–21 рр. і надмірне захоплення її провідників пацифізмом і космополітизмом, що зумовило підкорення їх омані російського імперіалізму і шовінізму. Тому, щоб у майбутньому здобути перемогу, потрібно було, на думку деяких діячів українського визвольного руху, вдаватися якнайдужче до імперіалізму і шовінізму [242, С. 111]. Існування таких поглядів у деяких членів ОУН О.Логуш пов’язував із повільним оформленням етнонаціональної концепції ОУН через недостатність усвідомлення потреби приєднання іноетнічної сили до власного визвольного руху. Тому, на його думку, пройшов певний час, поки утворилася певна чіткість поглядів із цього питання, і до уваги став братися політичний глузд та почали ліквідуватися прояви чужих впливів.

Етнонаціональна концепція ОУН зазнавала змін, доповнень і вдосконалення безпосередньо під впливом умов і обставин, що склалися під час боротьби ОУН. Нова ситуація, що витворилася з початком Другої світової війни, вплинула на поглиблення етнонаціональної концепції ОУН. Зокрема,

розгорнувши активну діяльність на території Східної України, ОУН із метою швидкого поширення власних ідей серед нього, усунула, на період зростання і зміцнення національної свідомості тамтешнього місцевого населення, із пропагандистського арсеналу гасло “Україна для українців”, тому що була врахована складна ситуація, що утворилася там під впливом комуністичної пропаганди, у світлі якої українські ідеї виглядали як людиноненависницькі. Одночасно посилилася робота по реалізації теоретичних засад етнонаціональної політики на практиці як стосовно іноетнічних мешканців України, так і стосовно представників інших народів, які на той час перебували на території України.

У процесі здійснюваної ОУН діяльності на східноукраїнських землях під час німецько-радянської війни змістовніше і ґрунтовніше було розроблено ставлення ОУН до російського народу. На цих землях ОУН безпосередньо зіштовхнулася з потужними російськими імперіалістичними впливами, тому змушена була виробити чітке ставлення до цього явища. Один із дослідників української політичної думки 1940–50-х років П.Потічний зазначає: “Справі росіян українське підпілля приділяло найбільше уваги у своїх публікаціях” [266, С. 83].

Готуючись у практичному плані до можливої німецько-радянської війни, ОУН здійснила розробку нових теоретичних засад, що мали бути застосовані під час війни. Так, були розглянуті питання, пов’язані з російським народом. Ця програма майбутніх дій ОУН була висвітлена в таких офіційних документах ОУН, як Маніфест ОУН від грудня 1940 р. та постанови Другого Великого Збору ОУН (Краківського) від квітня 1941 р.

У цих документах ОУН проголосила боротьбу проти існуючого політичного укладу сил у світі, що “насилено здавлює вартісні та життєздатні народи”. Водночас наголошувалося, що СРСР є одним з основних складників цього укладу. Тому ОУН проголосила здійснити знищення цієї видозміненої московської імперії та відновити самостійність поневолених радянським тоталітаризмом народів, тим самим завдати смертельного удару по системі

насилюства і закласти підвалини нового світопорядку, побудованого передусім на рівності націй [87, С. 21].

Проголошуючи боротьбу новітній формі російського імперіалізму, ОУН у цих документах ще чітко не розрізнявала російський народ і російський імперіалізм. Так, у постановах Другого Великого Збору ОУН оголошувала боротьбу російському імперіалізові і всім його видозміненим формам. Ця боротьба в тодішніх розробках ОУН загально подавалася як боротьба проти Москви за Українську державу і державність інших поневолених Москвою народів [87, С. 32].

Потрібно також зазначити, що вже тоді ОУН стала вбачати в російському народі, коли ще не свого союзника, то допоміжний чинник своєї боротьби, який потрібно використати. Адже в постановах Другого Великого Збору ОУН вказувалося на необхідність вести пропагандистську роботу серед російського народу, звернену проти комуністичного режиму. Тим самим підняти росіян проти цього режиму, який призвів до втрати поневоленими радянським тоталітаризмом народами, в тому числі росіянами, всіх прав і свобод [87, С. 42]. Тобто ОУН починала відокремлювати російський народ від пануючого у СРСР комуністичного режиму, що був виразником новітнього російського імперіалізму. Власне, окремо робився наголос у ставленні до народу й окремо до державного апарату.

Згодом етнонаціональна політика ОУН щодо російського народу зазнала нового вдосконалення й доповнення. Українсько-російські відносини починають розглядатися в чотирьох аспектах. Перший – ставлення до закорінених в Україні російських імперіалістичних впливів; другий – ставлення до російського імперіалізму як політичного фактора; третій – ставлення до російського народу на його етнічних землях і четвертий – ставлення до російської меншини в Україні [270, С. 142].

Боротьба з російським імперіалізмом залишалася для ОУН однією з основних передумов визволення України та інших радянських республік. До цієї боротьби, вже на середину 1940-х рр., ОУН прямо і безпосередньо

закликала приєднуватися росіян [172, С. 47]. ОУН стала вказувати, що російський народ також зазнавав репресій і утисків нарівні з іншими народами СРСР, а тому також прагнув ліквідувати комуністичний режим, незважаючи на те, що репресивний апарат СРСР складався переважно з представників російського народу. Враховуючи антирадянські тенденції росіян, ОУН у той же час розуміла, що переважна більшість російського народу пройнята імперіалістичними ідеями, а тому визнавав комуністичний режим за продовжувача ідей російської імперії. О.Дяків зазначав, що, “не ототожнюючи російський народ із російським імперіалізмом, ми не сміємо випускати (це. – *Авт.*) з уваги... Не врахувати цього, значить попадати в ілюзію... Не можна забувати, що коріння російського імперіалізму глибокі” [231, С. 162–163].

Усвідомлюючи поширення цих ідей серед російського загалу, ОУН твердила, що кличі національно-визвольної боротьби серед нього не будуть сприйматися, тому потрібно було поширювати такі гасла, що закликали б до протирежимної боротьби за політичну, економічну, соціальну і особисту свободу тощо [261, С. 214]. ОУН заявляла, що українці не хочуть воювати проти російського народу, а прагнуть із ним жити в мирі й добросусідстві і виступають за побудову російської держави на етнографічній російській території [233, С. 153]. Водночас ОУН звертала увагу росіян на той момент, що український визвольний рух вестиме боротьбу проти тих представників російського народу, які виступають проти незалежності України й інших поневолених народів. Це ставлення ОУН не було лише теоретичним, а практично реалізовувалося. Як зауважив дослідник Ю.Киричук, ОУН не проводила політики нищення росіян за етнічною ознакою, навіть на кінцевому етапі німецької окупації України, коли наближався момент прямого зіткнення ОУН і УПА з Червоною армією [142, С. 40].

Щодо російської національної меншини в Україні, то їй гарантувалися ті ж самі права, що й іншим українським національним меншинам. Натомість, як зазначав Й.Позичанюк, російський народ так само мусів гарантувати українцям

права на плекання рідної мови, культури, традицій тощо в Російській державі [261, С. 239].

Отже, у своїй етнонаціональній концепції ОУН виступала за співпрацю і мирне співжиття з російським народом на основі побудови незалежних держав на власних етнографічних землях. Це стверджує сучасний дослідник українсько-російських відносин С.Бутко, вказуючи: “Під час німецько-радянської війни ОУН розробила конструктивні основи налагодження українсько-російських взаємовідносин, оголосивши боротьбу проти СРСР як імперії, а не проти російського народу як нації” [213, С. 38]. Подібні думки також висловлюють російський історик М.Семіряга і його українська колега Г.Дичковська [277, С. 93; 229, С. 46].

Під час Другої світової війни в етнонаціональній концепції ОУН було чітко сформоване ставлення до польського народу. Це сталося з тієї причини, що польське питання поряд із російським було досить актуальним у тодішній етнонаціональній політичній діяльності ОУН. Передусім потрібно відмітити, що польсько-українські відносини на той час були складними і суперечливими. Саме ця їхня риса за твердженням дослідника етнонаціональної проблематики О.Рафальського, перешкоджає ще сьогодні історикам зробити цілісний і об’єктивний їх аналіз [271, С. 137]. Проте, незважаючи на це, можна на основі документів ОУН і статей українських підпільних видань зробити достатньо ґрунтовний аналіз ставлення ОУН до польського народу.

Свій відбиток на українсько-польські відносини періоду Другої світової війни наклали передвоєнні політичні події, що відбувалися в тодішній польській державі. Антиукраїнська політика польської влади спричинила невдоволення українства і посилила проти себе організовану боротьбу ОУН. Падіння польської держави ознаменувало собою час закінчення польської окупації та вселяло надії ОУН на можливість швидкого визволення України за допомогою Німеччини, а це призвело до ще більшого взаємовіддалення українців і поляків, зокрема визвольних рухів обох народів. Однак ОУН після ліквідації Польської держави перестала вбачати в поляках свого ворога, тому

прагнула налагодити взаємне примирення двох народів і співдію визвольних рухів двох поневолених народів, які вели боротьбу за своє визволення.

Це знайшло своє відображення в постановах Другого Великого Збору ОУН від квітня 1941 р. У постановах відображено прагнення ОУН розпочати з поляками взаємний діалог щодо умов співпраці, а передумовою поліпшення взаємовідносин між українцями і поляками мала стати “ліквідація протиукраїнських акцій з боку поляків” [87, С. 36]. (Вже на початку 1940-х рр. на території західноукраїнських земель, що межували з польським етнічним масивом, деякі польські підпільні структури розпочали вбивати провідних українських діячів) [207, С. 67]. У постановах Збору було заявлено, що ОУН вестиме боротьбу проти “акції тих польських угруповань, що змагають до відновлення польської окупації українських земель” [87, С. 36].

На потребу такої співпраці з поляками заради власного визволення і тривкого збереження державного існування висловлювався, зокрема, Д.Донцов. Уперше про це він заявив на Другому всеукраїнському студентському з’їзді у Львові в 1913 р., наголосивши: “Коли б польська політика перейшла у руки мудрих людей, коли б у великих рухах світового значення польський і український прапор ішли разом, ми були б перші, що сим людям простягли б руки” [118, С. 18].

Однак, незважаючи на таку позицію ОУН, поліпшення українсько-польських відносин на початку 1940-х рр. не відбулося. Навпаки, вони загострилися, що призвело до відкритої війни між двома визвольними рухами, внаслідок якої страждало українське і польське цивільне населення. Така ескалація українсько-польських відносин відбувалася на тлі намагань ОУН налагодити співпрацю з польським рухом опору. Зокрема, на Другій Конференції ОУН у квітні 1942 р. був вкотре проголошений заклик до примирення. Наголошувалося “на політиці вилучення другорядних фронтів і на розгортанні боротьби тільки на головних вирішальних фронтах” [87, С. 62]. Керівники ОУН таким “другорядним фронтом” тлумачили боротьбу з поляками. А основним вектором спрямування своєї діяльності ОУН вважала



боротьбу проти радянського і нацистського тоталітаризму, що був рівнозначно небезпечним як для українців, так і для поляків. Надалі, у постановах Третьої Конференції ОУН (лютий 1943 р.), знову повторювалося твердження необхідності “ліквідації дрібних неістотних спорів” задля розгорнення спільної боротьби проти окупантів [87, С. 83].

У постановах Другої Конференції ОУН зазначалося, що українсько-польська співпраця має бути налагоджена “на платформі самостійних держав і визнання та панування права українського народу на Західноукраїнських землях” [87, С. 69]. Також було заявлено, що ОУН вестиме боротьбу проти шовіністично налаштованих поляків, які, прагнучи збереження польських впливів на території західноукраїнських земель, співпрацюють із німецькими окупантами. Адже ОУН знала, що польське підпілля посилало своїх людей у німецькі окупаційні структури, із яких пішли українці, щоб зберегти польську присутність на цих українських етнічних землях, а далі включити їх до складу відновленої польської держави [132, С. 125].

Проблемі польсько-українських відносин надавалося значної уваги в тогочасній підпільній українській публіцистиці. При цьому означені відносини тлумачилися як досить важливі як на той час, так і на близьку та далеку перспективу. Зокрема, редактор офіціозу ОУН “Ідея і чин” на його сторінках заявляв, що від розв’язання спірних питань між двома народами “залежить, чи в майбутньому укладі сил в Середній та Східній Європі Україна і Польща знайдуть належне місце” [258, С. 271]. Розвиваючи далі цю думку, він доходить висновку, що відновлення державного існування поляків має прийти одночасно з таким відновленням в українців, бо існування Польської держави без існування Української держави, чи навпаки, буде не довготривалим, про що свідчить історія [258, С. 274].

В українській підпільній пресі з’являлися повідомлення (і небезпідставні), що основною перепорою на шляху нормалізації українсько-польських відносин стоїть керівництво польського визвольного руху, яке розглядає українців і український визвольний рух через призму довоєнних

поглядів [265, С. 299]. Одночасно з тим воно сподівається з допомогою західних союзників знову захопити українські землі, а тому не вважає українців за рівновартісного партнера. Крім того, польські підпільні структури спрямовували свою діяльність переважно проти українського визвольного руху, вважаючи його своїм основним ворогом [258, С. 275].

Такі основні елементи, що були глибоко закорінені в психіці польського громадянства та його керівних кіл, заважали, за визначенням М.Палідовича, полагодити українсько-польські відносини. Це, по-перше, заперечення прав українського народу на власну державу. По-друге, намагання тлумачити український народ як нездібний до власного національного життя, тому йому Польща повинна надати опіку. По-третє, трактування українських земель як теренів своєї територіальної чи політичної експансії. Та, по-четверте, трактування української проблеми як своєї суто внутрішньої справи [258, С. 273]. З цього випливає, що керівництво польського руху опору вважало український його аналог як чисто деструктивне й антипольське явище.

Цікавим у цьому плані є зауваження сучасного польського історика Р. Тожецького. Він вказує на побутування серед польських керівних кругів підпілля трьох можливих варіантів вирішення українського питання: перший – заперечення існування українського народу як такого – аж до його переселення; другий – розв’язання українського питання в рамках Польської держави; третій – можливість створення автономії українців у складі Польської держави [303, С. 212]. Тобто ми знаходимо підтвердження висловленої М.Палідовичем думки в словах польського історика.

З огляду на таку ситуацію ООН проводила заходи по “нарощуванню м’язів”, щоб змусити поляків рахуватися з українським визвольним рухом шляхом сили, а не домовленості. Зокрема, про це в газеті “Ідея і чин” колишній віце-маршалок польського сейму, голова Українського національного державного об’єднання (найбільшої української партії, що існувала в 1920–30-х роках у Західній Україні) В.Мудрий заявив, що з поляками можна вести мирні переговори лише тоді, коли в наших руках буде щонайменша така сила, як у

них [252, С. 196]. ОУН, проголошуючи поборення сповідників польського шовінізму й експансіонізму, заявляла, що не оголошувала цілу польську меншину, яка жила в Західній Україні своїм ворогом [269, С. 305]. “Всім національним меншинам, – як заявляв М.Прокоп, – отже, і полякам гарантує український нарід повні права в українській державі” [269, С. 305]. При цьому від польської меншини вимагалось лояльне ставлення до українського визвольного руху, що мало свідчити про бажання мирного співіснування поляків з українцями в одній Українській державі.

Тобто це вказує на те, що ОУН у своїй етнонаціональній концепції зайняла конструктивне ставлення до польського народу, відрізняючи польський загаль від шовіністично налаштованих його представників. Водночас потрібно зауважити, що практичне втілення етнонаціональної політики ОУН стосовно поляків у певний період не збігалось з теорією. Хоча, як зазначає Г.Дичковська, “попри всю складність українсько-польських відносин, попри те, що під час воєнних дій не обходилося без провокацій, взаємного непорозуміння і навіть невинних жертв з обох боків, у площині ідеологічно-програмовій не знаходимо ні патологічної ненависті, ні шовіністичних надмірностей” [229, С. 46].

Етнонаціональна концепція ОУН містить у собі засадні положення щодо ставлення також і до інших народів, що ґрунтуються на вищезазначених принципах мирного співіснування між націями: рівності, співпраці та побудові незалежних держав на власних етнічних землях. У ній звертається увага на відносини з білорусами, грузинами, євреями, литовцями, румунами, словаками та іншими народами. ОУН чітко розділяла своє ставлення до імперіалістичної верхівки держави, що захопила українські землі і вела антиукраїнську політику, від ставлення до народу даної держави. Зокрема, це реалізовувалося щодо німецького, румунського і угорського народів.

Це саме стосується і єврейського народу, значна кількість представників якого перебувала в радянських керівних органах. (О.Субтельний вказує, що “євреїв було непропорційно багато у більшовицькому керівництві, серед командирів продзагонів і особливо – у всіма зненавидженій ЧК”) [194, С. 460].

Як зазначає О.Рафальський, “ОУН завжди відрізняла єврейське населення як таке і тих євреїв, які були провідниками карально-репресивного режиму в СРСР” [267, С. 136]. Тому, незважаючи на твердження Льва Троцького, що “комуну, чрезвычайку, продзагони, комісарів-євреїв зненавидів український селянин до глибини душі” [247, С. 4] та незважаючи на німецькі підбурювання в роки війни, для репресій проти євреїв українському населенню, як подано в одному німецькому документі, бракувало як верховодів, так і духовного запалу [146, С. 157].

Підсумовуючи потрібно зазначити, що всі народи, що були під загрозою або під контролем нацистського чи комуністичного тоталітаризму, ОУН у своїй етнонаціональній політичній діяльності закликала до спільних дій заради визволення і створення незалежних держав, що мало б бути гарантією стабільності у світі.

Отже, етнонаціональна концепція ОУН у 1920–40-х роках пройшла період свого розвитку й становлення, що ознаменувало собою формування чітких позицій у ставленні як до українських національних меншин, так і до сусідніх народів. Витворення таких основ співпраці з іншими народами дало змогу ОУН нормалізувати відносини з представниками різних народів, що є знаковим для сучасності.

Одночасно з розробленням етнонаціональної концепції відбувалося розпрацювання місця України в майбутньому світовому укладі сил. ОУН здійснила трансформування численних українських бажань і устремлінь у викристалізовану концепцію власного бачення української національної ідеї, невід’ємним компонентом якої була візія або покликання нації у цьому світі. Ця візія майбутнього України, з якою виступила ОУН, була важливим чинником для зміцнення української нації, оскільки ОУН встановила чітку мету спрямування своєї діяльності, що мала привести до побудови процвітаючої і великої Української держави з активною, корисною і прозорою зовнішньою політикою для українського народу. До речі, вона сьогодні ще не втратила свого значення і є також придатною до реалізації.

На неординарність витворення візії нації (історичного покликання) для її формування і майбутнього розвитку звертали увагу теоретики ідеї нації, зокрема: О.Бочковський, Л.Ребет, В.Старосольський та інші. “Явище історичного покликання, – на думку Л.Ребета, – з яким виходили у свій час всі народи, замикає коло головних, позадержавних, внутрішніх чинників формування нації”. І далі додає: “Загальна віра якогось народу в особливе його покликання – це окремий спосіб внутрішнього самовизначення, як окремої соціальної одиниці. Поскілки це покликання, ця місія існує не як об’єктивне визначення, а як внутрішня і суб’єктивна віра, вона має націотворче значення, як національна ідеологія” [177, С. 145, С. 154].

У цьому сенсі цікавою є думка Д.Донцова, висловлена на початку 1920-х років: “Уміти вгадати, віднайти і здійснити свій ідеал – є категоричний імператив для нації, що хоче мати будуччину і бажає стати самостійним міжнародним чинником. Лише свідомість свого ідеалу дає нації звинність і свободу рухів, ясність цілей, консеквенцію та енергію в їх використання, можливість напружити всі свої сили” [117, С. 83]. Тобто національна ідея, ідея покликання, міфу є фактором консолідації нації, особливо поневоленої, що бореться за своє визволення. Тому, розуміючи всю вагу цього ідеалу, ОУН здійснила його розробку.

Український визвольний рух подібно до інших рухів, що боролися за визволення своєї нації, висловив ідею побудови не лише власної держави, а й ідею перебудови світу. Як зазначав Л.Ребет, “всі народи стали націями, коли почули в собі силу реформувати людство” [179, С. 154].

Теоретиками українського націоналізму під час розробки покликання України враховувалося, що український міф ще не був науково сформований, але вже діяв. Його основою були – ідея боротьби зі степом, ідея оборони православної віри, ідея “угольного каменя”, на якому має спочити федерація вільних народів, ідеї культурно-цивілізаційного й національного апостольства Києва, апостольства нації й визволення поневолених народів, міф України, нації, розташованої на грані двох світів (Європи і Азії) тощо. Беручи їх до

уваги, ОУН творила нову концепцію українського покликання, рушієм до втілення якого мала стати українська національна революція.

Українську революцію було проголошено епохальною, історично-творчою універсальною революцією. Українська національна революція мала принести Україні та всім поневоленим Москвою народам не лише визволення національно-політичне, соціальне, господарське і культурне, а й створити новий лад і нові культурно-цивілізаційні вартості. Дати народам те, що не дала французька, більшовицька, фашистська та інші революції. Тобто принести самостійність усім поневоленим народам, свободу людини, свободу права і віри. В такому разі “Україна, – на думку одного з керівників ОУН Я.Стецька, – повинна стати ідейним, моральним і культурним центром, довкруги якого повинні зосереджуватися змагання інших поневолених народів” [193, С. 45]. Український визвольний рух, що боровся проти російського імперіалізму, мав спричинитися до активізації подібних рухів в інших поневолених Москвою народів та налагодити з ними спільну боротьбу за визволення, бо лише в такий спосіб можна було, за твердженням ОУН, знищити СРСР. Таким чином, боротьба за визволення України проголошувалася боротьбою за визволення всіх поневолених Москвою народів.

ОУН вбачала призначення України у тому, що вона своєю боротьбою спричинить послаблення радянського тоталітаризму, здобуде власне визволення та допоможе визволитися іншим народам шляхом спільної боротьби разом із ними проти тоталітаризму. При цьому стане силою, що стримуватиме імперіалістичні апетити Москви та намагатиметься забезпечувати усім новоствореним та існуючим країнам мирне життя, у свою чергу, стане наполегливо боротися за найширше співробітництво між усіма народами світу [263, С. 250], плекатиме давні свої традиції, розвиватиме свою національну культуру та оборонятиме духовні, та людські вартості в усьому світі. Потрібно зазначити, що подібні ідеї про призначення України висловлював у 1920-х роках український географ С.Рудницький [181, С. 111; 182, С. 282].

Слід наголосити, що витворені ідеї покликання, хоч і містили доленосний для інших націй підтекст, одночасно ставили своєрідні рамки свого месіанського поширення. Критерієм їхнього поширення були: свобода, толерантність, співпраця, невтручання у внутрішні справи інших націй та рівноправність між націями.

Абстрагуючись у майбутнє, ОУН розробила підвалини нового політичного ладу, що мав бути створений у світі. Про це ОУН оголосила у своєму Маніфесті від грудня 1940 р. [87, С. 21]. Новий світовий політичний лад мав бути заснований на пріоритеті національного принципу. Його характерною особливістю була побудова національних держав усіх народів на власних етнографічних територіях. Цей лад, за твердженням ОУН, мав кардинально відрізнитися від існуючої політичної побудови світу, основаної на принципі “вільсонізму” із його “подвійними стандартами” щодо окремих народів. Тому ця світова політична система, яка була створена до Другої світової війни і продовжила діяти після її закінчення, мала бути відкинута, оскільки вона не задовольняла права всіх народів на самовизначення, а тому була хиткою. Адже “тривкий мир, – як твердить П.Полтава, – і національні держави усіх народів світу – нероздільні поняття у своєму розумінні” [286, С. 334].

Нова політична побудова світу мала розпочатися після розвалу Німеччини і СРСР на території Східної Європи та Азії, а згодом – в інших частинах світу. Таким чином всі народи мали отримати можливість будувати власні держави на основі рівноправності. За твердженням вже згаданого П.Полтави, “незалежні національні держави є тією єдиною формою політичної організації народу, яка забезпечить йому найкращі умови для всебічного розвитку всіх його духовних і матеріальних сил... Система вільних національних держав усіх народів означає не тільки найсправедливішу розв’язку питань міжнародного ладу, але найжиттєвішу, найдостосованішу до дійсності розв’язку цього питання... всякі інші системи, які не враховуватимуть цих природних факторів людського світу, завжди будуть нетривкими” [285, С. 78]. Таким чином, ОУН подала власне бачення майбутньої побудови політичної

карти світу та міжнародних відносин, які б мали закласти підвалини миру та стабільності як у Східній Європі та Азії, так і в цілому світі. Отже, ОУН вибудувала чітку структуру своєї етнонаціональної політичної діяльності, що являла собою сукупність ідей, які потрібно було реалізувати на близьку і далеку перспективу. З погляду сучасності, нереалістичними є ідеї ОУН про візію України чи бажання змінити політичну структуру світу. Однак тут потрібно враховувати той факт, що ці ідеї формувалися в нестабільний період, коли важко було визначити майбутню політичну ситуацію. Тому ОУН витворила програму максимум для своєї діяльності, яку намагалася втілити – якщо не всю цілковито і не одразу, то поступово. Адже достатньо правильна оцінка політичної ситуації та правильна політична лінія є передумовою успіху. До того ж, коли вона не буде реалізована в одному історичному періоді, то може втілитися в іншому, головне, щоб ті ідеї були вагомими і не скомпрометованими.

Підсумовуючи потрібно зауважити, що дисертантом розглянуто лише становлення теоретичних основ етнонаціональної політики ОУН(б). При цьому важливо наголосити, що висвітлені загальні засади ідеології українського націоналізму формувалися ще за часів існування єдиної ОУН, а після розколу стали основою діяльності двох частин ОУН, зазнаючи подальшого доопрацювання. Що характерно, під час досліджуваного періоду, коли ОУН(б) поглиблювала розробку етнонаціональної концепції і вела активну етнонаціональну політику, то ОУН(мельниківська) не відзначалася активністю в цьому. Свою обмежену етнонаціональну політичну діяльність вона здійснювала, опираючись на теоретичні засади, що були сформовані ще при існуванні єдиної ОУН. Мало розробленими були засади етнонаціональної діяльності формувань Т.Бульби-Боровця. З огляду на це у цьому дослідженні розглянуто лише становлення та реалізацію етнонаціональної політики ОУН(б). Варто зазначити, що ретельне вивчення етнонаціональної діяльності ОУН(м) і формувань Т.Бульби-Боровця може бути темою окремого дослідження.



Український організований націоналістичний рух, зокрема ОУН, виник та витворив свою ідеологію під впливом тодішньої ситуації, пов'язаної з потребою продовжувати боротьбу за незалежність України після поразки української революції 1917–20-х років. Важливим фактором, який сприяв його розвитку і поширенню, стала його ідеологія, що, базуючись на націотворчих ідеях Т.Шевченка, М.Міхновського та Д.Донцова, давала чіткі відповіді на питання щодо причин поразки попередньої революції і стосовно того, що потрібно робити для визволення України. Тобто в тодішній час ОУН витворювала прообраз національної ідеології, брак якої був, на думку В.Мартинця, природною причиною поразки революції [245, С. 286].

Ідеологія українського націоналізму, будучи методологічною основою українського визвольного руху того періоду історії боротьби за державну незалежність України, охоплювала цілий комплекс питань, що були вагомими для цього руху. До найголовніших питань належать такі: по-перше, питання, пов'язані з утворенням визвольної концепції ОУН. Вони передбачали розробку методів і принципів досягнення стратегічної мети ОУН – здобуття Української Самостійної Соборної Держави. В її основу було взято збалансоване використання трьох чинників. Це передусім активізація і зміцнення власних сил українського народу, налагодження союзницьких відносин з іншими народами і країнами та використання принагідної міжнародної ситуації. Така визвольна концепція ОУН базувалася на українських національних інтересах.

По-друге, питання, що стосувалися етнонаціональних засад політичної діяльності ОУН, які були одним із невід'ємних компонентів визвольної концепції ОУН. Цей спектр питань вважався в ОУН одним із найважливіших, адже сприяв зміцненню власних українських сил за допомогою налагодження нормальних відносин з інонаціональними чинниками. Виходячи із засад своєї етнонаціональної концепції, ОУН здійснювала політику встановлення дружніх добросусідських зв'язків з іншими народами на основі рівності та державної незалежності в рамках етнічних меж. Також розділяла своє ставлення щодо окремо взятого народу та імперіалістично налаштованих представників

провідної верхівки цього народу. А тому, поборюючи імперіалізм, намагалася не вести боротьби з цілим народом як спільнотою, а лише з його апологетами. Це стосувалося однаковою мірою росіян, поляків, німців, угорців та інших. В етнонаціональній концепції ОУН було чітко визначено ставлення до українських національних меншин. За ними визнавалася повна рівноправність з українцями в майбутній Українській державі та стверджувалось, що їм буде забезпечена цілісність розвитку, соціальна справедливість та можливість плекати власне культурне життя.

По-третє, питання, пов'язані з визначенням місця України в майбутній світовій розстановці сил, тобто витворення призначення України. ОУН стверджувала, що Україна займає одне з ключових місць серед країн Європи і Азії як під час процесу боротьби за здобуття права на самовизначення поневолених народів цих континентів, так і під час державного оформлення цих народів. Тому політична ситуація цих країн буде відповідною тій, що витвориться на території України. При цьому Україна мала стати державою, що буде лідером боротьби за світову рівноправність, мир і безпеку. Одночасно ОУН розробила власне бачення політичної світобудови. Це було зроблено з тієї причини, що існуюча політична система світу досить часто ігнорувала право окремих народів на самовизначення. Тому нова політична система світу, що мала бути запроваджена після визволення України і інших поневолених країн Європи, Азії та інших континентів, мала будуватися на пріоритеті національного принципу.

Отже, домінуючою ідейною базою українського визвольного руху 1920–50-х років була ідеологія українського націоналізму. В процесі діяльності визвольний рух витворив пристосовану до умов і часу концепцію власної етнонаціональної політичної діяльності, засади якої є придатними для використання в сучасній державній етнонаціональній політиці.

## 2.2. Міжнародній фактор в етнонаціональній політиці ОУН і УПА

У своїй визвольній концепції ОУН надавала значну увагу фактору задіяння зовнішньополітичних чинників для прискорення процесу визволення України. З огляду на це ОУН постійно здійснювала розробку і корекцію своєї зовнішньополітичної діяльності відповідно до існуючих політичних умов.

Зовнішньополітичні чинники та міжнародна політична кон'юнктура мали бути гармонійно поєднані з розгортанням власних сил українського народу під час визвольної боротьби ОУН [164, С. 31]. Адже в розрахунок ОУН був взятий фактичний стан України, за якого вона знаходилася в складній ситуації щодо захисту своїх національних інтересів на міжнародній арені, будучи поділеною між декількома державами при одночасній відсутності в інших країн найменшого бажання визнати право українців на самовизначення. В свою чергу, як свідчить історія, подібного принципу визвольної боротьби дотримувалися інші визвольні рухи поневолених народів заради своєї свободи. Тому ОУН вважала, що сприятлива міжнародна ситуація та прихильне ставлення зовнішніх сил можуть значною мірою допомогти їй у визвольній боротьбі.

Відповідно до цього ОУН напружувала засадничі положення щодо пошуку необхідних для її діяльності союзників. Налагодженню контактів з можливими союзниками мала передувати активна робота по розбудові власних українських визвольних сил, що дало б змогу ОУН мати, як зазначив О.Дяків, “справжніх союзників, а не опікунів” [233, С. 92]. Оскільки союзництво – це відносини обопільні, його може мати той, хто сам може щось запропонувати іншій стороні. Під час пошуку союзників ОУН не користувалася методом вибіркової, а прагнула розглянути і використати всі можливі варіанти для налагодження взаємин.

Згідно з етнонаціональною концепцією ОУН вихідним положенням для налагодження контактів з іншими чинниками було визнання ними державної самостійності України за відсутності у них ворожих намірів щодо неї.

Водночас ОУН висловлювала застереження щодо зовнішньополітичних зв'язків. Стверджувалося, що будь-яка держава чи визвольний рух може надати допомогу тільки з огляду на власні інтереси, і ця допомога завжди залежатиме від політичної ситуації у світі. На таку ситуацію, як зазначає П.Полтава, “поневолений народ в основному впливу немає”, через це досить небезпечно розраховувати на те, на що не можна мати жодного впливу. З цього випливає, що ОУН намагалася вплинути на ставлення інших країн до українського визвольного руху і до незалежності України, щоб за можливих змін політичної ситуації у світі українське питання було актуальним у міжнародній політиці. З огляду на це М.Прокоп, вказуючи, що: “Політика – це гра сил, і тільки сил, та що вона виключає всі інші мотиви, не може тут бути ніяких гарантій, що така підготовча акція, в яку політична організація змушена ангажуватися, хоч не має ще в руках твердих гарантій у формі офіційних декларацій, – принесе певні успіхи. Тим не менше її треба вести, якщо поневолений народ не хоче лишитися усамітненим на міжнародному полі” [267, С. 102].

У 1920 – 30-х роках ОУН виступала проти існуючої європейської політичної системи, в якій Україні було відведено місце не суб'єкта, а об'єкта міжнародних відносин. Адже ця система погоджувалася з розчленуванням території України між СРСР, Польщею, Румунією і Чехословаччиною. По закінченні Другої світової війни ОУН також продовжувала дотримуватися цього ставлення до вже нової європейської політичної системи, що знову ігнорувала право України на державну незалежність. ОУН вважала, що ліквідувати це безправне становище України можливо лише шляхом розгортання збройної боротьби українського народу проти поневолювачів під час початку якоюсь третьою країною чи блоком країн війни проти держав чи держави – поневолювача України. Тому вона виступала за початок нової війни, як у 1920–30-х роках, так і по закінченні Другої світової війни. ОУН стверджувала, що мирним, дипломатичним шляхом жоден загарбник українських земель не дасть можливості відновитися УССД.

ОУН також добре усвідомлювала те, які лиха несе із собою війна для воюючого народу. Однак Україна тоді перебувала у важкій політичній ситуації, із якої можна було вийти, справді, лише шляхом війни, як це не трагічно. Тодішню ситуацію П.Полтава описує так: “Україна, на жаль, немає до вибору між щастям миру або нещастям війни. Перед українським народом, на жаль так питання не стоїть. Український народ може лише вибирати між страхіттям московсько-більшовицької неволі в умовах миру або страхіттями війни. Тому-то, оскільки війна, яка підготовляється, дає українському народові певні надії на визволення з-під московсько-більшовицької кормиги – український народ не є проти цієї війни”[286, С. 367].

У свою чергу ОУН стверджувала, що сама війна, без уваги на її наслідки, ніколи не принесе визволення. Тому ОУН оцінювала кожен війну залежно від того, за які цілі вона ведеться, і згідно з цим було зроблено поділ війн на загарбницькі і визвольні [286, С. 335]. Відповідно боротьба за визволення України підпадає під поняття визвольної війни, а тому є справедливою і, на думку ОУН, доцільною. В цьому контексті можна послатися на слова відомого польського політичного діяча В.Сікорського, який наголошував, що для нації, “яка усвідомлює свою індивідуальність, загроза втрати права на незалежне існування є в сто разів гірша загрози війни” [186, С. 25].

Отже, у можливій війні ОУН своє ставлення до противників держав – поневолювачів України прагнула узалежнювати від того, як вони поставляться до українського визвольного руху та незалежності України. Тобто, коли ці сили сприятимуть боротьбі українського визвольного руху і підтримуватимуть відновлення Української держави, ОУН підтримуватиме їх у війні, а в іншому випадку займе нейтральну позицію.

У 1920–30-х роках УВО, а згодом ОУН вважали, що війна в найближчому часі є неминучою, оскільки Перша світова війна спричинила нові та ускладнила існуючі суперечності в Європі. Передусім вона спричинила побутування реваншистських ідей серед країн, які зазнали поразки у війні, особливо це прагнення активно проявлялося у Німеччині. Зоною неспокою в той час

вважалася й Східна Європа, де комуністична Країна Рад прагнула здійснювати світову революцію і йти в похід на Європу.

Крім того, нового загострення набрало національне питання. Перша світова війна спричинилась до посилення визвольної боротьби поневолених народів, внаслідок чого національне питання стало суттєвим політичним чинником міжнародних відносин. Через це провідні європейські держави у своїй зовнішній і внутрішній політиці змушені були надавати цьому факторові значної уваги. Тому мирові угоди стали містити ідеї самовизначення націй, але тоді вони до кінця не були реалізовані, навіть у Європі. Як зазначав О.Бочковський, політична мапа нової Європи означила перемогу старого державно-централістичного принципу над державно-децентралістичним [103, С. 7]. Це привело до того, що нові післявоєнні держави були лише однонаціональними назовні, а, по суті, залишалися багатонаціональними. Таким чином, в Європі не були взяті до уваги і утискувалися права на самовизначення деяких націй, що налічували понад 40 мільйонів осіб. Це було забагато для нормального політичного розвитку Європи.

Політичну ситуацію у Європі ще ускладнювало те, що національна політика в деяких нових державах мала характер заперечення елементарних прав поневолених меншостей на національне самовизначення навіть у культурному і господарському відношеннях. Гарантований цим народам міжнародний захист також був ілюзорним і базувався більше на політичній доцільності, ніж на природному праві націй.

З огляду на ці суперечності, що в загальному мали єдине підґрунття – утиски національних прав одних народів і держав іншими, політична ситуація у Європі була нестабільною. “Тому, – як зазначав член Проводу українських націоналістів (ПУН) ОУН М.Капустинський, – правдоподібно знову почнеться епоха великих світових війн і соціальних та національних революцій. В зв’язку з чим наближається час вирішення української проблеми” [133, С. 1–2].

За таких обставин ОУН готувалася до майбутніх політичних змін у світі. В цей розрахунок входило налагодження стосунків із зовнішніми чинниками,

які були потенційними противниками тодішнього статусу кво або могли позитивно поставитися до вирішення української проблеми. Прагнучи налагодити контакти з цими силами, ОУН, як вказується в постановах Першого Великого Збору ОУН від 1929 р., в основі відкидала тактику орієнтації у своїй визвольній боротьбі на котрогось із ворогів незалежності України [87, С. 12].

Ворогами ОУН вважала передусім СРСР і Польщу. Це було пов'язано з тим, що ці країни володіли основною частиною українського етнічного масиву, куди входили такі провідні для українського національного розвитку міста, як Київ і Львів. Крім того, посилена боротьба УВО і ОУН проти Польщі була викликана тим, що західноукраїнські землі, які в цей час контролювала Польща, були основною базою діяльності цих структур. Водночас ОУН до ворогів незалежності України зараховувала Румунію і Чехословаччину як країни, що також володіли українськими землями і були противниками самовизначення українців.

Ця позиція ОУН ґрунтувалася на ідеї соборності українських земель, а тому виключала можливість віддання якоїсь території України іншій державі за її допомогу у визвольній боротьбі. Цією етнонаціональною політикою ОУН відрізнялася від інших українських середовищ, які здійснювали ставку на цей розрахунок. ОУН при тому вказувала на те, що держави, які розділили територію України, цим станом речей не обмежаться, а будуть і в подальшому намагатися поширити свій вплив на інші українські території. Тому вони не можуть бути реальними союзниками українського визвольного руху, а лише частково ситуативними.

Таким чином, ОУН намагалася налагодити контакти з країнами, що могли виступити проти поневолювачів українських земель. У 1920-х роках УВО, попередниця ОУН, найбільш можливим своїм союзником вбачала Німеччину, оскільки на той час не було інших сил, які могли б посприяти визвольній боротьбі УВО і ОУН. Це було пов'язано передусім з тим, що в Німеччині в ті роки поширеними стали ідеї реваншу. Як зазначав лідер УВО і ОУН Є.Коновалець, Німеччина “за всяку ціну і під всякими умовами прагнутиме до

ревізії Версальського договору 1919 року і вже зараз держить зв'язок із тими, хто їй потрібний, тим самим також з українцями” [139, С. 64]. Тому УВО і ОУН стали налагоджувати зв'язки з німецькими чинниками, зокрема із представниками розвідки і впливовими в Німеччині людьми. Територія Німеччини стала використовуватися УВО, а згодом і ОУН як опорна база в боротьбі з Польщею.

Налагодження відносин УВО і ОУН із європейськими ревізійними силами пояснюється тим, що лише вони були зацікавлені у зміні існуючого статусу кво у Європі. А також тим, що інші впливові країни європейського континенту разом із США не були зацікавлені підтримувати український визвольний рух. Більше того, вони відмовили Україні в праві на власне незалежне існування ще на Паризькій мирній конференції [249, С. 260]. У 1920-х роках Англія і Франція турбувалися про створення “санітарного кордону” проти більшовицької Росії, а також утворенням протидії реваншистській Німеччині, а тому погоджувалися з претензіями Польщі, Румунії і Чехословаччини на українські землі, через що ними український визвольний рух вважався потенційним чинником дестабілізації, який міг бути використаний Німеччиною в її реваншистських планах. Подібну позицію в українському питанні займали також і США. Штати, незважаючи на деякі ідеологічні розбіжності з державами колишньої Антанти, віддавали перевагу збереженню єдності Росії, а згодом – СРСР як важливого чинника у стримуванні Німеччини.

Щоб применшити політичну ефективність українського сепаратизму, політики як лондонського Уайт-холлу, так і варшавського міністерства закордонних справ часто висували аргументи, які мали протидіяти претензіям українців на самовизначення. До них належить і проблематичність самої законності українських претензій, і сумніви щодо існування української нації, і просто геополітичні міркування [243, С. 112]. Наприклад, вони натякали, що подальші територіальні поділи в Східній Європі могли б призвести до нестабільності в цьому регіоні. Відтак деякі з “творців” цієї політики і самі



повірили, що ніколи і не було Української держави і заперечували необхідність потреби її створення. Вимоги українців щодо створення своєї власної держави дедалі наполегливіше кваліфікувалося як “австро-німецький витвір”. З огляду на це вони доводили, що прагнення українців незаконне, а відтак – його можна ігнорувати. Ця точка зору поступово утверджувалася й остаточно встановилася тоді, коли стало зрозуміло, що німецькі амбіції на Сході знову загрожують миру в Європі.

Це ставлення країн колишньої антинімецької коаліції до українського питання пов'язувалося з недостатньою їхньою поінформованістю, а відтак – відсутністю інтересу до проблем українського народу. Хоча найважливішою причиною сформування цього ставлення стала неспроможність Української держави захистити право на власне незалежне життя, а відповідно в 1920-х роках – слабкість українського визвольного руху.

Дотримуючись у 1920-х роках орієнтації переважно на ревізіоністські країни, УВО і ОУН не відкидали можливості налагодити контакти і з іншими країнами чи народами. Для цього вони розгорнули активну інформаційно-політичну діяльність в інших країнах для привернення уваги зарубіжної громадськості до українських проблем. Такий вид діяльності на міжнародній арені вважався в них одним із пріоритетних. Про це свідчить такий витяг з виданої з ініціативи ОУН книжки: “Зовнішня політика української нації у теперішній момент має за ціль тільки пропаганду, пропаганду і ще раз пропаганду. І за пропаганду зводяться усі ці петиції, розмови, меморандуми, участь у міжнародних організаціях, протестні телеграми, брошури і т. д.”[178, С. 125]. Задля реалізації цієї мети ОУН у різних країнах створила власні пресові відділи. Водночас стала проводити поінформування впливових політиків різних країн про українську справу і визвольну боротьбу українського народу.

За допомогою інформаційно-політичної діяльності, що була одним із засобів етнонаціональної політики УВО і ОУН, вони намагалися витворити серед західних правлячих кіл і громадськості розуміння потреби створення незалежної Української держави, держави, що буде оберігати Європу від агресії

міцніючої Країни Рад [210, С. 142]. Тобто українські націоналісти хотіли показати країнам Заходу, що українське питання є однією з найважливіших проблем Східної Європи. Тому в інтересах інших європейських країн Україна мала стати вільною і сильною державою, а не територіально розділеною і не визнаною.

У 1920–30-х роках визвольна боротьба УВО і ОУН спрямовувалася, головним чином, проти СРСР і Польщі. Хоча в постановах Першого Великого Збору ОУН від 1929 р. не було ще конкретизовано, проти кого ОУН першочергово розгорне свою боротьбу, але до того її діяльність вказувала саме на ці країни. Лише в Маніфесті ОУН від грудня 1940 р. було офіційно оголошено боротьбу ОУН проти СРСР як поневолювача України. Польща в ньому не згадувалася, оскільки боротьба з Польщею перестала бути актуальною для ОУН з усуненням її владного контролю з українських земель після 1939 р.

Щодо інших “займанців України”, тобто Румунії і Чехословаччини, ОУН намагалася проводити гнучку політику. Одностайно визнаючи їх окупантами українських земель, ОУН не організувала проти них активної боротьби. Це стверджував Є.Коновалець, підкреслюючи, що “не розумно вести війну на всі fronti” [218, С. 480]. Тому ОУН, здійснюючи боротьбу з основними своїми ворогами, тобто СРСР і Польщею, намагалася забезпечити принаймні нейтральне ставлення до українського визвольного руху з боку двох інших поневолювачів.

Якщо Румунія займала характерну антиукраїнську позицію на окупованих українських землях, то Чехословаччина притримувалася ліберальнішого курсу. Через що політика ОУН стосовно цих країн хоч і ґрунтувалася на спільному ґрунті нерадикалізуванню власних дій, але мала свої відмінності. Політика ОУН щодо Чехословаччини вважалася особливо винятковою, адже її територія була для ОУН однією з опорних баз у боротьбі проти Польщі. З території Чехословаччини ОУН втримувала лінії зв'язку із західноукраїнськими землями під Польщею. Через це ОУН у здійснюваній етнонаціональній політиці прагнула особливо не акцентувати уваги щодо місця

Закарпаття в Чехословаччині, однак спрямовувала свою діяльність на прискорення процесу зростання національної свідомості тамтешнього українського населення. Тому ОУН із цих причин було потрібне принаймні нейтральне ставлення Праги до її боротьби проти Польщі. Крім того, Чехословаччина деякою мірою сприяла діяльності українського руху так званою політикою недобачання його діяльності через існування територіальних претензій до Польщі (частини Шлеська). В Румунії ж ОУН не мала такого вигідного для себе становища, й тому її діяльність поряд із відвертою антиукраїнською політикою румунської влади була радикальнішою.

Майбутні українських земель, що перебували під контролем Чехословаччини і Румунії, як вказував Є. Коновалець, мало б визначитися лише після утворення Української держави. Бо тоді Україна як суб'єкт міжнародного права змогла б підписати вигідні для себе мирні угоди про територіальний розподіл із сусідами.

ОУН у своїй міжнародній діяльності враховувала конфліктні ситуації, що виникали у загарбників українських земель із сусідніми країнами і намагалася використати їх у своїх інтересах. Так, ОУН підтримала домагання Литви повернути загарбану Польщею територію Віленської області з історичною столицею Литви – м.Вільнюсом. Таке становище ОУН у цьому питанні та її антипольська визвольна боротьба вплинули на ставлення до неї литовського уряду. Таким чином, Литва стала для ОУН черговою опорною базою в боротьбі проти Польщі і СРСР, адже литовський уряд безпосередньо сприяв її визвольній діяльності.

У 1930-х роках зовнішньополітична діяльність ОУН зазнала змін. Передусім це було пов'язано зі зміною в Німеччині вищого керівництва країни, що призвело до перегляду Німеччиною своєї внутрішньої і зовнішньої політики. Тим самим змінилося ставлення німецьких чинників і до діяльності ОУН. Коли поверсальська Німеччина намагалася схилити на свій бік визвольні рухи поневолених народів деякою мірою сприяла їхній діяльності, то нова влада змінила свою політику в цьому питанні. Гітлерівська Німеччина зробила

ставку лише на власні сили, а визвольним організаціям поневолених народів надала опосередковану роль у майбутній війні. Таким чином, баланс, який здійснювала поверсальська Німеччина щодо опори на власні сили і визвольні рухи поневолених народів, гітлерівська Німеччина відкинула. Тому ставлення до неї різних визвольних організацій, зокрема ОУН, було піддано ревізії.

Тут потрібно зауважити, що ставлення УВО і ОУН до Німеччини як сили, яка могла допомогти визволитися Україні, зазнало змін вже наприкінці 1920-х років. Українські націоналісти усвідомлювали, що німецькі владні чинники не цілком поділяють ідеї українців щодо майбутнього Східної Європи і тому вважали, що підтримка Німеччини в українській визвольній боротьбі буде несуттєвою. Цю позицію ОУН стверджує Є.Коновалець, вказуючи, що він не вірить Німеччині навіть “на понюх тютюну”, додаючи при цьому про ігнорування нею українських інтересів та небезпеку захоплення її військами України [127, С. 144].

Після приходу нацистів до влади провідник ОУН Є.Коновалець на черговій конференції ОУН у червні 1933 р. виступив проти налагодження з ними відносин. Це він мотивував негативним ставленням націонал-соціалістичної партії до всіх народів Східної Європи – до слов’ян у цілому і до українців зокрема. Є.Коновалець наголошував, що “Гітлер шукає у Східній Європі не союзників, а життєвого простору для своєї нації”. Тому Є.Коновалець, розуміючи шкідливість “однобічної орієнтації”, в чергове ствердив позицію ОУН про недопустимість “нехтування шуканням зв’язків до всіх політичних сил у світі, які або вже є, або можуть бути корисні для української визвольної справи” [218, С. 477].

Після підписання Німеччиною договору з Польщею про дружбу і ненапад від 26 січня 1934 р. антинацистські настрої в ОУН посилились, що призвело до виїзду провідника ОУН Є.Коновальця з Німеччини до нейтральної Швейцарії. В свою чергу, подальші контакти з німецькими чинниками мали проходити в “особистій, приватній площині” [218, С. 477]. З огляду на це ОУН стала активніше шукати контакти з іншими країнами. Було налагоджено зв’язки з

представниками італійських і японських урядових кіл. Вектор спрямування переговорів ОУН із цими сторонами був спрямований проти СРСР, адже як Італія, так і Японія мали інтерес до деяких територіальних частин Країни Рад. Тому вони з розумінням поставилися до діяльності ОУН, навіть узгоджували плани координації дій проти СРСР [210, С. 151].

На початку 1930-х років ОУН активізувала свою діяльність також у Франції та Великій Британії, куди виїхали М.Сціборський та Є.Ляхович. Однак після підписання Францією договору про співпрацю з СРСР ОУН почала упускати Францію зі своїх розрахунків. Адже Франція підписанням угоди з СРСР підтвердила свою попередню поставу в українському питанні. Тобто, по суті, ігнорування його як такого, оскільки для неї був потрібний СРСР як протизвага ревізійністській Німеччині.

Таким чином, внаслідок німецько-польської і радянсько-французької угод становище українського визвольного руху погіршилося. СРСР, підписавши договір із Францією, посилив своє значення в тодішній світовій розстановці сил і тим самим отримав можливість успішніше паралізувати українські визвольні дії на міжнародній арені. Польща також зміцнила своє становище цим договором у боротьбі з українським визвольним рухом. За тієї ситуації ОУН не залишалося нічого іншого, як намагатися налагодити контакт з англійськими чинниками. Це також виходило з того розрахунку, що для вирішення питання Східної Європи було б бажаним мати підтримку Великої Британії і співпрацювати з нею.

Позиція ОУН щодо Великої Британії була представлена британській стороні Є.Ляховичем під час його неодноразових розмов із представниками Міністерства закордонних справ Великої Британії. В цю ж установу ним був переданий і лист Є.Коновальця, який визначав акценти і взаємні користі співпраці ОУН із британською стороною. В листі Є.Коновалець висловив переконання українських націоналістів, що незалежна Україна, безперечно, була б важливим і необхідним фактором для балансу сил у Східній Європі й культурного та економічного розвитку всієї Європи. Одночасно в листі

наголошувалося, що українська визвольна боротьба, метою якої є проголошення Української держави, не “стоїть у жодній суперечності до політичних, економічних та стратегічних інтересів Великої Британії” [244, С. 916]. З огляду на ці причини ОУН сподівалася, що Велика Британія надасть допомогу українському визвольному рухові, яка буде основою для взаємовигідної співпраці.

Однак, незважаючи на зусилля ОУН, представники владної еліти Великої Британії, хоч і співчували ОУН, навіть підтримували її діяльність, але допомоги не надали [234, С. 899-900]. Незважаючи на байдужість британської влади до українського визвольного руху, його діями і взагалі українським питанням, як таким, що є корисним для Великої Британії, зацікавилася британська громадськість. Зокрема, в Лондоні був створений Англо-український комітет, до складу якого ввійшли члени англійського парламенту та визначні політичні діячі Англії. Також завдяки проведенню інформаційної діяльності ОУН була змінена існуюча у Великої Британії громадська думка щодо пронимецького налаштування ОУН.

Проте, незважаючи на зростання розуміння ваги української справи і значення Української держави для подальшого політичного розвитку Європи і світу британська влада не змінила свого пасивного ставлення до українського визвольного руху. Тому ОУН, не полишаючи намагань заручитися підтримкою Великої Британії, також враховувала політичні позиції інших країн. Хоча на середину 1930-х років ОУН за словами Є.Коновальця, продовжувала вважати, що Велика Британія може стати однією з найкращих опорних баз для визвольної боротьби ОУН.

Потрібно зазначити, що тогочасна визвольна концепція ОУН випускала з поля свого зору одну з потужних тогочасних світових країн – США. Це було пов'язано з віддаленістю цієї країни від європейського політичного театру, а також через її політику самоізоляції від подій у Європі. В свою чергу, на таку позицію ОУН супроти США вплинула попередня політика невизнання США права українців на самовизначення та розпочате Штатами в 1930-х роках

зближення з Радянським Союзом. Тому ОУН не вважала її за країну, яка могла б допомогти українському визвольному рухові і не проводила налагодження контактів з американськими урядовими чинниками. Хоча в 1940 р. ПУН ОУН, під час перебування в Європі, із метою збору інформації про політичну ситуацію на європейському континенті, державного підсекретаря США С.Веллеса, передав йому лист, у якому виклав становище українського народу і домагання українського визвольного руху.

Таким чином, український визвольний рух виявився обмеженим у виборі тих, хто міг би надати йому політичну підтримку. Лише ревізіоністські держави, здавалося, могли охоче сприяти такого роду територіальним і політичним змінам, які б посилили ймовірну можливість справи української незалежності. Через це ОУН змушена була в другій половині 1930-х років сподіватися на допомогу країн ревізіоністського табору.

Проте ОУН надалі не довіряла Німеччині і проводила щодо неї стриману політику. Провідні діячі ОУН усвідомлювали, що плани нацистської Німеччини йдуть у розріз з українськими визвольними ідеями. В своїх друкованих статтях діячі ОУН відмежовувалися від Німеччини, нацизму та фашизму, заперечуючи тим самим те, що нібито український націоналізм хворіє германофільством. Так, Є.Ляхович у своїй статті, опублікованій у газеті “Свобода” (США) розкриває німецькі політичні плани, зазначаючи, що вони спрямовані на “скинення із себе пут Версалу, об’єднання всіх німецькомовних народів, а відтак прагне захопити нові території, насамперед у Східній Європі, а згодом у заморських країнах”. З огляду на це він твердить, що коли Німеччина не перегляне своїх політичних позицій, вона зазнає поразки, адже налаштує проти себе різноманітні народи, які прагне підкорити. Тому Є.Ляхович ставив під сумнів відносин стосунків із німецькими чинниками [244, С. 920].

Подібні думки висловлювали у своїх статтях такі провідні члени ОУН, як О.Кандиба, Є.Онацький, М.Спіборський та інші. Зокрема, цю ж позицію щодо відносин із нацистською Німеччиною поділяв і провідник ОУН Є.Коновалець. Проте не всі чільні діячі ОУН підтримували таку позицію щодо Німеччини. На

їхню думку, категоричний розрив зв'язків із німецькими чинниками призвів би до ізоляції ОУН, перетворення її на пасивний об'єкт дій інших держав. Відповідно потрібно було підтримувати з Німеччиною зв'язки до часу її відвертого виступу проти самостійності України, що мало спричинити радикальний виступ проти неї ОУН.

Внаслідок того що ОУН не мала більше ніяких альтернатив щодо налагодження зв'язків з іншими державними чинниками, вона змушена була на кінець 1930-х років, незважаючи на своє застереження щодо німецької політики, налагодити відносини з німецькими чинниками, зокрема з її військовими і розвідувальними службами. Водночас здійснювала переговори і з владними структурами союзників Німеччини – Італії та Японії. Загальною метою відносин ОУН із цими країнами було бажання отримати від них допомогу у боротьбі проти СРСР і Польщі.

Отже, ОУН усвідомлювала, що Німеччина прагне використати український визвольний рух у своїх інтересах, не маючи на меті допомогти Україні здобути незалежність. Однак у той час, коли світ стояв на межі війни і майбутня перспектива була важко прогнозованою, ОУН нічого не залишалось, як налагоджувати контакт із німецькими спецслужбами. Потрібно зазначити, що ОУН сподівалася на зміну планів Гітлера стосовно Східної Європи, зокрема України. Про це написав в одному з листів у серпні 1937 р. Є.Коновалець так: “Війна неминуча за яких-небудь два-три роки. Німецько-італійська вісь намітила розірвати Радянський Союз, і якщо Гітлер не збожеволіє, то Україна матиме автономію і своє військо” [127, С. 165].

Початок Другої світової війни підтвердив застереження ОУН щодо нацистської Німеччини. Через її безпосередні дії новостворена Карпатська Українська держава була окупована Угорщиною, а західноукраїнські землі потрапили під контроль СРСР. Тобто це засвідчило, що Німеччина дбає лише про власні інтереси, а український визвольний рух хоче використати як знаряддя поширення своїх впливів. Однак тодішня політична ситуація обмежила рамки контактів ОУН, адже країни протинімецького табору, зокрема



Англія і Франція, не турбувалися долею України і планами Гітлера щодо неї, як зазначав у своїй доповіді, направленій у Берлін німецький посол в Англії фон Дірксен у січні 1939 р. [145, С. 877]. Тому ОУН змушена була орієнтуватися на Німеччину як країну, що може розпочати війну з СРСР. Під час війни ОУН сподівалася з німецькою допомогою або без неї політикою доконаних фактів здійснювати працю, спрямовану на відновлення Української держави.

Незважаючи на несприятливу для себе розстановку політичних сил, ОУН на початку Другої світової війни продовжила спроби знайти підтримку не лише у ревізіоністських країнах. Унаслідок цього ОУН в своїй зовнішньополітичній діяльності прагнула триматися дистанції від Німеччини, щоб не набути іміджу пронимецької структури. На це вказує видана підконтрольною ОУН Національною пресовою службою інструкція, розіслана всім газетам, контрольованим або прихильним ОУН у Західній Україні, Європі та Новому Світі. У ній проголошувалися, між іншим, такі постанови: “Українські визвольні змагання є самостійними і на їх мету і засади не може мати впливу ніяка міжнародна ситуація... Виступимо тоді, коли для цього буде найдоцільніша хвилина... У звітуванні про європейську війну додержуватися об’єктивності, не беручи, по-зможі, нічиєї сторони” [110, С. 9].

Ця ж позиція ОУН щодо воюючих держав залишилася до початку радянсько-німецької війни. У 1940 р. провідний діяч ОУН Д.Мирон стверджував: “Україна не може бути як в минулому Польща й Чехословаччина зряддям одного блоку, щоб спиняти наступ німецького імперіалізму. Також Україна не може бути тараном другого імперіалізму в його наступі на Схід. В інтересі України так у часі революції, як у часі державного будівництва є використати суперництво обох світових сил і вдержати рівновагу” [155, С. 120]. Тобто ОУН намагалася використати у своїх цілях міжнародну ситуацію та підтримку інших країн, ведучи власну, вигідну справі незалежності України самостійну політику.

Однак ця позиція ОУН не вплинула на ставлення до неї інших західних країн, зокрема Англії і Франції, в яких українська справа продовжувала

асоціюватися з німецькими реваншистськими планами. Відповідно ОУН не могла чекати від них позитивних дій щодо визнання ними потреби створення Української держави. Це було подано в заяві ОУН від 1 травня 1940 р., написаній з приводу так званого відновлення діяльності уряду УНР у Парижі. У ній підкреслювалося, що в країнах колишньої Антанти немає розуміння необхідності створення Української держави, навпаки вони зайняли позицію, яка є шкідливою для українського визвольного руху. Водночас у цій заяві зазначалося, що ОУН усувається від будь-яких випадів проти даних країн, бо це, на її думку, було шкідливим для української визвольної справи [13, Арк. 4, Арк. 6]. Таким чином, можна дійти висновку, що ОУН, не чекаючи на той час від них підтримки, сподівалася на неї в подальшому, тому й не виступала проти зазначених країн, незважаючи на те, що вони залишилися підтримувати посягання знищеної польської держави на українські землі.

З огляду на те що жодна тодішня держава, крім Німеччини, не прагнула розпочати війни проти СРСР, ОУН налагодила контакт з її спецслужбами. ОУН не хотіла залишатися стороннім спостерігачем тих подій, тобто відсторонитися від перебігу німецько-радянської війни, а прагнула взяти у цій війні активну участь. Тим самим вона хотіла використати війну Німеччини проти СРСР для розгортання боротьби за УССД і по її завершенні реалізувати право українського народу на самовизначення. Власне, разом із Німеччиною проти СРСР ОУН виступила з тієї причини, що радянський режим на той час контролював майже всі українські етнічні землі, проводив репресивну політику проти українського народу та виступав проти створення незалежної Української держави.

Таким чином, співпраця ОУН із німецькими чинниками і надія ОУН на майбутні українсько-німецькі союзницькі відносини виходили з умов необхідності визволити Україну від сталінського тоталітаризму. Як зазначалося в одному з її документів, “ОУН іде з Німеччиною на співпрацю не з опортунізму, але в пересвідченні необхідності цієї співпраці для України” [3, Арк. 4]. Водночас ОУН не вважала свої зв’язки з німецькими чинниками проявом опортунізму ще з тієї причини, що вважала свою співпрацю з ними

побудованою на основі союзницької рівноправності. Тому діяльність із ними вела за умови визнання ними незалежності України, через що відкидала всі посягання на державність чи територіальну цілісність України. Про це було заявлено і в постановах Другого Великого Збору ОУН, що відбувся напередодні німецько-радянської війни. В рішеннях Збору було зазначено: “Організація Українських Націоналістів вважає союзниками України всі держави, політичні угруповання та сили, що заінтересовані в розвалі СРСР та в створенні ні від кого незалежної Української Суверенної Соборної Держави” [87, С. 31]. Про це ж ішлося в таємних інструкціях, що були направлені в травні 1941 р. Проводом ОУН своїм низовим структурам. У них наголошувалося, що “дальше відношення до тих держав (чиї війська прийдуть на територію України під час війни з СРСР. – *Авт.*) залежатиме від того, як вони будуть трактувати і шанувати права і життєві вимоги України” [87, С. 52].

Німецькі структури, які здійснювали зв'язок з ОУН, знаючи її основні плани, не прагнули розкривати перед нею планів Німеччини щодо майбутнього Східної Європи, зокрема України. Тому ОУН не знала, як розвиватимуться події після початку німецько-радянської війни, через що не довіряла нацистам. Зокрема, про це твердив батько С.Бандери на допиті в НКВС, посилаючись на інформацію, що йому передав посланець від його сина, перед початком німецько-радянської війни. Батько С.Бандери сказав, що “на допомогу Німеччини, хоч і розраховує Провід ОУН, але остаточно не надіється... Жадати допомоги від Італії і Німеччини досить ризиковано, бо ті і ті дбають лише про свою вигоду, а не про долю України. На будь-чию допомогу розраховувати важко” [256, С. 114]. Посилаючись саме на цю складну ситуацію, в якій перебувала на той час ОУН, сучасний дослідник В.Кучер наголосив, що, “готуючись до війни проти СРСР, певні кола Німеччини намагались використати прагнення українців до самостійності у своїх інтересах. У свою чергу, ОУН, очолювана С.Бандерою, сподіваючись на власні сили, прагнула здійснити свої плани, які приховувала від німців” [238, С. 289].

Перед початком німецько-радянської війни ОУН намагалася з'ясувати позицію Німеччини стосовно України, але від німецької сторони ніякої відповіді не було отримано. Більше того, одного з лідерів ОУН Я.Стецька не було прийнято в зовнішньополітичному відділі нацистської партії [3, Арк. 10]. Таке ставлення німецької сторони поглибило переконання ОУН щодо здійснення своєї діяльності після початку німецько-радянської війни шляхом доконаних фактів, щоб тим самим з'ясувати справжню позицію Німеччини до ОУН і до питання незалежності України.

На другий день після початку війни Німеччини проти СРСР ОУН подала у вищі державні інстанції Німеччини меморандум про те, на яких засадах мають надалі базуватися українсько-німецькі відносини. У меморандумі висловлювалося переконання, що вирішення українського питання має відповідати українським інтересам, адже від цього лише виграє Німеччина. При цьому німецькі інтереси не повинні переважати над інтересами України, що не буде прийнятне ні для майбутнього України ні для українських націоналістів – творців цього майбутнього. У меморандумі також наголошувалося, що коли німецька влада знехтує українськими інтересами, то це призведе до боротьби українців проти неї.

Таким чином, ОУН недвозначно заявила нацистській Німеччині, що від ставлення до України залежатиме її успіх у війні. Від того, яку сторону вона займе щодо України, таке й отримає взамін, але не лише від одних українців, а й інших народів, які сподіваються на її підтримку. Потрібно зазначити, що це твердження ОУН справдилося. Адже Німеччина зазнала поразки у війні з СРСР передусім через недолугу етнонаціональну політику. Варто тут також вказати, що на підтримку Німеччини сподівалися й інші українські осередки, а тому вони також посилали до німецьких вищих органів влади свої меморандуми. Однак ці осередки не мали реальної сили в Україні і не займали щодо нацистів конкретного становища, через що їх меморандуми були благального тону.

ОУН, не отримавши відповіді на меморандум, продовжила здійснювати свою політику доконаних фактів. Тридцятого червня у Львові ОУН було

проголошено Акт відновлення незалежності Української держави і розпочато формування українських державних структур. Українську державу було проголошено суверенною і самостійною із власним самодостатнім національним урядом, який має бути створений у столиці України – м.Києві. В Акті відновлення Української держави проголошувався курс на налагодження союзницьких зв'язків із Німеччиною. І, відповідно, проголошувалося, що українська армія “боротиметься далі спільно із союзною німецькою армією проти московської окупації за Суверенну Соборну Українську Державу і новий лад у цілому світі” [61, Арк. 34–35].

Заходи ОУН стосовно відновлення Української держави одразу проявили реальне ставлення Гітлера до українського питання. Німецькі владні органи виступили проти заходів націоналістів, спрямованих на створення українських державних органів, заарештували прем'єр-міністра українського уряду Я.Стецька і голову ОУН С.Бандеру. Заступник держсекретаря Німеччини Кунд на допиті у Кракові провідних українських діячів, які творили підвалини нової української держави, чітко дав їм зрозуміти, що нацисти не підтримають їх дій. Кунд сказав: “Тільки фюрер провадить боротьбу і немає жодних українських союзників... У розумінні державної термінології ми є не союзники, а завойовники радянської території”[237, С. 173].

Незважаючи на це, ОУН сподівалася, що Гітлер змінить своє ставлення до України. З цієї причини на адресу вищих органів німецької влади було надіслано ряд офіційних документів ОУН, зокрема меморандум про умови співпраці ОУН із Німеччиною, меморандум у зв'язку приєднанням Галичини до Генерального губернаторства тощо.

У них вказувалося на потребу перегляду такої німецької політики стосовно України, бо вона є шкідливою не лише для України, а й для Німеччини [4, Арк. 6]. Вкотре ОУН нагадувала німецьким чинникам, що підтримувала і підтримуватиме союзницькі відносини з усіма тими державами, що прагнуть воювати проти радянського поневолення та підтримують право українського народу на його самостійність [3, Арк. 10]. Неврахування цього і

продовження поборення, як зазначала ОУН, українського визвольного руху викличе, виступ проти Німеччини українського та інших народів Східної Європи, який призведе до краху самої Німеччини. Тому, щоб запобігти таким негативним для Німеччини діям, ОУН закликала німецьку владу зробити офіційну декларацію щодо українського питання. ОУН при цьому заявляла, що на даному етапі, тобто у липні – серпні 1941 р. ще стоїть на позиції продовження співпраці з Німеччиною і ще не виступає за початок боротьби проти неї [6, Арк. 7]. Звідси випливало, що в інакшому разі ОУН не завагається виступити проти Німеччини, оголосивши її новим окупантом українських земель.

Однак наполягання ОУН не змінили та й не могли змінити ставлення Гітлера до українського питання. Його думка про німецький життєвий простір, що має простягатися аж до Уралу, залишилася непорушною. Тому ОУН, остаточно переконавшись, що місця для незалежної України в нацистській Новій Європі не буде, незважаючи на посилення нацистських репресій та дедалі зростаючі виступи німецької влади проти самовизначення українського народу, пориває відносини з німецькими владними структурами і розпочинає боротьбу з новим окупаційним режимом.

Під час формування своїх політичних планів на період німецько-радянської війни, що наближалася, ОУН врахувала можливість початку такої антиукраїнської політики нацистів в Україні, через що розпланувала свої дії при таких обставинах. Відповідно до інструкцій Німеччину було оголошено черговим окупантом, якого потрібно поборювати. В одному з документів крайового проводу ОУН західноукраїнських земель наголошувалося: “Вся праця з окупантами – це злочин, національна зрада. За національну зраду загрожує смерть. Це є цілковите надругання з українського життя. Не сміє бути співпраці там, де наші гинуть сотнями, де наші сидять по тюрмах, де є заперечення України” [57, Арк. 149].

Така позиція ОУН щодо Німеччини була стверджена на Першій конференції ОУН, що відбулася наприкінці вересня – на початку жовтня 1941 р.

Відповідно ОУН вступала у боротьбу з двома великими тоталітарними державами – СРСР і Німеччиною. Згідно з постановами Другої конференції, що відбулася у квітні 1942 р., ОУН у цій війні розраховувала переважно на власні сили українського народу і на визвольну боротьбу поневолених радянським тоталітаризмом народів. До того ж ОУН розраховувала, що під час взаємної боротьби СРСР і Німеччина виснажать один одного і це дасть змогу визволитися Україні й іншим поневоленим народам.

У цій двофронтівій війні ОУН не могла розраховувати на підтримку інших країн, оскільки територію України оточували країни – союзники Німеччини, а контактів із західними противниками Німеччини, зокрема із Великою Британією, ОУН не мала. Тому вона, виходячи з існуючої ситуації, намагалася нейтралізувати спільними домовленостями про ненапад союзників Німеччини – Угорщину і Румунію та налагодити співпрацю з польським визвольним рухом.

Етнонаціональна політика ОУН, у цей критичний час для існування українського самостійницького руху, спрямовувалася на налагодження відносин із тими країнами і визвольними силами, які або контролювали українські землі (це щодо Угорщини і Румунії), або виношували плани про повернення над ними контролю (польський рух опору). Однак навіть у той час ОУН не відступила від принципу соборності майбутньої Української держави, під час переговорів із даними чинниками стояла на позиції необхідності визнання ними права українського народу на власну етнічну територію. При цьому ОУН вказувала, що всі існуючі проблеми, пов'язані з територіальним розмежуванням, будуть згодом вирішені урядом незалежної Української держави з відповідними представниками інших країн. У процесі переговорів ОУН наголошувала, що продовження протистояння не є в інтересі жодної із сторін, адже Німеччина програла війну, а інша тоталітарна країна – СРСР, реально починає загрожувати інтересам Угорщини і Румунії та українського і польського визвольних рухів. З огляду на це необхідно дбати за збереження сил і співпрацю.

Така позиція ОУН вказувала на те, що вона основними ворогами незалежності України на той час вважала лише дві тоталітарні держави – Німеччину і СРСР. Польський визвольний рух ОУН не прагнула бачити своїм ворогом, виходячи з того, що з ліквідацією Польської держави польські чинники втратили безпосередній вплив над подіями, що мають місце на українських землях. Тому вела заходи до налагодження контактів із ним, однак ця справа не була з легких, адже серед польських провідних кругів зберігалися антиукраїнські тенденції. Про це зазначається в постановах Великих Зборів і конференцій ОУН, що відбувалися під час війни [87, С. 36, С. 69, С. 117].

Незважаючи на існування імперіалістичних тенденцій серед польського визвольного руху, ОУН намагалася розкрити йому безперспективність таких випадів проти України. Ця позиція ОУН виходила з твердження Д.Донцова про те, що нація повинна жити майбутнім, а не ставати заручником минулого [117, С. 99]. Тобто ОУН наголошувала, що існуюча загроза як для України, так і для Польщі з боку Німеччини і СРСР має привести до зближення визвольних рухів двох народів.

Однак зміна політичного ставлення ОУН до Польщі не викликала відповідної реакції польського еміграційного уряду і визвольного руху. Внаслідок цього українсько-польська боротьба, що на той час набрала характеру збройного покорення, продовжувала тривати, хоча для ОУН вона була неприйнятною і шкідливою, а тому й другорядною.

Успішною виявилася етнонаціональна політика ОУН та створеної нею української збройної формації – Української повстанської армії (УПА) щодо Угорщини. Було укладено договір про ненапад між українськими і угорськими збройними силами. Не такими успішними, проте плідними виявилися переговори з румунськими державними чинниками. Налагодження відносин із цими державами дало змогу українському визвольному рухові обмежити власні втрати.

З огляду на загрозу початку боротьби із силами радянського тоталітаризму, який знову закріплював свій вплив на території України, ОУН і



УПА з тактичних міркувань пішла на локальні домовленості з німецькими чинниками. До тісніших відносин з Німеччиною ОУН не прагнула, зважаючи на її фактичну поразку у війні, хоча навіть на цьому рівні переговорів поставила передумовою продовження подальших переговорів, звільнення всіх українських політичних в'язнів і політичне визнання незалежності України. Звичайно, навіть цього в повному обсязі німецька влада виконати не могла, тому й відносини з нею не могли в ОУН бути тривалими. З огляду на ці причини ОУН і УПА обмежилися лише такими відносинами з німецькими чинниками, які були корисними для української визвольної боротьби і, за допомогою яких визвольний рух не міг бути скомпрометований перед іншими можливими союзниками.

Після розриву відносин із німецькими чинниками у середині 1941 р., в ОУН почали визрівати плани налагодження контактів із західними противниками Німеччини, передусім з Великою Британією. Про це знаходимо інформацію в німецьких і радянських документах. У них вказується, що вже з 1942 р. серед провідних кіл ОУН існувала думка про потребу налагодження зв'язків з Англією, як з країною, що могла вплинути на політичне становище Східної Європи [88, С. 59–60; 70, Арк. 25]. Однак таких зв'язків український визвольний рух не зміг встановити ні з англійськими, ні з американськими, ні з французькими чинниками протягом 1942–44 рр.

Незважаючи на ізолюваність українського визвольного руху від західних демократій, у його планах стала враховуватись можливість отримання допомоги в боротьбі проти СРСР з боку цих країн. На це вказують постанови третьої конференції ОУН (лютий 1943 р.). У них зазначалося, що Німеччина своєю імперіалістичною політикою щодо всіх європейських народів налаштувала їх проти себе і в найближчому часі буде повністю розгромлена. Водночас на європейському континенті активно намагається поширювати свої впливи комуністична Москва, проповідуючи так зване національне визволення для всіх європейських народів. Тобто підсумовувалося, що для СРСР перемога над Німеччиною “має стати першим етапом у здійсненні цілей московського

імперіалізму, цебто підбою цілої Європи й переведення світової більшовицької революції” [87, С. 76]. Це, за твердженням ОУН, було прямою загрозою для існування Англії і США. Тому зазначалося, що після розгрому Німеччини в таборі протинімецьких союзників через існуючі розбіжності щодо перерозподілу світу назриває ескалація напруженості, яка переросте у чергову війну між Англією – США і Радянським Союзом. Під час такого конфлікту протикомуністичним країнам буде потрібна допомога українського визвольного руху, тому ОУН стала очікувати на розгортання можливого конфлікту.

При цьому ОУН зазначала, що на період війни з Німеччиною західним демократіям ще буде потрібною допомога СРСР, але після розгрому Німеччини і Японії вони направлять свою зброю проти СРСР [257, С. 306]. Відповідно до цього на конференціях, що відбувалися між союзниками, західні демократії зробили деякі поступки СРСР. Однак, як наголошував М.Палідович, питання кордонів вирішуватиметься не угодами, а реальним співвідношенням сил після війни з країнами осі [259, С. 266].

Отже, ідея неминучості конфлікту західних демократій і СРСР через існуючі між ними розбіжності геостратегічного характеру була домінуючою серед українського руху опору протягом останніх років Другої світової війни. Це не є дивним, оскільки подібної позиції дотримувалися й визвольні рухи інших європейських народів, зокрема, польський визвольний рух опору, який мав тісні відносини з Великою Британією. Однак, незважаючи на поглиблення суперечностей між західними країнами і СРСР, конфлікт не відбувся. Захід, попри встановлення радянським тоталітаризмом контролю над країнами Східної і Південно-Східної Європи та поширення його впливів в інші регіони планети, взяв на озброєння політику співіснування з ним.

Потрібно зазначити, що ОУН вказувала на можливість витворення такої політичної ситуації ще під час війни з Німеччиною, а тому виступала проти переоцінення ваги орієнтації на західну допомогу. У повоєнний період ця позиція розробляється у ряді статей провідних діячів ОУН і УПА Так, у своїй

статті І.Настасин зазначає: “Коли закінчилася війна на Заході, одні народи скапітулювали перед більшовицькою Москвою, другі натомість пактують з нею і ділять з нею сфери впливів у світі, сподіваючись, може, що вістря московського більшовизму вдасться притупити “паперовими” договорами” [254, С. 118]. Інший провідний член ОУН В.Галаса вказує, що США і Англія не зайняли виразно наступальної позиції проти агресії більшовиків, тоді як ті використовують боротьбу поневолених народів в Азії для підриву впливів Англії, США та їх союзників, крім того, видають себе за поборників свободи й демократії та оборонців покривджених і поневолених народів. В.Галаса також зазначав, що СРСР ще не може завдати першим удару по західних демократіях, а ці країни не зможуть це зробити згодом, якщо не зроблять це на той час [219, С. 95–96].

ОУН вказувала, що активність СРСР і його союзників зумовлена не тільки успіхами, а й впевненістю, що англо-американці не використають атомної бомби і не підуть війною проти них. З огляду на це експансіоністські дії СРСР будуть зростати, однак СРСР завжди буде враховувати певну межу, яку не потрібно переступити, щоб не розпочалася війна. Через що, як зазначав керівник ОУН на українських етнічних землях, що відійшли після війни до Польщі, Я.Старух, війна може настати, але її не хочуть Англія і Америка, а тому відтягують. Не йде на загострення з цими країнами і СРСР, який також її відтягує і накопичує сили [277, С. 240].

Зважаючи на ці причини, ОУН реальні сподівання на війну поклала лише до початку 1946 р. З цією метою, в останні роки війни з Німеччиною ОУН стала наполегливо шукати зв'язку із країнами західних демократій. Робота в цьому напрямку не була припинена і після того, як ОУН зрозуміла, що США і Англія не розпочнуть найближчим часом відкритої війни проти СРСР, адже між ними продовжували існувати непорозуміння.

В постановах конференції проведу ОУН на українських землях, що відбувся в червні 1946 р., було підбито підсумок попередньої політичної діяльності ОУН. У постановах конференції було чітко виокремлено два

взаємопоборюючі себе блоки країн, які утворилися на той час у світі. Лідером першого блоку стали США (Велика Британія відходила на другий план), а другого – СРСР. Антагонізм обох блоків значно загострився і набув відкритої політико-дипломатичної боротьби. Тобто ОУН констатувало, що світ поділився на дві ворожі одна до одної частини і поринув у так звану холодну війну. Проаналізувавши позитивні і негативні сторони обох блоків, ОУН зробила висновок, що можна очікувати переростання “холодної” війни у відкритий збройний конфлікт. Таке прогнозування можливості війни між двома блоками знаходимо також і в інтерв’ю, взятому у керівника українського визвольного руху Р.Шухевича (липень 1948 р.) [280, С. 230].

Зважаючи на цю політичну ситуацію, що склалася у світі, ОУН песимістично сприймала утворення Організації Об’єднаних Націй. Про це наголошувалося в постановах конференції ОУН від червня 1946 р., де зазначалося, що ООН, як перед нею Ліга Націй, не зможе мирним шляхом розв’язати всі міжнародні політичні, економічні, культурні і соціальні проблеми. Для неї буде проблематичним забезпечити “розвиток дружніх відносин між націями на основі дотримання принципу рівноправності і самовизначення” та здійснювати міжнародне співробітництво за допомогою заохочення і розвитку поваги до прав людини та основних свобод для всіх.

ОУН твердила, що ООН є фактично знаряддям імперіалістичної політики великих держав. Тому вона не захистить інтересів малих народів і держав, більше того, ця організація не зважає на те, що окремі держави – члени ООН – політично і економічно поневолюють інші народи. В свою чергу, особливий наголос ОУН робила на тому, що демократичні країни визнали за поборника права самовизначення народів – СРСР, країну, що поневолює інші народи. “Доки існують, – як зазначав П.Полтава, – панівні і поневолені народи, доки одні нації поневолюють інші, слабші від себе народи, доти не може бути мови про загальне довір’я між народами. А без такого довір’я між народами не може бути мови про якусь ефективну міжнародну співпрацю... доки ООН будуть погоджуватися з фактом поневолення України більшовицькою Москвою, доти

український народ не може мати повного довір'я і до ООН і до самої ідеї міжнародного співробітництва” [284, С. 249–250]. Таким чином, ОУН мало надій поклало на здобуття розуміння й підтримки для українського визвольного руху з боку провідних демократичних країн світу.

Отже, наприкінці 1940 – на початку 1950-х років ОУН, хоча і чекала на можливу війну країн Заходу проти СРСР, однак особливих сподівань на англо-американську допомогу не робила. Тому що, як зазначає П.Полтава, більшість американських ідеологів вважали принцип національного визначення В.Вільсона просто трагічною помилкою президента. Ідеалом американських і англійських політиків стало створення великих держав чи то у формі Об'єднаної Європи, чи то просто Сполучених Штатів усього світу. Тому не дивно, продовжує він, що ці кола виступають радше за збереження територіально-державної цілісності СРСР, аніж за національну його перебудову. Вони хочуть лише зміни внутрішньополітичного та соціально-економічного ладу в межах Союзу. Ще однією причиною такого ставлення ОУН було те, як вказує той же П.Полтава, що американські правлячі кола активно підтримують ті еміграційні групи з території Союзу (передусім російські), які виступають за збереження державної єдності цієї імперії і за зміну тільки внутрішнього ладу в ній. Виходячи з цього, були всі підстави вважати майбутню війну між московсько-більшовицьким і англо-американськими союзами як противизвольну і з боку англо-американців. За таких обставин ОУН вказувала, що українцям та іншим поневоленим народам доведеться зустрічати цю війну як чергову війну світового імперіалізму. Тобто ОУН усвідомлювала, що країни Заходу недооцінюють вагу й активність національного питання на території Радянського Союзу.

Таким чином, сподівання українського визвольного руху на початок нової війни після розгрому країн осі не справилися. Це призвело в загальному результаті до зменшення активності визвольної боротьби українського руху опору. Однак ОУН і УПА намагалися надалі продовжувати боротьбу за

створення незалежної Української держави, в зв'язку з чим етнонаціональна політика була однією з основних видів їх діяльності.

Підсумовуючи потрібно наголосити, що етнонаціональна політична діяльність ОУН на міжнародній арені тісно пов'язувалася з її внутрішньоукраїнською етнонаціональною діяльністю, адже ці два напрямки політичної роботи ОУН були складовими частинами єдиної її концепції етнонаціональної політики. Специфіка етнонаціональної політики ОУН, як на внутрішньоукраїнському, так і на міжнародному рівнях ґрунтувалася на єдиних принципах такого роду політичної діяльності. З огляду на тодішню нестабільну і невизначену світову геополітичну структуру ОУН у своїй етнонаціональній концепції запропонувала власні критерії створення етнонаціонального організму іншим державам Східної Європи, Азії і світу. Тобто розробила власну концепцію нової політичної будови світу на основі принципу не “подвійних стандартів”, а національної рівноправності і толерантності. Отже, етнонаціональна концепція ОУН включала в себе питання, пов'язані з розв'язанням геополітичних проблем.

Таким чином, діяльність ОУН на міжнародній арені здійснювалася через призму українських національних інтересів. Відтак основною умовою для налагодження контактів з іншими чинниками було визнання ними права на самовизначення українського народу. Цей принцип для ОУН був немов лакмусовим папірцем, за допомогою якого вона визначала дійсне ставлення зовнішніх чинників, з якими встановлювала контакти, до українського визвольного руху і незалежності України. З огляду на це ОУН налагоджувала зв'язки з владними структурами тих країн, які позитивно ставилися до створення Української держави. Таку ж позицію ОУН займала при встановленні контактів із представниками визвольних рухів і організацій поневолених народів.

Основним серед пріоритетів міжнародної етнонаціональної політичної діяльності ОУН було прагнення налагодити контакти з усіма країнами і народами, які або позитивно ставляться до української визвольної боротьби і

готові її підтримувати, або не заперечують проти створення Української держави. Це свідчило, що ОУН не дотримувалася політики дистанціювання від якоїсь однієї країни чи групи країн, посилаючись на упередження і стереотипи. ОУН у тогочасній мінливій світовій політичній ситуації постійно здійснювала корекцію своєї зовнішньої політики, відповідно до політичних обставин. Так, щоб зберегти свої сили, ОУН намагалася налагодити контакти з тими країнами і народами, які не вели боротьби з українським визвольним рухом. Тобто ОУН прагнула ліквідувати так звані другорядні фронти боротьби з угорськими і румунськими військами та польським визвольним рухом. Вона здійснювала це через критерій доцільності таких дій для України, з одночасним врахуванням того, чи це не йде в розріз з українськими національними інтересами.

Свою діяльність ОУН спрямовувала на те, щоб добитися відновлення Української Самостійної Соборної Держави. Для досягнення цієї мети намагалася використати всі сприятливі зовнішні сили і міжнародні обставини. Тому на початку німецько-радянської війни ОУН налагодила контакт із німецькими чинниками, тому що не було більше держав, які готові були б розпочати війну проти СРСР – країни, яка володіла майже всіма українськими землями. Також ОУН прийняла таке рішення тому що в тодішній складній і мінливій політичній ситуації не хотіла упустити можливість визволити Україну під час цієї війни. В цьому немає нічого дивного, бо подібним чином у різний історичний час діяли представники інших поневолених народів заради того, щоб досягти визволення своєї нації. Однак очікуваного результату ОУН не досягла, що призвело до розгортання її боротьби проти Німеччини.

ОУН, попри намагання будувати свої відносини з різними державами на основі рівноправності, цього досягти не змогла, адже вона була організацією поневоленого народу, який не був, не те що суб'єктом міжнародних відносин, а й не мав сили протиставити себе загарбникам. Тому ОУН змушена була виходити з позицій зацікавлення зовнішніх сил українським питанням, вказувати їм, що створення незалежної України є в їхніх інтересах. Ця ситуація

привела до того, що під час Другої світової війни ОУН намагалося спертися на підтримку одного тоталітаризму проти іншого.

Водночас ОУН наполегливо прагнула, незважаючи на сили ворогів і несприятливі політичні обставини, реалізувати свою мету – відновити Українську державу. Цього вона не досягла, але добилася того, що українське питання стало відомим як державним, так і громадсько-політичним діячам багатьох країн світу.



### 2.3. Утворення фронту спільної боротьби поневолених народів

Початок ХХ ст. став часом активізації визвольної боротьби поневолених народів європейського континенту. В контексті цього незворотного визвольного процесу розгорнув свою діяльність український національно-визвольний рух. На його розвиток хоч і вплинула поразка у визвольних змаганнях 1917–20 рр., однак вона не спинила його формування і зміцнення.

Активізація національно-визвольних рухів поневолених народів сприяла співпраці між ними та взаємодопомозі. Так, у 1912 р. у Парижі литовський емігрант Й.Габріс заснував “Союз поневолених народів” з метою консолідувати ці народи задля спільного вираження прагнень і висвітлення свого становища перед світовою громадськістю. Згодом у Лозанні влітку 1916 р., а потім навесні 1918 р. у Римі відбуваються Конгреси поневолених народів, скликані зусиллями поневолених народів Росії та Австро-Угорщини з метою вироблення спільної позиції щодо свого майбутнього політичного становища.

Після Першої світової війни тривала праця представників поневолених народів із координації власних визвольних зусиль. У 1925 р. був створений Конгрес європейських національних меншин, завданням якого було поширювати й поглиблювати міжнародний правовий захист існуючих національних меншин. У роботі цього Конгресу, як і в попередніх, активну участь брали представники поневоленого українського народу.

Ідеї співпраці між поневоленими народами, які тоді поширювалися в Європі, не були новими для українського визвольного руху. Вони були одним із невід’ємних компонентів політичних та історичних традицій українського народу. Ще з часів козаччини простежується співпраця і взаємодопомога між українцями та іншими поневоленими народами, яка також мала місце в діяльності Кирило-Мефодіївського братства та Центральної Ради. Від них походила ініціатива координування боротьби поневолених народів проти спільного ворога – Російської імперії. Ці ідеї були взяті до уваги ОУН, а в її етнонаціональній концепції їм відводилося значне місце [226, С. 122–123].

ОУН, шукаючи підтримки в зовнішніх силах для боротьби за незалежність України, мало сподівалася на дієвість такої допомоги, зважаючи на домінування в зовнішній політиці будь-якої країни власних інтересів. А тому, попри можливу допомогу від них, головну свою увагу зосереджувала на налагодженні співпраці з поневоленими народами, тому що становище поневолених народів не давало змоги жодному з них використати інший народ у загарбницьких цілях. Водночас висловлювалося застереження, що всі поневолені народи світу не можуть стати союзниками українського народу в його визвольній боротьбі, тому що деякі поневолені народи заради свого визволення сподіваються отримати допомогу від поневолювачів України, а тому не захочуть вступати в співпрацю з ОУН. Отже, союзником українського народу в цій його боротьбі могли бути лише ті поневолені народи, які прагнули боротися проти поневолювачів України заради спільного визволення. Таким чином, стверджувалося, що неможливо створити інтернаціонал поневолених народів проти окупантів, оскільки цілі різних поневолених народів можуть бути діаметрально протилежними [166, С. 15].

Важливість співпраці між поневоленими народами стверджується у виданій ОУН на початку 1940-х років книжці “Наша боротьба і поневолені народи”, де вказано: “Ми, націоналісти, числимо виключно на розбудову політичної сили українського народу та на самостійницькі змагання поневолених Москвою народів (антирадянська спрямованість пояснюється тим, що СРСР тоді контролював маже всі українські землі і здійснював на них репресивну політику. – *Авт.*). Ці сили розраховуємо є виключно реальними силами у нашій боротьбі за волю України” [180, С. 5]. Така акцентція уваги ОУН на поневолених радянським тоталітаризмом народах зумовлена тим, що боротьба поодиноких поневолених Росією народів була однією з причин розвалу Російської імперії. Тому ОУН, враховуючи перебіг минулих історичних подій і, прогножуючи створення подібної політичної ситуації за чергової війни, проголосила усі поневолені радянським тоталітаризмом народи своїми союзниками [192, С. 31].

Ще однією з причин такої позиції ОУН до поневолених народів, зокрема радянським тоталітаризмом, була складність завдання, яке стояло перед ОУН. Адже “сорокамільйонний нарід, – як писав П.Полтава, – досить великий, щоб своїми власними силами успішно вести боротьбу зі своїми гнобителями за своє визволення” [283, С. 447]. Через це ОУН стояла на політичній платформі спільної боротьби поневолених і загрожених імперіалізмами народів, оскільки це мало сприяти їх визволенню.

Вперше ідея спільної боротьби поневолених народів в організаційних документах ОУН з’являється в серпні 1939 р. у постановах Римського Великого Збору, де було закликано поневолені окупантами народи, що ведуть боротьбу за своє визволення, до співпраці з ОУН [86, С. 269]. А вже у Маніфесті від грудня 1940 р. було проголошено кінцевим завданням боротьби ОУН й боротьби поневолених націй – здобути “свободу народам та людині” [87, С. 21]. У наступних програмових документах Великих Зборів і конференцій ОУН ідеї створення спільного фронту поневолених націй також надавалася значна увага. Поставлена ОУН мета мала бути досягнена для народів Східної Європи і Азії після розгрому радянського і нацистського тоталітаризму.

Ідею співпраці поневолених радянським тоталітаризмом народів ОУН активно стала пропагувати і поширювати на початку Другої світової війни. На той час ОУН враховувала те, що народи СРСР захочуть скористатися можливостями війни, щоб активізувати свою боротьбу за визволення, незалежно від того, будуть чи ні боротися українці. В зв’язку з цим ОУН виступила за налагодження співпраці з антирадянськими силами, що мало стати передумовою успіху у спільній боротьбі [180, С. 5]. ОУН на початку 1940 р. наголосила на важливості налагодження співпраці з такими народами: прибалтійськими народами, фінами, білорусами, кавказькими народами та народами Туркестану [180, С. 10]. Стверджувалося, що за їх активної їхньої боротьби та координації зусиль можна буде знищити Радянський Союз і проголосити національні незалежні держави.

ОУН, заманіфестувавши на початку Другої світової війни ідею необхідності створення фронту спільної боротьби поневолених радянським тоталітаризмом народів, визначила час початку організації спільної боротьби поневолених народів. Це згідно з етнонаціональною концепцією ОУН мало статися одразу після початку збройної боротьби українського народу [155, С. 123], тому що ОУН із початком збройної боротьби з окупантами потребувала допомоги “реальних сил”, а не лише допомоги якоїсь країни, яка, маючи структуровану і зміцнену державну систему, могла використати у своїх цілях український визвольний рух без врахування його інтересів. З цією метою було вирішено розгорнути власну боротьбу українського народу спільно з боротьбою інших поневолених радянським тоталітаризмом народів. У результаті цього, під час розгортання збройних дій на території України повстанські відділи ОУН мали приймати в свої лави представників поневолених радянським тоталітаризмом народів і надавати їм різноманітну допомогу і опіку. Водночас наголошувалося, що з цих осіб потрібно творити окремі відділи на основі національних ознак [40, Арк. 29]. Тобто ОУН виступила за створення іонаціональних загонів при українському визвольному русі вже перед початком німецько-радянської війни.

У роки німецько-радянської війни ОУН продовжує виступати за зміцнення співпраці між поневоленими народами. В той же час ОУН закликає вести боротьбу не лише проти комуністичного СРСР, а й проти нацистської Німеччини. Така позиція ОУН була викликана виступом нацистів проти незалежності України. Усвідомивши, що Гітлер не змінив своїх планів щодо майбутнього Східної Європи, зокрема України, ОУН розпочала боротьбу проти нацистського і радянського тоталітаризму, оскільки вони були однаково ворожі поневоленим народам сходу Європи, бо несли їм колоніальне поневолення [2, Арк. 2]. Ці дві тоталітарні країни, як вказувала ОУН, ведуть боротьбу за світове панування, за створення своєї власної концепції політичної побудови світу – комуністичної концепції світового інтернаціоналу й нацистської концепції так званої “Нової Європи”. Ідеї цих концепцій діаметрально протилежні з ідеєю

самовизначення націй, через що поневолені народи не скинуть із себе статусу поневолення і гноблення, навпаки він буде посилений. Таким чином, ОУН стверджувала, що як СРСР, так і Німеччина намагалися використати народи Європи і Азії у своїх загарбницьких цілях, за допомогою фальшивої пропаганди про те, що ці країни борються за визволення поневолених народів.

Зважаючи на те, в той час стверджувалося, що поневолені народи могли “або відмовитися від своїх самостійницьких аспірацій і тим самим стати жертвою одного з двох воюючих тоталітаризмів, або включитися у фронт боротьби проти обох тоталітаризмів – Москви і Берліна. Третьої можливості не має” [248, С. 99]. Розуміючи це, ОУН закликала всіх представників поневолених народів виступати проти наборів у так звані національні легіони при німецькій армії, або, коли вже такі частини існують, переходити зі зброєю в руках на бік українського визвольного руху. Водночас також закликалося не йти в Червону армію чи у партизанські загони, а коли вже в них перебувають, залишати їх і переходити на бік революційних сил поневолених народів. Тобто розгортати відкритий опір імперіалістам.

За час Другої світової війни ОУН піддала корекції плани щодо перспектив розгортання спільної визвольної боротьби поневолених народів. Перед початком і в перші тижні німецько-радянської війни ОУН твердила, що поневолені народи отримають визволення внаслідок розгрому СРСР Німеччиною, за активної участі національних визвольних рухів. Надалі ОУН вказувала, що сприятливі умови для визволення створить ослаблення Німеччини і СРСР, оскільки це сприятиме посиленню визвольного руху поневолених народів. Після розгрому Німеччини на східному фронті – ідеологи ОУН стали вважати, що чим “далі більшовики будуть йти на Захід, то більше посилюватиметься революційний рух поневолених народів СРСР”, адже вони наступом на Європу втратять вплив в національних республіках [65, Арк. 10]. Із закінченням Другої світової війни ОУН почала стверджувати, що повстання в національних республіках СРСР може розгорнутися за умови початку країнами Заходу війни проти Радянського Союзу [60, Арк. 26]. Таким чином політичні

обставини впливали на плани ОУН. У підсумку ОУН не вдалося утворити дієвого фронту спільної боротьби поневолених народів, хоча передумови його створення були закладені.

Слід зазначити, що хоча твердження ОУН про загальне повстання поневолених народів проти СРСР, що мало призвести до створення незалежних держав, не реалізувалося, однак воно було і залишилося на тривалий період актуальним, адже здійснені ОУН впродовж війни передбачення про особливості розгортання політичних подій не були полишені сенсу. Більше того, ОУН вже у середині ХХ ст. вказала, що однією з причин розвалу Радянського Союзу стане національно-визвольна боротьба народів Східної, Південно-Східної Європи, Кавказу і Середньої Азії.

Нацистські і комуністичні владні органи добре усвідомлювали значення поневолених народів під час військових дій, тому в їхніх планах було передбачено використати цей фактор у своїх загарбницьких цілях. На початку німецько-радянської війни нацисти безпосередньо використали існуюче невдоволення комуністичним режимом в національних республіках СРСР. Однак згодом нацисти відкинули політику такого загравання з поневоленими народами, показавши дійсні свої плани щодо них. Це призвело до краху сподівань цих народів на підтримку Німеччини, а відтак до боротьби з нею. Численні поразки на східному фронті німецької армії змусили нацистське керівництво розпочати перегляд своєї етнонаціональної політики. На це також вплинула активна визвольна боротьба поневолених ними народів Європи, зокрема на території України, де вже на той час ОУН стала творити фронт боротьби поневолених нацистським і радянським тоталітаризмом народів. Тому нацистська влада почала організовувати чисельні національні частини при німецькій армії. Водночас було створено так званий Комітет визволення народів Росії на чолі з генералом Власовим. Тобто нацистське керівництво прагнуло повернути підтримку поневолених народів і нейтралізувати з допомогою цього комітету дії визвольних рухів, спрямовані на координацію боротьби поневолених народів.

Український визвольний рух виступив проти таких заходів німецької влади. Закордонне представництво підпільного уряду воюючої України – Української Головної Визвольної Ради (ЗП УГВР) у своєму комюніке категорично засудило німецьку політику щодо націй Сходу Європи, зокрема “акцію Власова”. У документі зазначалося, що український народ проявляє солідарність з іншими народами Європейського Сходу в боротьбі за незалежність і свободу проти всіх імперіалізмів [146, С. 448].

Комуністична верхівка СРСР використала терористичну політику нацистів на окупованих ними землях проти них самих. Крім того, нею було усунуто з активного вжитку інтернаціональні ідеологеми, зроблено ставку на ідеї російського патріотизму. Тобто в боротьбі проти нацистської Німеччини комуністична влада СРСР стала опиратися на російський народ як на силу, що має захистити і зберегти існуючий режим і тоталітарну державу. Водночас з уваги не випускалися гасла, що закликали до єдності і братерства народів СРСР. Для реалізації цієї політики комуністичній владі були небезпечними заходи українського визвольного руху, спрямовані на створення фронту спільної боротьби поневолених радянським тоталітаризмом народів. Адже коли на тому етапі цей фронт ще не становив реальної сили, то в перспективі все могло змінитися.

Таким чином, як для нацистської Німеччини, так і для комуністичного СРСР дії ОУН стосовно утворення фронту спільної боротьби поневолених нацистським і радянським тоталітаризмом народів становили небезпеку. Це пов'язувалося з тим, що вони могли викликати прояви посилення національного незадоволення поміж народів, які були під владою цих тоталітарних режимів, що наражало ці режими на додаткові зусилля по ліквідації національно-визвольних рухів, а то й могло загрожувати цілісності цих держав.

Висуваючи гасло необхідності створення визвольного фронту, ОУН розробила відповідну концепцію: 1) основою спільного фронту є подібність становища у боротьбі проти ворога та спільність мети кожного народу; 2)

спільний фронт не вимагає від жодного народу зречення чи обмеження мети його визвольних змагань, а навпаки дає їй підтримку з боку інших народів; 3) спільний фронт не спиняє і не обмежує власної ініціативи планування визвольної боротьби кожного народу, адже вона є його прерогативою, тому взаємна допомога і координація дій утримується у таких формах і межах, як це доцільно і вигідно кожному національно-визвольному рухові; 4) спільний фронт не вимагає від жодного народу витратити його визвольну енергію там, де для його визвольної боротьби не є доцільно [95, С. 553].

Об'єднання поневолених народів передбачало збільшення визвольних сил і вимагало від поневолювачів вести боротьбу з усіма ними одночасно, не дозволяючи їх розбити поодиноці. Це, на думку М.Прокопа, дало б змогу поневоленим народам подолати їх історичну трагедію – роз'єднаність [266, С. 148–149].

У концепції також зазначалося, що представники поневолених народів, які перебувають поза межами своєї Батьківщини, на території інших поневолених народів, мають вступати у лави місцевих визвольних сил [180, С. 9]. Таким чином, борючись за незалежність інших народів, вони наблизатимуть визволення і для своєї Вітчизни.

Наголошувалося, що всі народи у спільному визвольному фронті є рівноправними партнерами із правом суверенітету своїх дій і рішень. “Усі справи суспільного устрою, господарства, культури і так далі – це внутрішні справи кожного народу, які не стоять у жодному відношенні до спільної платформи співпраці поневолених Москвою народів”. Тобто співпраця між народами мала базуватися, як твердила ООН, на взаємодопомозі, а не на “хворобливому месіанстві” чи на “зарозумілому імперіалізмові”, адже в її основу були покладені “взаємні, а разом для справи державності кожного народу корисні інтереси” [180, С. 7]. Передусім це бажання створити власні незалежні національні держави.

ООН проголосила заклик до об'єднання між усіма поневоленими народами СРСР, серед яких мала на увазі також російський народ, оскільки він



знавав репресій і утисків нарівні з іншими народами СРСР, а тому також прагнув ліквідувати комуністичний режим, незважаючи на те, що репресивний апарат СРСР складався переважно з представників російського народу. Водночас ОУН зауважувала, що російський народ у значній своїй масі був пройнятий імперіалістичними ідеями і визнавав комуністичний режим за продовжувача ідей Російської імперії. Тому ОУН вказувала, що національні гасла серед загальної маси росіян не будуть сприйматися, через що серед них треба піднімати протирежимну боротьбу за політичну, економічну, соціальну й особисту свободу. Цей заклик був проголошений вже в постановках Другого Великого Збору ОУН у квітні 1941 р. У ньому висловлені заклики до росіян виступити проти існуючого режиму, який призвів до втрати всіма поневоленими радянським тоталітаризмом народами, в тому числі росіянами, всіх прав та свобод [87, С. 42]. ОУН заявляла, що українці не хочуть воювати проти російського народу, а прагнуть із ним жити в мирі й добросусідстві та виступають за побудову російської держави на етнографічній російській території [233, С. 153]. Водночас ОУН звертала увагу російського народу на той момент, що український визвольний рух поборюватиме тих представників російського імперіалізму, які виступають проти незалежності України та інших поневолених народів.

Одночасно в концепції визвольного фронту поневолених народів ОУН наголошувалося на важливості уникнення будь-яких конфліктів між поневоленими народами з метою недопущення взаємопослаблення, а натомість посилення основних ворогів [87, С. 42]. Однак ОУН заявляла, що, виступаючи за ідею побудови національних держав усіх народів на їхніх етнографічних територіях, вона протиставляється і протиставлятиметься всім спробам народів, поневолених нацистським чи радянським тоталітаризмом, загарбувати в цілості або частково українські землі чи землі інших поневолених народів. Такі імперіалістичні намагання, що становили ламання єдиного революційного фронту європейських народів, ОУН прагнула нещадно знищувати [87, С. 85].

Етнонаціональна політика ОУН і УПА в напрямі створення фронту спільної боротьби поневолених народів справила помітний вплив на ефективність боротьби українського національно-визвольного руху в роки Другої світової війни. Адже саме завдяки такій доцільній етнонаціональній політиці ОУН і УПА було обмежено боротьбу між українським національно-визвольним рухом і представниками інших поневолених народів, які перебували в складі окупаційних армій на території України. Це заклало основи дружби і взаємодопомоги між різними націями та вело до посилення спільних зусиль у боротьбі за незалежність своїх народів. Таким чином, хоча ОУН не вдалося створити реально діючого фронту спільної боротьби поневолених народів на території СРСР, проте були закладені реальні для цього передумови. Підвалини цього фронту стали основою подальшої співпраці представників поневолених народів у еміграції та діяльності визвольних рухів різних народів, які боролися за своє державне визволення на території Радянського Союзу.

Підсумовуючи, потрібно наголосити, що концепція етнонаціональної політики українського визвольного руху, який тоді переважно уособлювала ОУН, зазнавала змін і вдосконалення. Причиною цього було те, що тоді відбувався процес становлення нової української визвольної ідеології, яка під час свого розвитку розпрацьовувала, поглиблювала і робила всеохоплюючою свою етнонаціональну політичну діяльність.

Концепція етнонаціональної політики ОУН, яка була однією з основних складових частин політичної діяльності організації, покликана сприяти втіленню її стратегічної мети – відновлення та зміцнення незалежності України. З огляду на це, в концепції, по-перше, чітко були розроблені засади, на яких мала ґрунтуватися українська державна етнонаціональна політика, завданням якої було сприяти підтриманню суспільного миру в державі. По-друге, концепція містила засади нової прогресивної перебудови світу на основі принципу “воля народам – воля людині”, яка мала сприяти зміцненню Української держави, оскільки передбачала ліквідацію існуючої політичної

системи світу, що часто ігнорувала права окремих народів (у тому числі українського) на самовизначення. Таким чином, концепція етнонаціональної політики ООН розглядала питання, які стосувалися внутрішньоукраїнської та міжнародної проблематики. Критерієм реалізації такої діяльності ООН були українські національні інтереси.

Українське етнодержавотворення мало базуватися на принципі поділу українського суспільства на титульний етнос та етнічні меншини. Тобто український етнос, який віками боровся за право на самовизначення у своїй власній державі, мав отримати певну морально-психологічну перевагу як етнос, який усі інші етноси визнавали б творцем цієї держави. Також поряд із визначенням становища українців у майбутній Українській державі ООН визнавала за представниками інших етносів право мешкати в цій державі. Більше того, було заявлено, що в майбутній Українській державі влада, а в роки боротьби за її незалежність ООН і УПА (як виразники інтересів української нації) гарантуватимуть їм повну рівноправність з українцями та забезпечать їм повноту розвитку, соціальну справедливість та культурне життя.

Національні (етнічні) меншини мали відповісти на таку етнонаціональну політику ООН, а в подальшому Української держави беззастережною лояльністю до українського визвольного руху, а згодом – Української держави. Свідченням їхньої лояльності мала бути під час боротьби за незалежність України їх активна участь, допомога чи принаймні нейтральне ставлення до українського визвольного руху, а вже в час існування Української держави – додержання її законів.

Отже, згідно з цією концепцією етнодержавобудівництва ООН виступала за створення Української національної держави, в якій всі українські громадяни, користуючись рівними правами у всіх сферах життя, творитимуть єдину українську державну націю.

Така етнонаціональна політика ООН була зумовлена потребою внутрішньо консолідувати українське суспільство, налаштувати його на спільну боротьбу із зовнішнім ворогом під час боротьби за незалежність України. А вже

під час існування Української держави дало б змогу внутрішньо її зміцнити і посилити та забезпечити стабільний розвиток.

За допомогою міжнародної етнонаціональної політичної діяльності ОУН здійснювала захист українських національних інтересів на міжнародній арені та поширювала інформацію про український визвольний рух з метою популяризації ідеї необхідності створення Української держави і налагодження контактів із державними структурами чи визвольними рухами різних народів. Водночас ОУН наполегливо пропагувала власну концепцію перебудови світу, втілення якої мало зумовити створення нових держав і забезпечити світову політичну стабільність. Тобто цією діяльністю ОУН прагнула захистити українську національну ідею від зовнішніх перекирвань та домогтися її реалізації – відновити Українську державу.

Відносини з іншими народами, державними структурами чи визвольними рухами різних народів ОУН намагалася здійснювати на основі рівноправності сторін. Більше того критерієм для налагодження відносин ОУН з цими чинниками було їхнє визнання права українців на самовизначення. Тут варто відмітити, що ОУН з тактичних причин могла налагоджувати контакти чи вести переговори з ворожими до себе силами або такими, що офіційно не заявили своєї позиції до незалежності України. Однак термін існування таких зв'язків був не тривалим, оскільки такі зв'язки були побудовані на політиці використання іншої сторони, а не взаємодопомоги.

ОУН прагнула налагоджувати відносини з усіма країнами і народами, які або позитивно ставляться до української визвольної боротьби і готові її підтримувати, або лише не заперечують проти створення Української держави. Особливий наголос був зроблений на необхідності встановити зв'язок із поневоленими радянським і нацистським тоталітаризмом народами. Адже вони вважалися ОУН природними союзниками, тому що були зацікавлені в знищенні імперіалістичного впливу як Москви, так і Берліна, задля створення власних незалежних держав.

ОУН, виступаючи за тісний контакт із поневоленими народами, прагнула створити фронт спільної боротьби поневолених народів проти комуністичного й нацистського тоталітарних режимів. Відтак вона виступала противником будь-якої боротьби між поневоленими народами. Тут слід відмітити, що ОУН розділяла окремих народ як спільноту від шовіністично налаштованих його представників. Тому, виступаючи проти носіїв того чи іншого імперіалізму не боролась проти окремого народу, отже, засуджувала будь-які прояви шовінізму та імперіалізму серед представників поневолених народів.

Таким чином, етнонаціональна концепція ОУН і УПА, що базувалася на принципах гарантування прав національним (етнічним) меншинам України і добросусідських та рівноправних відносин з іншими народами та державами заклала підвалини для діалогу ОУН і УПА з іншими народами.

## Розділ 3

### РЕАЛІЗАЦІЯ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ОУН і УПА

#### 3.1. Агітаційно-пропагандистська діяльність ОУН і УПА

Агітаційно-пропагандистська діяльність була для ОУН і УПА одним із засобів реалізації етнонаціональної політики. Цей вид практичної діяльності, який можна назвати психологічною війною, був для українського визвольного руху так само важливим, як і бойові дії, а на окремих етапах його боротьби мав основне значення. Характерними особливостями цієї війни був “спеціально організований вплив на свідомість, почуття і волю збройних сил противника, цивільне населення України і суміжних країн” [196, С. 218].

Отже, діячі українського визвольного руху у 1940–50-х роках надавали агітаційно-пропагандистській роботі, як і бойовим діям, значної уваги. Ними, під час боротьби з польською окупаційною владою, було здобуто практичний досвід того, що різноманітні заходи з одночасним застосуванням пропагандистських методів мають більшу ефективність. Тому в багатьох працях провідних діячів українського визвольного руху, в численних вишкільних та інструктивних документах, що були написані на початку збройної боротьби у 1940-х роках на українських землях, є вказівки на необхідність здійснювати активну пропагандистську роботу. Д.Мирон у своїй книжці в 1940 р. писав: “Організація революції мусить звертати увагу на організацію і розбудову збройних сил, суспільно-політичних сил та пропаганди” [155, С. 129]. В інструктивному документі УПА про це стверджувалося: “Нехай наші думки і ідеї будуть найсправедливішими, та коли їх серед народу не поширювати – будуть мертвими” [16, Арк. 60].

Діяльність ОУН, у тому числі агітаційно-пропагандистська, була спрямована на досягнення основної стратегічної мети для кожного українського націоналіста –

визволення української нації і відновлення Української держави. Це було однозначно проголошено ще в постановах Першого Великого Збору ОУН у 1929 р. і в постановах наступних Зборів. Зокрема, у постанові Другого Великого Збору ОУН, що відбувся у 1941 р., вказувалося: “1. Організація Українських Націоналістів визнає, що боротьба за силу й добро української нації є основою нашого світогляду; усесторонній розріст, сила, здоров'я й добробут українського народу – це наша найвища ціль. 2. Тільки вповні суверенна Українська держава може забезпечити українському народові вільне життя й повний усесторонній розвиток усіх його сил” [87, С. 27]. Тобто в меті діяльності ОУН було увібрано прагнення українського народу жити у своїй самостійній державі. Один із лідерів ОУН Я.Стецько писав: “Звідси найвищий імператив для кожного українця: здобудеш Українську державу, або згинеш у боротьбі за неї!” [193, С. 207].

Керуючись цим ОУН впроваджувала такі основні методи агітаційно-пропагандистської діяльності, як: поширення ідеї боротьби за Українську державу; створення спільного фронту боротьби поневолених народів проти СРСР і Німеччини; відновлення незалежних національних держав, поневолених Москвою і Берліном народів; створення світового політичного ладу, основою якого мав стати покладений національний принцип побудови держав із критерієм рівноправності та взаємоповаги між ними.

Таким чином, агітаційно-пропагандистська діяльність ОУН і УПА поділялася у своєму спрямуванні на два напрямки: внутрішньоукраїнський і зовнішній – міжнародний [1]. На внутрішньоукраїнському напрямку ОУН і УПА поширювали серед українського суспільства передусім державотворчі ідеї. Поряд із тим пропагувалося, що для забезпечення тривалого існування Української держави потрібно створити новий лад у світі на основі національного принципу. Агітаційно-пропагандистська діяльність, що мала міжнародне спрямування, також вважалася однією з пріоритетних. Її завданням було уможливити створення фронту спільної боротьби поневолених народів та витворити в державних структурах різних країн розуміння того, що українська визвольна війна є

справедливою, а створення Української держави є необхідним для забезпечення миру на континенті.

Агітаційно-пропагандистську діяльність розробляли і здійснювали відповідні пропагандистські структури ОУН і УПА. Їх діяльність здійснювалася підпільними методами. На початку німецько-радянської війни ОУН збила спробу легалізувати роботу пропагандистської реферантури. Такий захід був зроблений у зв'язку з тим, що ОУН у червні 1941 р. розгорнула процес українського державного будівництва, сподіваючись на розуміння ваги цих заходів з боку німецької влади. Відповідно були створені легально діючі пропагандистські структури. Тимчасовим місцем розташування керівного центру пропагандистської роботи на всю територію України став Львів до переїзду у Київ (але цього не сталося). Були утворені обласні і районні пропагандистські осередки, вже як структури Української держави, на чолі яких стояли члени ОУН, а апарат мав бути складений з компетентних місцевих кадрів (письменників, журналістів, науковців). На східноукраїнські землі було направлено три похідні групи ОУН, загальною кількістю близько 7 тис. осіб [98, С. 19]. Їхнім завданням було поширювати ідею української державності і створювати органи місцевої української влади.

Однак період легальної пропагандистської діяльності ОУН не був тривалим і, вже починаючи з осені 1941 р., ця робота була згорнута та переведена знову у рамки підпілля. Переїшовши у підпілля, ОУН швидко відновила діяльність пропагандистської реферантури, а із появою УПА при ній також було створено відповідну пропагандистську вертикаль. В ОУН пропагандистський референт був на кожному рівні керівних структур, зокрема крайовому, обласному, окружному та районному проводі. Його обов'язки визначалися відповідно до того, у проводі якого територіального рівня він перебував. В УПА пропагандистською діяльністю займався кадровий старшина (офіцер 6-го відділу) [187, С. 25] на кожному рівні командування. Це в генеральному військовому окрузі, військовому окрузі та територіальному відтинку. Він відповідав передусім за організацію пропагандистської підтримки



військових операцій УПА. Крім пропагандистів, у бойових частинах УПА в куренях, сотнях, чотах, роях і структурах ОУН були також старшини-політвиховники. Їх діяльність була спрямована переважно на самих повстанців і мала забезпечувати ідеологічну мотивацію членів руху опору. В УПА вони отримували особливі інструкції щодо роботи в інонаціональних відділах, які існували при УПА [23, Арк. 2–3].

Поряд із політвиховниками важливу роль у створенні належного морально-психологічного клімату в підрозділах відігравали священики. Вони не входили до штату формувань УПА, але постійно перебували при старшинських і підстаршинських школах; тимчасово – в лавах бойових загонів. У русі опору перебували священики різних конфесій: православні, греко-католики і католики. Всіх їх об'єднувала ідея незалежної Української соборної держави.

Загальне керівництво пропагандистською діяльністю здійснював Головний осередок пропаганди (ГОП) при Головному Командуванні УПА. Саме ГОП розробляв плани пропагандистських акцій, координував роботу підпільних друкарень і контролював за розповсюдженням друківаних видань. Старшини 6-го відділу безпосередньо виконували накази ГОП щодо пропагандистського впливу на бійців УПА, противника і цивільне населення. При цьому вони використовували інформацію, яка надходила від політвиховників і командирів відділів УПА. До роботи з місцевим населенням і з ворогом залучали також повстанців, як українців, так і представників інших народів (найбільш підготовлені ідейно).

Відповідні пропагандистські підрозділи ОУН і УПА оперативно стежили за ситуацією в районах діяльності українського руху опору. Зокрема, вони намагалися виявити частини вермахту та Червоної армії, де виникали конфлікти, пов'язані з міжнаціональними і релігійними проблемами. Такі частини одразу ставали об'єктами пропаганди українського національно-визвольного руху.

Крім такої “зовнішньої” пропаганди, серед червоноармійців ОУН і УПА також проводили і “внутрішню” пропаганду. Тобто агітація серед червоноармійців велася за допомогою членів ОУН, які, виконуючи наказ ОУН, мобілізувалися в Червону армію. Це був, як випливає з інструкції ОУН, її

“особливий вид боротьби” із радянською владою [42, Арк. 251]. “Внутрішню” пропаганду ОУН проводила, починаючи ще з 1941 р., про що свідчать відповідні її інструкції [102, С. 19].

Агітаційно-пропагандистській діяльності та відповідній професійній підготовці членів руху опору керівництво ОУН і УПА надавало особливої уваги. Вимоги до цієї діяльності особливо посилювалися з часу приходу у 1944 р. на терени діяльності ОУН і УПА частин Червоної армії. Керівництвом ОУН і УПА були поставлені завдання всім низовим структурам акцентувати увагу на “політичній і пропагандистській підготовці кадрів... щоб кожен член без огляду на його спеціальне фахове завдання міг самостійно, бодай на коротку мету вести пропаганду скрізь, де його поставлять, або, де силою обставин він опиниться” [21, Арк. 6]. Це засвідчило, що керівництво ОУН і УПА пропагандистській роботі почало надавати в цей період більшої уваги, ніж бойовим діям.

Агітаційно-пропагандистську діяльність, спрямовану на представників різних народів, ОУН і УПА проводили різноманітними способами, насамперед за допомогою друкованих видань, переважно шляхом поширення листівок, меншою мірою – газет, журналів, брошур. Усі вони друкувалися як українською, так і іншими мовами (англійською, вірменською, грузинською, польською, російською та іншими). У 1941 р. поряд із листівками, зверненими до населення української землі, ОУН підготувала листівку, звернену до союзної німецької армії, в якій німецьким солдатам розповідалось про значення самостійної України. Із середини 1943 р. з’являється значна кількість листівок, звернених до представників різних народів, які служили в німецькій армії, зокрема, таких як: “Добровольці при німецьких військових частинах!”, “Грузини!”, “Азербайджанці!”, “Узбецькі аскери!”, “Кубанці – славні правнуки запорізьких козаків!”, “Звернення до російських полонених!”, “До узбеків, казахів, туркменів, башкирів, татар, народів Уралу, Волги і Сибіру, народів Азії!”, “Солдатен!” та багато інших. Ці листівки ОУН і УПА поширювали протягом усього періоду німецької окупації. До того ж поширювалися в цей час листівки, звернені до червоних партизанів.

З приходом частин Червоної армії на територію діяльності ОУН і УПА поширилися листівки, звернені до солдатів і офіцерів цієї армії. Це такі як: “Брати червоноармійці!”, “Червоноармійці!”, “Звернення до пораненого бійця Червоної армії!” та інші. ОУН і УПА в цей період видали листівку “До американських солдатів і офіцерів, що перебувають на Україні ”. По закінченні війни з Німеччиною ОУН і УПА видає нові листівки, звернені як до червоноармійців, так і до різних органів радянської влади, це: “Бійці і командири Червоної армії, перемігшої гітлерівську Німеччину!”, “До демобілізованих вояків Червоної армії!”, “До членів винищувальних загонів!”, “До членів міліції!” та інші.

Протягом усієї війни та по її закінченні ОУН і УПА також друкували листівки, звернені до народів-сусідів, це: “Росіяни!”, “Поляки!”, “Білоруський народе!”, “Чехи, словаки, вояки!” та інші.

До підготовки цієї літератури залучалися представники тих народів, для яких вона призначалася, щоб вона мала відповідну ментальну спрямованість. Друкувалися ці видання у підпільних друкарнях. Літературу розповсюджували часто за допомогою кур’єрів у різних місцях, із яких безпосередньо велася робота серед потрібного контингенту шляхом підкидання чи розклеювання, а також нанесенням відповідних гасел на стінах будинків у містах і селах. Вибрані члени політичної еліти режиму чи члени інтелігенції час від часу отримували підпільну літературу за допомогою державної пошти. Українські підпільні видання з’являлися в Москві, Ленінграді, Варшаві, на Кавказі і навіть у Казахстані [80, С. 19]. З метою інформування народів західних країн і польського народу було створено кілька зв’язкових пунктів у центральній Польщі. Зокрема, підпільна література надходила до різних посольств, що знаходилися у Варшаві. Це посольства США, Великої Британії, Франції, Бельгії та інших [286, С. 70–71]. Також передавали літературу на Захід через людей, які туди їздили, або через іноземних матросів, що перебували у портах Польщі. Літературу готували англійською або французькою мовами, хоч часто друкували українською, польською, чеською і словацькою.

Особливою формою агітаційно-пропагандистської діяльності ОУН і УПА була усна (або словесна) пропаганда. Вона проводилася з місцевим населенням чи військами противника за допомогою безпосереднього спілкування. Особливими методами усного впливу були: індивідуальні і групові бесіди, мітинги, збори та різні культурно-розважальні заходи та “шептана” пропаганда (тобто поширення погосок). Усна агітація була однією з найскладніших форм роботи пропагандистів. Потрібно було враховувати соціальні, національні і релігійні особливості психології більшості слухачів, їх ставлення до пропаганди противника, до українського руху опору [225, С. 95]. Методи усної пропаганди мали домінуюче значення під час рейдів відділів УПА, особливо за межі України. Під час діяльності “похідних груп” ОУН, які йшли на Східну Україну у 1941 р. усна пропаганда була основною формою агітаційно-пропагандистської роботи, адже тоді бракувало друкованих видань через слабку поліграфічну базу ОУН.

ОУН і УПА з метою активізації агітаційно-пропагандистської діяльності створювали так звані пропагандистські “летючі групи” в силі рою (тобто близько 10 осіб), які склалися з кількох пропагандистів і озброєної охорони. Ці пропагандистські структури створювалися районними пропагандистськими осередками, хоча їх також могли творити і окружні пропагандистські осередки. У своїй діяльності вони використовували методи як друкованої, так і усної пропаганди. Летючі групи працювали у певному визначеному терені, проводячи мітинги, збори, політичні огляди, розповсюдження літератури тощо [9, Арк. 13]. Ці пропагандистські летючі групи займалися переважно агітаційно-пропагандистською діяльністю серед українського населення, хоча могли вести роботу і серед представників інших національностей. Зокрема, це було характерно для структур, що діяли в Закерзонському краї, де українське населення мешкало поряд із польським.

Потрібно ще окремо наголосити на рейдах відділів УПА як важливій формі агітаційно-пропагандистської діяльності українського національно-визвольного руху 1940–50-х років. Рейдами називалися в УПА швидкі марші відділів УПА по територіях, не охоплених повстанським рухом. Такими рейдами були походи відділів УПА на землі Центральної України у роки німецької окупації і в новій

комуністичній дійсності. Такими були походи відділів УПА за межі України, кількість яких збільшилася по закінченні Другої світової війни. Загони УПА рейдували територією Білорусії, Польщі, Румунії Чехії, Литви та інших країн.

Завданням цих відділів на території інших країн було за допомогою усної і друкованої пропаганди вести популяризацію ідеї українського визвольного руху, формувати антикомуністичні настрої серед широких мас населення, а також створювати сприятливі умови для активізації місцевих повстанських сил.

Під час рейдів особливий акцент робився на агітаційно-пропагандистській роботі, а бойова діяльність зводилася лише до пасивно-оборонних дій. Тому не випадково один із командирів, який очолив відділ, що мав іти рейдом у Словаччину, отримав завдання дотримуватися таких чеснот, як: мужності, героїства, ідейності, гуманності та гордості за свою націю та Провід [77, С. 168]. Під час рейду, здійснюваного поза межами України, заборонялося нападати на військо, міліцію, склади, ліквідувати комуністичних діячів. У рейдах особливу роль відігравали розмови з місцевими мешканцями, проведення мітингів серед них, інформування про міжнародну ситуацію, становище в Україні та в їхньому регіоні. Друковані видання, хоч і поширювалися, але їм надавалося меншого значення. Цю літературу українські повстанці намагалися поширити за допомогою державної пошти в усі райони цих країн, різні державні, партійні та військові установи.

Найбільш відомими були такі рейди: в 1945–46 рр. до Словаччини, у 1947–48 рр. до Східної Пруссії, у 1949 р. до Румунії тощо. Також у 1947–48 рр. – так званий великий рейд, який здійснювали відділи УПА внаслідок відходу з крайньозахідних українських земель (так зване Закерзоння). Важливим завданням цього рейду було довести громадськості країн Західної Європи, що антикомуністична боротьба на території України триває.

Для того щоб витворити цілісну картину про агітаційно-пропагандистську діяльність ОУН і УПА, потрібно проаналізувати її зміст. Крім того, необхідно звернути увагу на різноманітні причини, що впливали на зміст агітаційно-пропагандистської роботи ОУН і УПА.

Для реалізації поставленої мети ОУН розгорнула роботу з організації власних сил українського народу, здійснювала заходи по залученню допомоги з боку інших народів і держав та прагнула використати сприятливу міжнародну ситуацію [87, С. 12]. Адже без такого комплексного підходу до справи визволення України ОУН не могла навіть мати надій на досягнення поставленої мети.

На початку 1940-х років ОУН активізувала свої зусилля щодо пошуку союзників, з тактичних розрахунків налагодила контакти з найбільш реальним противником Радянського Союзу – Німеччиною. При цьому ОУН чітко давала зрозуміти німецьким чинникам, що співпраця відбуватиметься за умови визнання Німеччиною створення Української держави. Тому свою діяльність ОУН вела з такої констатації проблеми: “Спосіб праці ОУН мусить бути пристосований до витворених умов та мусить відповідати майбутнім потребам України” [11, Арк. 8]. Адже ОУН конструювала своє відношення до різних держав і народів відповідно до того, як вони ставились до основної мети ОУН – створення незалежної Української держави.

У тих обставинах ОУН розпочинає підготовку, в тому числі агітаційно-пропагандистську, до німецько-радянської війни. Основний вектор спрямування пропагандистської атаки спрямовувався проти СРСР. У цьому сенсі було визначено ряд напрямків агітаційно-пропагандистської роботи на цьому етапі боротьби. Це, зокрема: “а) протирадянська пропаганда для українців в Україні і в цілому СРСР; б) пропаганда для українців поза московською (радянською. – *Авт.*) займанщиною; в) пропаганда для поневолених і загрожених Москвою (СРСР. – *Авт.*) народів; г) закордонна пропаганда для чужинців” [87, С. 41].

Така пропагандистська діяльність ОУН була розділена на три етапи: на передвоєнний час, на час війни і революції та на початкові дні державного будівництва. Це було вказано в секретних інструкціях “Боротьба і діяльність ОУН під час війни”, які Провід ОУН розіслав у травні 1941 р. усім своїм низовим структурам. У них було визначено мету, яка мала бути реалізована на кожного етапі.

На передвоєнному етапі мали здійснюватися заходи, спрямовані, по-перше, на активізацію позитивними кличами до боротьби проти радянського тоталітаризму всіх незадоволених безправним становищем власних народів, а, по-друге, на ведення пропаганди стосовно безперспективності оборонних дій для радянського режиму. На другому етапі, під час війни і революції, необхідно було, по-перше, підняти до збройної боротьби проти СРСР найширші маси українців та представників інших народів, а, по-друге, проголосити створення Української Самостійної Соборної Держави [102, С. 11].

Під час третього етапу, який мав розпочатися з моменту проголошення відновлення Української держави, необхідно було проводити посилену агітаційно-пропагандистську роботу серед населення з приводу того, якою буде українська держава і яка буде її зовнішня і внутрішня політика. Тобто в цьому періоді ОУН повністю заангажувалася у проведення антирадянської пропаганди, розглядаючи в ній Німеччину та ті країни, які її підтримували, як своїх союзників, а тому ніякої діяльності, в тому числі пропагандистської, проти них не вела.

ОУН намагалася поширити серед червоноармійців розуміння потреби відмовитися воювати за СРСР, оскільки вказувала, що Радянський Союз не є виразником ні національних інтересів народів, які в нього входять, ні не забезпечує прав і свобод поодиноких громадян. Ця агітація проводилася за допомогою індивідуальних бесід та різноманітних гасел і закликів. У них закликалися червоноармійців “не воювати за чужі інтереси”, “не вмирати за московську тюрму народів”, “не боронити більшовицької нужди, голоду, гніту і переслідувань”, “не нести неволі свобідним народам”. Поширювалося гасло: “Свобода народам! Свобода людині!”. До червоноармійців-українців ОУН зверталася ще з гаслом: “Не воювати за московську комуну, а за Україну”. Тобто ОУН закликала представників різних народів, які служили в Червоній армії, не захищати радянський тоталітарний режим, що приніс усім терор і голод.

ОУН закликала червоноармійців не споглядати і пасивно очікувати створення нових політичних реалій, а активно включитися у знищення СРСР. Зокрема, ОУН закликала червоноармійців: “Бійці! Наші батьки й брати на заслання

і в тюрмах, наші жінки, сестри й матері в колгоспному ярмі. Геть з комуністичною неволею! Геть червоних катів! Смерть тиранам! Воля робітникам і селянам!” [102, С. 15]. Боротьба червоноармійців проти радянського тоталітаризму мала привести до розвалу СРСР та утвердити свободу і рівність між народами і людьми на просторах колишнього Союзу.

Перед війною ОУН давала вказівки українцям брати участь у мобілізації до Червоної армії, щоб здобути зброю, а під час бойових дій робити заворушення у частинах Червоної армії, очолювати їх, або поодиноці переходити в підпільні загони ОУН та боротися проти радянського режиму. Червоноармійців-українців, які перебували у фронтових частинах, ОУН закликала здаватися в німецький полон, заявляючи, що хочуть боротися з радянським тоталітаризмом за вказівками ОУН [102, С. 5–6].

Представників різних народів, які служили в Червоній армії, ОУН також агітувала переходити на бік українського руху опору та творити окремі національні легіони. При цьому наголошувалося, що ОУН під проводом С.Бандери організовує і веде боротьбу не тільки за самостійну Українську державу, а й за повний розвал і знищення радянської тоталітарної системи і за створення на її руїнах самостійних національних держав [102, С. 12], оскільки лише за умови ведення спільної боротьби поневолених народів можна було, як вказувала ОУН, знищити СРСР і створити поневоленими народами свої національні держави на власних етнографічних територіях.

Агітаційно-пропагандистську роботу щодо цивільного населення ОУН переважно проводила на українській території. Основними напрямками агітації ОУН серед населення було поширення ідеї самостійності України та обов'язку кожного українця діяти для добра і величі української нації і держави [43, Арк. 259].

ОУН не випускала з поля зору національних меншин, які проживали на території України. Серед них вона проголошувала ідеї свободи людини та міжнаціональної рівності. У той же час потрібно зазначити, що ОУН на початку німецько-радянської війни з певним недовір'ям ставилася до представників таких націй як росіяни, поляки та євреї. Це пояснюється тим, що частина представників цих



етносів стояли на позиціях того чи іншого шовінізму, а тому виступали проти незалежності України. Проте шляхом агітаційно-пропагандистської роботи ОУН прагнула залучити ці нації до спільної боротьби з СРСР [87, С. 36, С. 42].

Уже у другій половині 1941 р. зміст агітаційно-пропагандистської діяльності ОУН різко змінюється, що було пов'язано з виступом Німеччини проти самостійної України. Це знаходить відображення у Інструкції, яка з'явилася після проведення першої конференції ОУН у вересні 1941 р. Згідно з нею Німеччина поряд з СРСР була визнана країною, яка також виступила проти самовизначення української нації [44, Арк. 210]. Тому ОУН починає проводити також антинацистську агітаційно-пропагандистську роботу. В постанові другої конференції ОУН (квітень 1942 р.) зазначено: “Пропаганда має вестися одночасно проти усіх окупантів України” [87, С. 73]. Отже, ОУН стала розглядати нацистський і радянський тоталітаризм однаково ворожими поневоленним народам Сходу Європи, що несуть їм колоніальне поневолення [2, Арк. 2].

Стверджувалось, що агітаційно-пропагандистська робота ОУН має надалі проводитись як у середині країни, серед українців і нацменшин, так і на міжнародній арені “серед прихильних до нас держав і поневолених народів” [87, С. 73]

На підставі цього ОУН продовжує розгортати роботу щодо посилення і поглиблення боротьби українського народу та інших поневолених народів як проти СРСР, так і проти Німеччини. Для цього ОУН створює військове формування – УПА з метою захисту українського населення від дій нацистів і червоних партизанів та з метою виступити у цій війні як “третья сила”, сподіваючись на сприятливу міжнародну ситуацію для побудови незалежної Української держави.

Пропаганда ОУН на той час за своїми формами і методами мала бути, як наголошувалося, “менш криклива і видна, але натомість змістом ударна, революційна і політично доцільна” [87, С. 73]. Це означало повернення діяльності ОУН, зокрема, у сфері пропаганди, на підпільні принципи роботи, які їй були характерні до початку німецько-радянської війни.

У пропагандистській роботі цього періоду ОУН і УПА значну увагу надавали веденню агітації серед солдатів і старшин вермахту (особливо серед так званих

національних легіонів, сформованих із радянських військовополонених), а також серед червоних партизанів. Вкотре було проголошено у постановах другої конференції ОУН про необхідність налагодження тісних відносин з поневоленими народами для співпраці й спільної боротьби проти нацистського і радянського тоталітаризму.

Вектор агітаційної роботи, яку здійснювали серед населення і солдатів різних національностей, що служили в німецькій і радянській арміях, ОУН і УПА спрямовували проти наборів і служби в цих арміях, адже ОУН і УПА вказували, що ні СРСР, ні Німеччина не є поборниками інтересів різних народів Європи чи Азії, навпаки вони прагнуть використати їх як “гарматне м’ясо” у своїй боротьбі. Щоб перешкодити цим діям СРСР і Німеччини українські визвольні структури закликали всі поневолені народи виступити проти них [2, Арк. 3].

Подібно до того, як на початку німецько-радянської війни ОУН наголошувала на недоцільності захисту Радянського Союзу через його тоталітарну сутність, так на той час ОУН і УПА виступили проти Німеччини. ОУН і УПА зверталися до солдатів німецької армії, вихідців з радянських республік, наголошуючи, що Москва і Берлін вступали у конфлікт між собою через багаті землі народів Європи і Азії [27, Арк. 4]. В іншій листівці вкотре наголошувалося, що нацистський і радянський режими не зацікавлені надати незалежність поневоленим народам [75, С. 177–178].

Тому ОУН і УПА закликали представників різних народів, які перебували у німецькій армії, приєднуватися до українського підпілля, створювати національні загони при УПА і боротися спільно з українцями проти СРСР і Німеччини за незалежність своїх націй. Зокрема, в одній з листівок вказувалося: “Поневолені народи Східної Європи і Азії! Зв’яжуйтеся з УПА! Переходьте разом із зброєю на бік повстанців! Беріть участь у боротьбі проти імперіалізмів. Хай живуть незалежні держави поневолених народів!” [94, С. 103]. В іншій: “Народи Кавказу! Зв’яжуйтеся з УПА! Створюйте національні загони при УПА! Завдяки нашим спільним зусиллям ми викличемо загальну революцію проти імперіалістичних грабіжників! За незалежні держави народів Кавказу” [94, С. 104].

ОУН і УПА намагалися залучити до боротьби за свободу і самостійність України також радянських партизанів. У листівках, адресованих їм, вказувалося, що боротьба проти Німеччини є спільною боротьбою усіх. У листівках ОУН і УПА запитували їх про те, якою вони бачать кінцеву мету своєї боротьби. ОУН і УПА стверджували, що коли вони борються за повернення радянського режиму, то тим самим вони борються за той самий німецький націонал-соціалістичний режим, адже “і той, і той – це диктатури направлені проти нашого народу”. “Гітлерівський і російський імперіалізм, вказували ОУН і УПА, – сьогодні у конфлікті, але обидва воюють, щоб знищити і поневолити народи”. В одній листівці, читаємо: “Партизани! Не дайте себе втягнути на службу більшовицьким чи німецьким імперіалістам” [146, С. 591]. Партизанів закликали до одночасної і спільної боротьби проти обох імперіалізмів, задля досягнення “повної свободи і самостійності усіх поневолених народів”. У листівці містилися заклики: “Геть Гітлера і Сталіна! Хай живуть незалежні держави всіх поневолених народів” [146, С. 592].

Агітаційно-пропагандистську діяльність ОУН і УПА також здійснювали серед військ німецьких союзників: угорців, словаків, румунів та інших. Їх агітували не воювати за німецьку “Нову Європу”, оскільки в ній не має місця для вільного самовираження націй, закликалося не поборювати національно-визвольних рухів поневолених народів, а переходити на їх бік або допомагати; спрямовувати свою зброю як проти Німеччини, так і Радянського Союзу за побудову нового світового ладу на руїнах цих імперій.

Потрібно ще зауважити, що з-поміж інших німецьких союзників та представників західних народів, які служили в німецькій армії, саме угорці і румуни були взяті під особливу увагу ОУН і УПА. Це пояснюється тим, що державні і військові структури цих народів брали значну і безпосередню участь у боротьбі українського визвольного руху, внаслідок перебування їхніх військ на території України. Таким чином, для ОУН і УПА було важливо знайти порозуміння з військовими і державними чинниками цих країн, щоб припинити взаємознищення. Як вказувалося в одній з інструкцій Проводу ОУН, “по відношенні до інших

народів, спеціально до поляків, румун та мадяр не загострювати відносини, старатися бути з ними в добрих взаєминах” [9, Арк. 22].

Агітаційно-пропагандистська діяльність ОУН і УПА стосовно цих народів, подібно як і до інших, мала такі особливості: по-перше, спрямовувалася на витворення антинацистських і антирадянських настроїв серед представників цих народів від рядового громадянина до керівників держави; по-друге, спрямовувалася на пересічних громадян з метою налаштувати їх проти імперіалістичної політики владних органів своїх країн. Зокрема, у пропагандистській інструкції ОУН (серпень 1943 р.) наголошувалося вести пропаганду “проти імперіалістичної влади, що в ім’я чужих інтересів провадить румунський народ до великих жертв і нужди та заставляє боротися проти українців” [14, Арк. 27]. Таку політику ОУН і УПА здійснювали з метою налаштувати ці народи як спільноти проти імперіалістичних планів, тим самим намагалися похитнути позиції Німеччини та урядів цих країн.

Зміст агітаційної роботи серед українців і національних меншин дещо різнився від тієї, яка велася на початку німецько-радянської війни. Робився наголос на пропагуванні створення Української держави, в якій українці і національні меншини здобудуть добробут та рівні права. Доповненням стала антинімецька спрямованість: проти наборів у німецькі військові і поліцейські частини; проти здачі продуктів німецькій владі; проти виїзду на роботу до Німеччини; боротьби проти тих, хто співпрацює з німецькою владою тощо.

У 1942–43 рр. виник ще один напрям агітаційно-пропагандистської роботи ОУН і УПА – польський. Причиною цього були українсько-польські суперечності ще з 1930-х років, які у роки війни ускладнилися. До речі, цей українсько-польський конфлікт загострився не без участі радянських і німецьких чинників. Український рух опору спрямовував свою агітаційно-пропагандистську роботу на припинення цього конфлікту, адже протистояння зменшувало сили обох поневолених народів. Ця праця ОУН здійснювалася з огляду на такий принцип: “Злочинна робота поодиноких громадян польської національності, чи вороже наставляння до української державності поодиноких польських угруповань не може перерішити нашого ставлення до польського народу” [12, Арк. 47].

Щоб усунути суперечності з поляками, зокрема з польським визвольним рухом, ОУН і УПА зверталися до них безпосередньо за допомогою листівок ще на початку своєї активної збройної боротьби. Зокрема, у відозві до польської поліції закликалося поліцаїв-поляків, які перебували на німецькій службі, переходити до УПА або окремими польськими відділами включатися до спільного фронту проти спільних ворогів [240, С. 47]. Надалі ОУН і УПА продовжували вести агітаційно-пропагандистську роботу за допомогою листівок, закликів, брошур, різноманітних зустрічей тощо. Проте конфлікт між українським і польським визвольним рухом не був ліквідований до кінця війни з Німеччиною через нерозуміння польською стороною його недоцільності.

З відступом німецьких військ із території України пропагандистська діяльність ОУН була дещо відкоригована, хоча основні напрями цієї роботи не зазнали змін. Пропагандистська діяльність спрямовувалася на червоноармійців, радянську адміністрацію, а також не упускалося з поля зору українське населення, нацменшин і сусідні народи. Проте насамперед ця робота спрямовувалася на офіцерів і солдатів Червоної армії, як на силу, на яку спирається радянський режим. В інструкції ОУН вказувалося “Наша пропаганда в Червоній армії – це бій за душу червоноармійців” [43, Арк. 259].

Агітація серед червоноармійців цього етапу була подібною до тієї, яку вели ОУН і УПА в Червоній армії у 1941 р., а згодом – у німецькій. Вкотре наголошувалося, що ця “війна є імперіалістичною, яку розв'язали Німеччина і СРСР з метою захоплення нових зон впливу у світі, через що дані країни нічого позитивного не принесуть ні поневоленим народам, ні окремо взятій людині”. Зокрема, увага червоноармійців зверталася на те, що “їх перемога, куплена цінною життя мільйонів солдат і офіцерів, не дасть нічого народам СРСР, працюючим масам, окремо взятій людині, а навпаки ще дасть більший гніт з боку сталінських вельмож”. Тому ОУН і УПА закликали червоноармійців “не виступати проти визвольних рухів поневолених народів”, наголошуючи, що ОУН і УПА проти них не воює, а лише проти радянського репресивного апарату [207, С. 118]. Отже, ОУН і УПА у своїй агітаційно-пропагандистській

роботі свідомо розділяли червоноармійців, енкаведистів, комуністичних урядовців та інших, намагаючись тим самим протиставити широкі громадські і солдатські маси керівному комуністичному прошарку.

Тобто, закликаючи боротися проти тих, хто активно впроваджуватиме тоталітарну систему на території України, ОУН і УПА займали іншу позицію до пересічної маси більшовицької адміністрації та приїжджих працівників із східних регіонів. Щодо них ОУН і УПА прагнули вести агітаційно-роз'яснювальну роботу стосовно антирадянської боротьби поневолених народів та суті сталінізму. До їхньої роботи ж ставилися залежно від того, чи приносить вона “користь для народу”, в цьому разі не перешкоджали їх діяльності. Це, наприклад, будувати шляхи, школи, здійснювати електрифікацію сіл тощо [16].

ОУН і УПА агітували червоноармійців направити свою зброю після знищення нацистської Німеччини на ліквідацію сталінської тоталітарної системи. Вказуючи, що лише “тоді настане щасливе життя на Україні – без колгоспної панщини, національного гніту, без Сибіру, без голоду, без концтаборів, стахановщини, штрафів і надзвичайних судів. Тоді Україна як самостійна держава буде жити із всіма вільними народами” [29, Арк. 9].

Варто наголосити на тому, що агітаційно-пропагандистська робота ОУН і УПА спрямовувалася проти радянського тоталітаризму, а не проти групи народів чи якогось одного взятого народу. Тобто ОУН і УПА не виступали ні проти росіян, ні проти поляків чи грузинів або білорусів як окремої національної спільноти. Навпаки ОУН і УПА пропагували гасла необхідності згуртування сил проти тоталітаризму [17, Арк. 48].

Під час своєї агітаційно-пропагандистської роботи ОУН і УПА радили червоноармійцям прискіпливо ставитися до радянської пропаганди, оскільки вона, як і німецька, дуже часто подавала неправдиві відомості, намагаючись “приспати чуйність, відпорність і оборону поневолених народів, щоб взяти їх під свій контроль. Німецька пропаганда намагалася поневолені народи зорієнтувати на Гітлера, як “визволителя” і “єдину реальну непереможну силу”, а радянська

пропаганда повідомляла “про зміну і покращення сталінського режиму” [43, Арк. 257].

Здійснюючи пропаганду в Червоній армії, ОУН і УПА не агітували в цей період червоноармійців, а також тих, хто служив і в німецьких частинах, переходити в УПА [84, С. 81-82], а навпаки, вели агітацію на створення червоноармійцями у своїх республіках підпільних структур проти радянської влади. Це було зумовлено тим, що війна з Німеччиною підходила до завершення, а збройний конфлікт між СРСР та Англією і США, який міг розпочатися, не виник. Однак імовірність його початку існувала. Це враховувалося в інструктивних матеріалах і під час агітаційно-пропагандистської роботи з населенням, з армією. На випадок нової війни були розроблені плани діяльності, зокрема агітаційно-пропагандистської роботи [43, Арк. 258]. Крім того, компетентні чинники ОУН і УПА добре усвідомлювали, що радянські спецоргани стали намагатися засилати до українського визвольного руху своїх агентів.

Як і у попередні періоди, з часу приходу Червоної армії та радянської адміністрації на територію діяльності ОУН і УПА проводилися відповідні агітаційно-пропагандистські заходи серед населення з метою піднесення морального духу на час протистояння з новою владою. Розгорнулася агітація серед населення проти вступу до лав Червоної армії, здачі продуктів радянській владі, колективізації, виборів тощо.

Із завершенням Другої світової війни ОУН і УПА, крім агітаційно-пропагандистського впливу на народи, які перебували в складі СРСР, цілеспрямовано вели антикомуністичну діяльність серед народів-сусідів так званого соцтабору: чехів, румун, поляків та інших. Акцент в агітації робився на поширення ідеї спільної боротьби проти комунізму та за визволення з-під влади тоталітарної системи.

Така політична позиція українського визвольного руху та швидке зростання впливу його ідей серед народу неминуче привертала увагу радянської влади та одразу стурбували німецьку владу. Тому проти ОУН було спрямовано, крім фізичного удару, посилену агітаційно-пропагандистську

кампанію. Вже в першому номері газети “За Радянську Україну” від 31 липня 1941 р., що її видавало командування Південно-Західного фронту Червоної армії, письменник О.Корнійчук виступив із підтасованим обвинуваченням проти українських націоналістів. У статті він твердив, що “Гітлер покликав на допомогу зрадників українського народу петлюрівців, оунівців і гетьманців”. Він “нацькував своїх вірних псів”, маючи на меті перешкодити радянським партизанам. Ці “вірні пси”, “канібали Гітлера” “допомагають фашистським бандам грабувати нашу країну, наші багатства, здобуті кров’ю і потом трудящих і закабалити нашу Батьківщину, возз’єднану у велику радянську державу” [146, С. 518].

Подібного змісту і спрямованості з’являються радянські листівки, що поширювалися на окупованій німцями українській території червоними партизанами. В них також борці за волю України називалися “агентами німецького фашизму, українськими націоналістичними найманцями”, які “безсоромно роблять вигляд, ніби борються за свободу і щастя українського народу” [146, С. 144].

Здійснюючи посилену антинаціоналістичну пропаганду, радянська сторона в той самий час із нерозумінням і негативно ставилася до такої ж діяльності ОУН і УПА. Так, в одній з доповідних записок секретарю Центрального Комітету компартії України М.Хрущову командир партизанського з’єднання генерал-майор Федоров писав: “Вся наглість дурної пропаганди ОУН і УПА настільки примітивна, що розкриває сама себе. Так, наприклад, у своїх листівках вони запрошують українців, росіян, поляків, грузинів, вірменів та інші народи Кавказу і середньої Азії, навіть червоних партизанів підніматися на боротьбу з “московським” та іншими імперіалізмами, за створення самостійних держав” [52, Арк. 54]. Це свідчило про те, що для них український визвольний рух був небезпечним ворогом, а тому його справедливих ідей вони не хотіли розуміти, захищаючи радянський тоталітаризм.

Радянська влада під час пропагандистської роботи серед українського народу та інших народів і країн, спеціально ототожнювала діяльність членів української поліції, мерів міст, старостів, тобто усіх тих, хто працювали у



німецьких установах із діяльністю українських націоналістів, щоб український націоналізм як такий асоціювався з колабораціонізмом. Тому мав бути ворожим українському народові, адже виступав, як вказувала радянська пропаганда, проти “вільної України”, прагнучи потрапити “під ярмо Гітлера”.

Цей зміст пропагандистської кампанії радянської влади у зображенні ОУН як “українсько-німецької організації” зберігався протягом усієї Другої світової війни, а також по її закінченні. Це робилося з метою переконати українське населення і західних союзників, що українські націоналісти співпрацюють із німцями, а тому є ворогами свого народу і світової демократії. У свою чергу, треба зазначити, що, як вказує В.Косик, використання патріотичних елементів (“українська Батьківщина”, “возз’єднана велика Українська Держава”, які були взяті з програми націоналістів) з усією очевидністю повинні були служити патріотичною протипагою пропаганді українських націоналістів.

Німецька влада також проводила активну пропагандистську кампанію проти ОУН і УПА. Тоді, коли радянська влада робила закиди ОУН щодо співпраці з Німеччиною, німецька влада твердила про співпрацю ОУН з СРСР. Зокрема, у німецькій листівці “Слухай, український народе” (червень 1943 р.) читаємо: “Москва дає накази ОУН. З таємних наказів і вказівок, що попали нам у руки, видно, що кремлівські євреї стоять у зв’язку з ОУН. В тих таємних наказах, що скоро будуть опубліковані, ОУН означається як національно замаскована більшовицька бойова частина” і так далі [76, С. 157]. Або в іншій німецькій листівці зазначається, що “Бандера після війни має бути введений у склад українського радянського уряду” [76, С. 158] тощо. Звичайно, жодних подібних документів опубліковано не було, та й С.Бандера ніколи не міг увійти до складу радянського уряду. Відповідно до змісту цих листівок німецькими чинниками велася агітаційна робота серед ОУН і УПА та українського народу.

Таке змістове наповнення радянської і німецької пропаганди свідчить про намагання Німеччини і СРСР скомпрометувати український рух опору в очах власного народу та інших народів і держав. Обидві сторони намагалися показати

його як рух, створений під впливом іншої сторони, який немає підтримки серед власного народу, ведучи проти нього підривну, шкідливу роботу.

Потрібно відмітити, що ОУН і УПА як підпільним організаціям в агітаційно-пропагандистській діяльності важко було протистояти пропагандистським структурам СРСР і Німеччини. Проте, незважаючи на явну перевагу противників у агітаційно-пропагандистській роботі, ОУН і УПА наполегливо і послідовно вели пропаганду своїх ідей. Зміст їх пропагандистської діяльності відповідав кожному конкретному етапові боротьби ОУН і УПА, беручи до уваги особливості національних середовищ, які піддавалися агітаційно-пропагандистському впливу.

Необхідно також зазначити, що агітаційно-пропагандистська діяльність ОУН і УПА, попри свої плюси, мала деякі недоліки на різних етапах. Так, з самого початку німецько-радянської війни, як це зазначає О.Логущ, ця діяльність не достатньою мірою спрямовувала увагу на питання, що стосувалися взаємовідносин із національними меншинами України [242, С. 110]. Недопрацьованою була агітаційно-пропагандистська робота ОУН і УПА щодо німців. Як зазначено в суспільно-політичному огляді ОУН з території південної частини Рівненської області від 1943 р., “наша пропаганда серед німців є таки заслабка. Задуже ми насторожили вояцьку масу проти себе. Немає належного тонкого підходу до німців-вояків, а завжди ставиться справа “рубом” [34, Арк. 10]. Значною проблемою в діяльності ОУН і УПА був конфлікт із польським рухом опору, що існував протягом всієї Другої світової війни.

У період боротьби з радянською владою ідеї і гасла ОУН і УПА хоч і знаходили підтримку серед червоноармійців і населення, але вони не змогли переконати всіх у можливості знищення СРСР після розгрому Німеччини. Зокрема, про це свідчить інформаційний звіт ОУН Перемишльської області: “Однак червоноармійців-українців характеризувала невіра в можливість нашої перемоги, а серед місцевих українців виринув страх резигнації, побачивши такий навал металу в Червоній армії” [15, Арк. 33]. Адже більшість із тих, які

підтримували ідею повалення сталінського тоталітарного режиму, чекали на енергійний поштовх із-зовні, що мав допомогти повалити його.

Отже, підсумовуючи агітаційно-пропагандистську діяльність ОУН і УПА потрібно зазначити, що, незважаючи на існування деяких негативних обставин, які впливали на її становлення і розвиток, вона досягла суттєвих результатів. Так, по-перше, в ОУН і УПА був сформований структурований та ефективно діючий агітаційно-пропагандистський апарат. По-друге, агітаційно-пропагандистська діяльність ОУН і УПА щодо місцевого українського населення відзначалася високою дієвістю. По-третє, агітаційно-пропагандистська діяльність ОУН і УПА також досить ефективно впливала на осіб інших національностей: військовослужбовців німецької і радянської армії, населення різних країн та на українські національні меншини. По-четверте, відповідні структури ОУН і УПА вели успішну контрпропагандистську боротьбу з пропагандистським апаратом Німеччини і СРСР. Тобто цей вид діяльності ОУН і УПА сприяв становленню і посиленню цих формувань та дав змогу поширити їх ідеї серед представників інших народів.

### 3.2. Боротьба ОУН і УПА за здійснення етнонаціональної політики

В 1940–50-х роках ОУН і УПА продовжували цілеспрямовано реалізовувати положення власної етнонаціональної політичної концепції. Цей період для цих українських організацій був одним із найскладніших і водночас часом найактивнішої та найширокомасштабнішої їх збройно-політичної боротьби за самостійність України. Адже тоді, під час Другої світової війни та по її закінченні, ОУН і УПА боролися проти двох найбільших тогочасних тоталітарних держав – нацистської Німеччини та Радянського Союзу.

Війна між двома тоталітарними державами була використана ОУН і УПА для розгортання власної збройної боротьби проти них за УССД. Як зазначалося в інструкціях Проводу ОУН від травня 1941 р., “війну між Москвою (СРСР. – *Авт.*) та іншими державами, зокрема, коли вона буде воювати на українській землі, ОУН використає як пригожий момент для повного розгорнення визвольної революційної боротьби за Самостійну Соборну Українську Державу, піднімаючи загальний збройний зрив цілого українського народу та, ініціюючи такий зрив, інших поневолених Москвою народів”.

В цій війні ОУН із тактичних міркувань довелося змінювати ставлення до воюючих держав. На початку німецько-радянської війни ОУН виступала лише проти СРСР. З осені 1941 р. вона розпочинає підготовку, а згодом і боротьбу проти нацистської Німеччини, веде пошук союзників, створює фронт поневолених народів. З поверненням радянської влади на територію України ОУН обмежує протинімецькі дії і переключається на боротьбу з радянським режимом. У цій боротьбі із сильним противником вона також намагається знайти союзників, отримати допомогу з боку західних країн.

У перші місяці німецько-радянської війни ОУН сподівалася на допомогу Німеччини, а тому виступала тоді лише проти СРСР. Розгортання агітаційно-пропагандистської діяльності ОУН перед і на початку цієї війни, що була спрямована передусім на підрив боєздатності Червоної армії, організацію

антирадянської боротьби і утворення державних адміністративних структур відновленої Української держави, мала певні результати.

Безпосередньо під впливом агітаційно-пропагандистської діяльності ОУН та через швидкий наступ німецьких військ мобілізаційна кампанія на території Західної України була зірвана. Компетентні радянські військові чинники у своїх доповідних записках у вищі органи влади СРСР ще до початку війни вказували на ймовірність цього. Зокрема, подібну інформацію в Центральний Комітет Всеросійської комуністичної партії (більшовиків) і в головне управління політпропаганди Червоної армії подали 11 травня 1941 р. Військова рада і начальник управління політпропаганди Київського особливого військового округу бригадний комісар Михайлов. У записці зазначалось, що “частина допризовників з областей Західної України перебуває під впливом контрреволюційної організації українських націоналістів, яка саботує набір в армію, здійснює провокації” [160, С. 32]. Були проблеми з набором в Червону армію і в інших областях України, які не були тереном активної діяльності ОУН. Так, на 16 жовтня 1941 р. у Луганську на призовних пунктах відзначено вкрай низьку явку військовозобов’язаних: на Артемівський пункт з’явилося лише десять відсотків, а на Климівський вісімнадцять осіб [163, С. 19]. Причинами цього було поряд із відповідною діяльністю ОУН, насамперед, як зазначає В.Косик, те, що “більшість населення національних республік сподівалося, що конфлікт, який розпочався, принесе йому національну свободу” [146, С. 106]. Також свій деморалізуючий вплив на населення зробили постійні поразки Червоної армії та захоплення німцями все нових і нових територій.

Агітаційно-пропагандистські дії ОУН, так звана внутрішня і зовнішня агітація, велися також і серед сформованих частин Червоної армії. Про це зазначає у своєму звіті тогочасний крайовий керівник ОУН І.Климів [7, Арк. 2] Це вказує на те, що випадки втечі солдат із лав Червоної армії та добровільної здачі в німецький полон відбувалися в сукупності з впливом інших причин також під впливом діяльності ОУН. Однак сьогодні ще передчасно твердити, що причиною великої кількості дезертирств, здачі у німецький полон українців та

представників інших національностей була агітаційно-пропагандистська робота ОУН і УПА. Проте вона поряд із німецькою пропагандистською атакою також вплинула на моральний стан червоноармійців на початку німецько-радянської війни у 1941 р.

Радянські військові документи фіксують випадки втеч солдат із частин Червоної армії. У політичному донесенні начальника управління пропаганди Південного фронту, дивізійного комісара Вороніна на адресу начальника Головного управління політпропаганди Червоної армії від 13 липня 1941 р. повідомлялося, що “у період з 22 червня по 10 липня 1941 р. у частинах фронту здійснено 688 дезертирств”. “Дезертирства здійснюються, – пише комісар Воронін, – не лише самотніми, а й групами червоноармійців із зброєю в руках” [160, С. 32]. А в іншому політдонесенні начальника відділу політпропаганди 18-ї армії полкового комісара Маркіна на адресу управління політпропаганди Південного фронту від 13 липня 1941 р. повідомлялося про дезертирства призваного з районів Чернівецької області приписного складу з 60-ї та 96-ї гірськострілецьких дивізій та інших частин [253, С. 55]. Німецькі військові донесення також вказували на численні факти дезертирства радянських солдатів. Зокрема, в одному з них подається, що “кількість перебіжчиків, особливо українців, зростає” [146, С. 107].

Досягла певних результатів робота ОУН по організації боротьби проти органів радянської влади, зокрема проти НКВС. У звіті І.Климова вказується, що в перші дні війни загони ОУН провели близько ста боїв із радянськими військами. Успіхи спостерігалися і в організації українського державного життя. Тридцятого червня 1941 р. у Львові було проголошено Акт відновлення Української держави, були створені обласні, районі, сільські управи, а також відділи міліції та здійснювалася робота по створенню української армії [7, Арк. 2–3].

Таким чином, ОУН одразу з початком війни приступила до підриву обороноздатності та знищення радянської влади і стала творити основи

Української держави. Тим самим ОУН намагалася активно реалізовувати українську національну ідею – насамперед утворити незалежну державу.

Агітаційно-пропагандистські заходи ОУН, організацій інших поневолених народів і Німеччини та стан масового народного невдоволення радянською тоталітарною системою викликали зміни і підлаштування етнонаціональної політики радянської влади до умов нової дійсності. Керівництво СРСР упустило з вжитку інтернаціональну риторіку, а безпосередньо почало пропагувати, що СРСР, Червона армія – це дітище російського народу. Тим самим проводилися заходи стосовно запобігання невдоволенню росіян щодо існуючої системи, висуваючи на перші місця патріотичні ідеї захисту російського “отчєства” від зазіхань агресора. Як відмітив учасник війни, англійський письменник, історик і журналіст А.Верт, “Навіть слово “радянський” вступило у свої права тільки після Сталінграда, а до того часу радянська пропаганда сконцентрувала основну увагу на Росії, на великоросійських національних традиціях, яким загрожувала небезпека” [109, С. 423–424].

Такі заходи – комуністичне керівництво проводили з метою утриматися при владі, адже без цих змін подібні відцентрові тенденції, що було розпочалися тоді в радянській тоталітарній державі, загрожували її подальшому існуванню. Це добре усвідомлювало тодішнє комуністичне керівництво на чолі з Й.Сталіним. Про це він заявив під час розмови з американським послом в СРСР А.Гарріманом у вересні 1941 р., зазначивши: “У нас немає ніяких ілюзій, нібито вони (російські люди. – *Авт.*) воюють за нас. Вони воюють за матір-Росію” [271, С. 49]. Таким чином, сталінське керівництво відкрито взяло до використання російські імперіалістичні ідеї.

Варто також зазначити, що апологети комунізму – лідери IV Інтернаціоналу, засудили ці політичні нововведення радянського керівництва, вважаючи їх відступом від марксистського вчення. “Країна, де “соціалізм кінцево переміг”, – говорилося у Зверненні Виконкому IV Інтернаціоналу “За захист СРСР”, прийнятому у серпні 1941 р., – перебуває у війні, але навіть саме

слово “соціалізм” зникло зі словника ставлеників бюрократії. Кремль зі своїми продажними письменниками воскрешає патріотичні спогади царської Росії. Він навіть не наважується нагадати радянським масам грандіозний досвід громадянської війни” [272, С. 35].

Отже, сказане дає підставу стверджувати, що ОУН у правельному напрямі проводила на початку німецько-радянської війни власну етнонаціональну політичну діяльність, намагаючись організувати проти комуністичного режиму боротьбу всіх народів тодішнього Радянського Союзу. Лише за таких обставин позбавлений підтримки народу тоталітарний режим міг був би бути ліквідований. Однак потрібно наголосити, що через об’єктивні причини ця українська визвольна структура не змогла реалізувати поставлених перед собою на той період всіх планів та відновити незалежну Українську державу.

Однією з основних причин, що стали на заваді відновленню незалежності України та інших поневолених комуністичним режимом народів, була колоніальна політика нацистів стосовно народів Східної Європи. Адже підхід до етнонаціональної політики на початку німецько-радянської війни у владних колах Німеччини не тільки не змінився, а навпаки, під впливом поразок Червоної армії і змін етнонаціональної політики СРСР зміцнів і вважався прийнятним і можливим для реалізації. Така позиція нацистів щодо самовизначення народів Східної Європи викликала серед них антинімецьку боротьбу. У свою чергу, це дало можливість комуністичній владі мобілізувати проти німців за допомогою закликів боротьби з агресором та шляхом репресій значну частину населення СРСР.

З огляду на це ОУН відійшла від співпраці з німецькими чинниками і розгортає проти нового окупанта українських земель відкритий спротив, що переростає у збройну боротьбу проти німецької адміністрації і військових та поліцейських формувань. Німецька влада розпочинає репресії проти ОУН. При тому ж вона першою пішла на конфлікт з українським визвольним рухом, виступивши проти Акта 30 червня 1941 р., заарештувавши керівника ОУН



С.Бандеру, прем'єр-міністра створеного українського уряду Я.Стецька та інших провідних діячів ОУН. А у середині вересня 1941 р. розпочала масові репресії і арешти членів ОУН по всій окупованій території України і в еміграції. Ці репресивні дії німців пояснювалися тим, як це подано в одному з рапортів про діяльність і стан айзенцгруп поліції безпеки і служби безпеки та розвідки у СРСР, що діяльність ОУН “стає усе більш шкідливою”. Ця організація, говорилося у донесенні, “пропагує національні політичні ідеї”, які “становлять гостру політичну небезпеку для німецьких інтересів сьогодні і в майбутньому” [146, С. 529].

Проте ці заходи німецьких окупаційних властей не дали бажених для них результатів, що викликало згодом нові, більш жорстокі репресії. Так, 25 листопада 1941 р. айзенцкоманда С/5 (Ц/5), що дислокувалася у Києві, віддала наказ усім постам поліції безпеки і служби безпеки та розвідки Райскомісаріату Україна (Київ, Дніпропетровськ, Миколаїв, Рівне, Житомир, Вінниця) арештовувати і таємно страчувати без суду, як грабіжників, членів ОУН [146, С. 544–545].

Таким чином Німеччина стала вважатися ОУН таким самим окупантом українських земель, проти якого треба боротися, як і проти СРСР. Тому ОУН розгорнула проти неї збройну боротьбу. Про таку антинімецьку діяльність ОУН знаходимо також інформацію і в радянських документах. Так, зокрема, у підготовленому у вересні 1942 р. оперативною групою НКВС УРСР обсяговому розвідзведенні № 32/67 “Про діяльність націоналістів на окупованих німецько-фашистськими загарбниками території УРСР” для секретаря ЦК КП(б)У М.Хрущова вказується, що ОУН веде боротьбу проти німців [54]. У доповідній записці начальника українського штабу партизанського руху майора Т.Строкача в Центральний Комітет Компартії (більшовиків) України (ЦК КП(б)У) від 7 січня 1943 р. зазначається, що німецька військова влада у своїх наказах місцевим комендантам строго попереджала про недопущення в поліцію, каральні загони, розвідувальні органи “сумнівних елементів” із числа українських націоналістів [51, Арк. 8].

Колоніальною етнонаціональною політикою нацистів передбачалося поневолити народи Східної Європи шляхом використання силових методів придушення будь-якого опору цих народів. Під час такого “умиротворення” нацисти прагнули взаємно протиставити поодинокі народи між собою, спричинити між ними протистояння і збройне побороення один одного, оскільки це дало б змогу зменшити силу їхнього спротиву нацистам, термін існування руху опору та матеріальні і людські втрати нацистів у процесі поневолюючих заходів.

З вступом німецьких військ на територію України нацистська влада прагнула використати вчинені радянською владою масові розстріли в’язнів тюрем для підбурення українців до антиєврейських погромів [146, С. 157]. Такі плани виношувалися нацистами з огляду на те, що в радянській структурі – НКВС, яка виконала ці розстріли за наказом Москви, працювало багато євреїв. Крім того, нацисти за будь-яку протидію євреїв “новому порядку” влаштовували помсту українцям. Так, у документі ОУН про політичну ситуацію читаємо: “Єврей стріляв і вбив двох німців, а ті розстріляли двох дуже свідомих селян, котрі переходили випадково вулицю” [19, Арк. 39-зв]. А також така інформація: “З села Кобильниця повідомлялося: “Єврей із стріхи вбив німецького жовніра і коня, за що німці розстріляли двох свідомих націоналістів” [18, Арк. 10]. Проте в донесеннях німецької поліції повідомлялося, що в Україні, за винятком окремих випадків, це підбурювання не дало очікуваних результатів.

Одне з донесень айзанцгрупи С (12 вересня 1941 р.) свідчить, що “майже ніде населення не було втягнуто в дії проти євреїв”. В іншому донесенні, складеному у Києві в першій половині жовтня 1941 р., хоч і відзначалося, що українці “відвернулися від євреїв, тому що вони переважно були функціонерами більшовицької партії”, але підкреслювалося, що насправді “антисемітизму расистського та ідеологічного характеру в населення все-таки немає”. У донесенні було сказано також, що “для репресій проти євреїв

українському населенню бракує як верховодів, так і духовного запалу” [146, С. 157; 81, С. 92–94].

Таким чином, як свідчить вищенаведена інформація, ні український народ, ні ОУН, що була найактивнішою тогочасною українською визвольною формацією, не згадуються в німецьких документах ні ініціаторами, ні співучасниками антиєврейських німецьких акцій. Навпаки, як українці взагалі, так ОУН зокрема допомагали євреям. Так, як свідчить один із німецьких поліцейських звітів, ОУН забезпечувала фальшивими довідками не лише своїх функціонерів, а і євреїв [81, С. 115–116; 92, С. 136]. Для антиєврейських заходів, як вказує дослідник єврейського питання в роки Другої світової війни Ф.Левітас, нацисти використовували, як правило, допоміжні, так звані українські поліцейські формування, складені з п’яниць, хуліганів, злочинців, різноманітних декласованих елементів, а то і просто покидьків, будь-яких перевертнів, готових заради наживи на вбивства і злочини [149, С. 172]. В одному з документів ОУН так характеризується набір до поліції у м.Харкові: “До українського поліцейського батальйону постійно відбувається набір. Оповістки про набір лише в московській мові. У поліцейну службу йде лише негативний елемент, переважно зброд: голота, люди з темним минулим, колишні енкаведисти, злодії, шуліки та інші” [20, Арк. 81].

ОУН було засуджено будь-які спроби співпраці з нацистами як у формі надання їм інформації, так і через намагання вступити до них на військову, поліцейську чи якусь іншу службу. Про це свідчать постанови Третьої конференції ОУН від 17–21 лютого 1943 р., де сказано: “Засуджуємо всі спроби індивідуальної чи збірної співпраці з окупантами, як шкідництво й зраду українському народові. Заплямовуємо, як зрадників українського народу, всіх агентів і найманців, секретних співробітників гестапо, НКВС і інших, що за юдин гріш продають свою батьківщину” [87, С. 89].

Нацисти до знищення українського визвольного руху наполегливо прагнули залучити представників інших поневолених народів як з Європи, так і Азії. Крім того, вони використовували військові формування своїх союзників.

Зокрема, задля цього намагалися використати представників польського народу, розглядаючи їх як “ініціативний елемент”, що здатний “не тільки для погромів, але для збору інформації” [146, С. 157]. Як сказав райхскомісар Е.Кох на нараді апарату райхкомісаріату Україна, яка відбулася наприкінці 1943 р. у Рівному: “Нам треба домогтися, щоб поляк при зустрічі з українцем бажав його вбити, щоб українець, побачивши поляка, теж горів бажанням його вбити. Якщо ж по дорозі вони зустрінуть єврея і вб’ють його, то це буде саме те, що нам потрібно” [140, С. 233].

Про таку політику німців знаходимо інформацію також і в радянських документах. “Німці, – читаємо у доповідній записці військового кореспондента Л.Коробова на ім’я М.Хрущова від 8 квітня 1943 р., – намагалися декілька разів повернути націоналістичні організації в Україні для боротьби з партизанами (червоними. – *Авт.*), але не зуміли знайти з ними контакту. Бажаючи їх нейтралізувати, німці розпалюють національну ворожнечу між українцями і поляками” [67, Арк. 7]. Це нацисти, як згодом радянські органи, намагалися робити за допомогою діяльності власних спецпідрозділів під виглядом українських чи польських збройних загонів. Радянські документи фіксують це. Як зауважив партизанський командир О.Федоров, в одному з боїв під Любашевим у 1943 р. проти його з’єднання діяв підрозділ німців, замаскованих під українських повстанців, із тризубами на кашкетах. І це був непоодинокий факт. Двадцять дев’ятого жовтня 1943 р. Український штаб партизанського руху надіслав термінову радіограму партизанським з’єднанням про те, що у лісах Коростинівського району Житомирської області “під виглядом бандерівців діють гестапівські групи” [69, Арк. 121].

ОУН і УПА, щоб забезпечити себе від намагань нацистів та й комуністів втягнути український визвольний рух у взаємознищувальну боротьбу з представниками інших народів і визвольних рухів, здійснювали відповідну етнонаціональну політику, спрямовану на усунення боротьби між поневоленими нацистським і комуністичним імперіалізмом народів задля збереження і посилення визвольних сил поневолених народів.

Така цілеспрямована політика ОУН і УПА мала результати, привівши до зміни ставлення до УПА як представників різних народів, які служили у вермахті, так і представників державних і військових структур країн-союзниць Німеччини та самих німців (цивільних і військових осіб). Частішали випадки нарікань німців на недалекоглядну етнонаціональну політику нацистського керівництва, яка привела до антинімецьких виступів тих народів, які спочатку толерантно ставилися до німців, та веде до поразки Німеччини у війні. Зокрема, лядвїрт Обенауер на зборах сільських старост 5 листопада 1943 р. у смт.Шумську Тернопільської області заявив (дослівно): “Я ніколи не називав би українських повстанців бандитами, тому що вони борються за самостійність, я цю боротьбу розумію тому, що і сам боровся за самостійність Німеччини в Надрейнії. Ми зробили велику помилку, увійшовши в цей край, не пізнавши його людей...” [275, С. 84]. Такі висловлювання були непоодинокими, про що свідчить висловлювання одного німецького капітана з Рівного, котрий у Катербурзі (нині с.Катеринівка Шумського району Тернопільської області) “із великою пошаною говорив про УПА та був обурений, що інші все ще називають УПА бандою” [275, С. 84]. Побутування таких поглядів, що формувалися під впливом етнонаціональної політичної діяльності ОУН і УПА та численних поразок німецької армії на Східному фронті привели до дезертирства німецьких солдатів із рядів вермахту в УПА.

Військовий крах німецької армії на фронтах Другої світової війни змусив німецьке керівництво піддати ревізії свою рекрутську політику та переглянути деякі принципи етнонаціональної політики. Однак це зумовило лише створення нових національних формувань при німецькій армії, зокрема, у 1943 р. була сформована з українців дивізія “Галичина”. Гітлер надалі не відмовлявся від свого плану зробити з території Східної Європи “життєвий простір” для німецької раси, тому продовжував виступати проти самовизначення народів цієї території. Через це навіть незважаючи на близьку поразку, основні принципи німецької етнонаціональної політики залишилися без змін.

ОУН і УПА продовжували ставитися до Німеччини як до окупанта українських земель, а тому й до формування дивізії “Галичина” зайняли негативне

ставлення. Так, у другому числі бюлетеня Крайового Проводу ОУН західноукраїнських земель (ЗУЗ) за 1943 р. наголошувалося, що “сьогодні немає жодних сумнівів, що твориться не українська національна, а німецька колоніальна частина. Відношення українського народу до неї таке, як і до всіх попередніх німецьких спроб – себто негативне, бо іншим воно бути не може” [49, Арк. 3–4]. Відповідно по лінії організаційних зв’язків ОУН і УПА видали накази про зрив німецьких мобілізаційних заходів до дивізії. Так, 31 грудня 1943 р. один із повітових проводів ОУН на ЗУЗ видав такий комунікат до районних провідників: “Належить повідомити терен, що до мобілізації не йдемо. Не допустити створення навіть однієї сотні СС-ів. Бойкотуємо всі пропагандистські зібрання, сходини, свята, які будуть мати на меті захопити народ до СС-ів. Не гнучка тактика – лише принципово – не йдемо” [46, Арк. 29].

Формування німцями дивізії за допомогою примусової мобілізації (або в дивізію, або на роботу в Німеччину) та антимобілізаційна діяльність ОУН і УПА спричинили до негативного налаштування українського населення до формування дивізії. Тому мало було тих, хто добровільно зголосився до дивізії. Крім того, негативного ставлення додали листи тих, хто вже був відправлений у вишкільні табори. В них вказувалося, що німці погано ставляться до українців, є проблеми з харчуванням тощо [140, С. 30]. Однак, незважаючи на це, німці таки сформували цю дивізію, загальною чисельністю близько 15 тисяч осіб.

Відступ німців із території України спричинив зміну ставлення до них ОУН і УПА. Залишаючись на позиції, що Німеччина є окупантом і ворогом самовизначення українців, з яким не можна домовитися про рівноправну співпрацю, ОУН і УПА, із метою збереження власних сил з огляду на те, що на зміну німцям приходить новий ворог незалежності України припинили активні дії проти німців. Ще однією причиною такої позиції ОУН і УПА було те, як твердить колишній командир Військової округи (ВО) 4 “Говерла” (УПА–Захід) І.Бутковський, що УПА не встрявала у фронтові бої з німецьким окупантом та “не підривала його постачання під час фронтової стабілізації, даючи змогу обом

противникам досхочу кровитися” [141, С. 39]. Тобто ОУН і УПА вже тоді почали готуватися до нової зтяжної боротьби з СРСР.

Відтак Головне командування (ГК) і Головний військовий штаб (ГВШ) УПА в грудні 1943 р. затвердили нову тактику діяльності щодо німців. Згідно з нею низовим структурам УПА були розіслані відповідні інструкції. Так, в інструкції командування ВО “Буг” (Львівщина) УПА–Захід від 9 червня 1944 р. наголошувалося, що у “відношенні до німців стояти на становищі самооборони”. У зв’язку з цим заборонялося нападати на німецькі частини, коли вони не ведуть “терористичні акції проти населення”. Щоб не послабити опору німців радянському наступові, рекомендувалося “відбирати зброю в німців тільки в момент їхнього відступу, а не стабілізації фронту” [47, Арк. 44].

Зміна ставлення ОУН і УПА стала відомою німецьким чинникам, що викликало в них (особливо військових) зацікавлення налагодити контакти з українським визвольним рухом з метою використати його для послаблення Червоної армії. Тому німці, представники різних ланок військового командування, командири окремих військових частин та адміністрації, наполегливо стали шукати зв’язок з ОУН і УПА. Керівництво ОУН і УПА, вбачаючи в таких локальних переговорах небезпеку для українського визвольного руху як цілісності, виступило проти такого стану справ, намагаючись вести централізований переговорний процес із німцями. Тому вже в листопаді 1943 р. було видано “Повідомлення у справі провокації німців щодо переговорів з місцевими чинниками ОУН чи УПА”, а також “Комунікат. До відома членству ОУН, бійців УПА та громадянства”. В цих документах зазначалося, що німецька влада намагається з метою “компрометації, провокації і розвідки наших сил шукати і переговорювати з місцевим населенням. Свою підступну роботу вони маскують потребою боротьби з більшовиками і вигадкою про можливість налагодження відносин між українцями і німцями” [50, Арк. 6; 56, Арк. 16–17].

Згодом керівництвом українського визвольного руху було видано ще ряд наказів про заборону зв’язку з німцями. “Питання нашої політики, – як зазначалося в одному з додатків до наказу ОУН і УПА, – до ворога належить до найважчих і

найскладніших питань. Тому тим більше наша політика до ворога мусить належати виключно до політичної реферантури Головного проводу, а ніколи до одного з краєвих проводів, а тим менше до нищих проводів або до одиноких командирів відділів УПА” [45, Арк. 4]. За порушення цих застережень, було оголошено, винуватець буде підданий смертній карі.

Незважаючи на заборону переговорів з німцями, все ж траплялися випадки, що окремі командири УПА вступали самовільно у переговори з німецькими чинниками. Однак не завжди це для них безкарно миналося. За налагодження зв'язку з ворогом, було розстріляно двох визначних командирів УПА. Зокрема, один з них був налагодив контакт із німцями, спрямований проти поляків.

Намагаючись зменшити кількість власних втрат у той період боротьби з німецькими військовими і каральними органами та забезпечити українське населення від німецьких репресій, керівництво українського визвольного руху провело переговори з німецькою стороною, представленою уповноваженими поліції безпеки та служби безпеки і розвідки дистрикту “Галичина” у березні – липні 1944 р. Під час цих переговорів українська сторона заявила, що не буде вести боротьби проти німців, оскільки вона є не доцільною, а прагне отримати допомогу від німецьких чинників для боротьби з СРСР. Тобто виступала за ситуативну співпрацю з німецькими чинниками. Передумовою налагодження такої співпраці мало бути звільнення німецькою стороною всіх українських політичних в'язнів [64]. Тобто ОУН і УПА прагнули використати послаблення Німеччини у своїх власних інтересах.

Про те, що ОУН і УПА далі розглядали Німеччину як ворога незалежності України і намагалися використати у власних інтересах, свідчать німецькі документи. Так, у звіті оберштурбанфюрера Вітиски до генерал-лейтенанта Мюллера від 17 грудня 1944 р. вказується, що “послідовна ворожість українського руху спротиву до Німеччини не зазнала жодних змін” [79, С. 115–118]. У документі командування Армійської групи “Північна Україна” від 18 серпня 1944 р. підкреслюється, що “УПА як досі, так і тепер діє тільки для своїх, а не для німецьких інтересів” [79, С. 13–14]. З огляду на це та



здля реалізації своєї колоніальної етнонаціональної політики німецькі чинники вели переговори з українським визвольним рухом лише задля того, щоб використати його в боротьбі проти СРСР. Адже одразу німецькі чинники ставили вимогу, що переговори не можуть вестися у політичній площині, тобто зауважували, що позиція Німеччини до незалежності України не змінилася. Тому можлива лише військова співпраця і не більше.

Таким чином, політика ОУН і УПА до Німеччини наприкінці війни залишилася без змін. Більше того, вона і не могла змінитися, тому що Німеччина мала найближчим часом зазнати військової поразки, а налагоджувати контакти з країною, що зазнає військову поразку було не логічно. Не знайшли підтримки ОУН і УПА дії нацистів щодо створення так званого антибільшовицького визвольного фронту народів Росії на чолі з російським генералом Власовим. ОУН і УПА зайняли негативну щодо цього позицію, трактуючи це за спробу нацистів використовувати поневолені народи як “гарматне м’ясо” у своїх власних інтересах.

Протягом Другої світової війни змінювалася політика ОУН і УПА щодо союзників Німеччини – Угорщини і Румунії, війська яких перебували на території України. На початку ОУН займала негативне становище до Угорщини, через окупацію нею Закарпаття. Стосовно Румунії ОУН перед німецько-радянською війною займала нейтральну позицію, оскільки, віддавши СРСР українські території, вона перестала вважатися ОУН ворогом незалежності України. Таке ставлення до цих країн збереглося і на початку німецько-радянської війни, хоча ОУН вважала ці країни – союзниці Німеччини, своїми союзниками, але все ж займала стосовно них стриману позицію. Про це свідчить один з тогочасних документів ОУН, захоплений червоними партизанами, в якому зазначається, що “по всій ймовірності, до нас приходять мадяри і румуни. Цих союзників треба берегтися. Раніше всього не показувати взятої від совітів зброї, бо заберуть від нас. Але в загальному обережно і стримано з ними” [51, Арк. 4]. Така політика ОУН виправдала себе, адже із вступом військ цих країн на територію України вони продовжували здійснювати антиукраїнські дії. Зокрема, румунська влада одразу заборонила на території Буковини і Одеської області, всі українські установи і

будь-яку легальну українську діяльність, а також заборонила спілкуватися українською мовою не лише в державних установах, а й у громадських місцях тощо [66, Арк. 26–26-зв; 133, Арк. 409]. Тобто етнонаціональна політична діяльність цих країн мала явну антиукраїнську спрямованість, конкретніше асиміляцію українців.

З розгортанням ОУН, а згодом УПА антинімецької збройної боротьби, їх боротьба також спрямовувалася і проти угорських і румунських військових частин чи адміністративних установ. На такі дії ОУН і УПА змушені були витратити додаткові зусилля, що призводило до “розпорошення” українського визвольного потенціалу під час протистояння з двома основними ворогами незалежності України. Крім того, ОУН і УПА прагнули добитися зменшення репресивного тиску угорської і румунської військової і цивільної влади на мирне українське населення. З огляду на ці причини ОУН і УПА вирішили усунути боротьбу з румунами і угорцями. Тобто ОУН і УПА керувалися тим, що потрібно було налагодити з ними відносини, насамперед на час воєнних дій, залишаючи остаточне вирішення всіх спірних питань (особливо щодо лінії кордону) урядові суверенної Української держави. Румунська і угорська сторони також були зацікавлені у припиненні боротьби з українським визвольним рухом. Адже урядові і військові кола цих країн на середину 1943 р. стали усвідомлювати неминучість краху Німеччини у війні, через що для них стало необхідним збереження людських і матеріальних ресурсів для чергового зіткнення із СРСР.

Для ведення цієї зовнішньополітичної діяльності у серпні 1943 р. ОУН створила референтуру зовнішніх зв'язків (Р-33) на чолі з М.Лебедем. Надалі, зі створенням в липні 1944 р. підпільного уряду воюючої України на чолі з президентом К.Осьмаком і головою генерального секретаріату Р.Шухевичем—Української головної визвольної ради (УГВР), що стала вищим керівним органом українського визвольного руху, в її складі був створений відділ, на який було покладено завдання займатися зовнішньополітичною діяльністю. Керівником його став М.Лебедь.

Успішними виявилися переговори з угорським військовим командуванням, що розпочалися в Україні, а кінцеві домовленості були схвалені у грудні 1943 р. у столиці Угорщини. Переговори велися українською делегацією ОУН у складі М.Луцького, Є.Врецьони і І.Гриньоха із керівником Головного штабу угорської армії Шомбатальї. Згідно з домовленостями було вирішено: 1) всі спірні питання українсько-угорських відносин, наприклад, питання кордону, гарантії прав національних меншин тощо будуть вирішені між урядом Угорщини і урядом суверенної Української держави після закінчення війни у мирному двосторонньому договорі; 2) Припинити всі воєнні дії між двома сторонами, в тому числі реквізиції проти мирного населення; 3) Про таємну передачу УПА угорською стороною зброї, медикаментів та технічного обладнання; 4) надати тимчасовий притулок для поранених вояків УПА та українських біженців із території України; 5) заснувати неофіційне українське представництво у Будапешті [221, С. 190].

Ці домовленості заклали основи співпраці між ОУН і УПА й угорськими військами. Командування УПА видало ряд наказів про припинення збройної боротьби з угорськими військами. Зокрема, про це вказувалося в наказі № 21 “Командирам і козакам. Комендантам і працівникам підпілля ОУН” від 9.10.1943 р., виданого командиром групи УПА “Енеєм” (П.Олійником) [62, Арк. 167]. Хоча потрібно відмітити, що неодноразово траплялися випадки порушення умов договору. Негативний вплив на виконання умов договору зробив організований німцями державний переворот в Угорщині в березні 1943 р., внаслідок якого Угорщина стала ще тісніше зв’язаною з Німеччиною. Тим не менше угорські війська після ухвалення домовленостей стали малоефективними для німців у боротьбі з українським визвольним рухом, а також угорською владою були випущені з в’язниць українські політичні в’язні тощо. Співпраця між українським визвольним рухом і угорською армією тривала до її розгрому Червоною армією (хоча необхідно зазначити, що траплялися непорозуміння і навіть збройні сутички). Після захоплення Угорщини радянською владою ОУН і УПА співпрацювали з угорськими

партизанами “копіяж”. Зокрема, колишній зв’язковий старшина УПА при штабі угорської армії сотник А.Дольницький та колишній командир кінноти Південної групи УПА полковник О.Даниленко брали участь у вишколі угорських партизан [230, С. 62].

Тобто для ОУН і УПА укладення порозуміння з угорськими військовими чинниками було досить важливим заходом. Ці відносини стали однією з ланок етнонаціональної політичної діяльності ОУН і УПА, спрямованих на нормалізацію відносин із сусідніми народами.

Відбулися в березні 1944 р. у Кишиневі переговори ОУН і УПА з представниками румунського уряду. З українського боку в переговорах брали участь І.Гриньох, Л.Шанковський, Т.Семчишин і сотник УПА Карпенко (псевдо. – *Авт.*). До складу румунської делегації входили: Д.Баранчу (юрист-консул міністерства закордонних справ), полковник Іонеску, підполковника Пержу та ще один майор, ім’я якого невідоме). Під час переговорів також було обговорено умови співпраці й основи майбутніх міждержавних відносин. Однак, переговори не закінчилися укладенням попередньої угоди про українсько-румунську співпрацю, внаслідок намагання румунської сторони добитися від української делегації визнання збереження контролю Румунії над українськими територіями – Буковиною і Південною Бессарабією. За таку поступку румунський уряд обіцяв передати українському визвольному рухові трофейну радянську зброю на 20 тисяч бійців, а також через маршала Й.Антонеску, спробувати переконати фюрера змінити політику щодо України [208, С. 278–283].

Незважаючи на відмову української сторони підписати не вигідну для України попередню угоду, представник румунського уряду заявив, що військова співпраця може тривати надалі. Крім того, ним же було заявлено про те, що з в’язниць будуть випущені українські політичні в’язні [239, С. 194]. Однак не відомо, чи подібні дії були зроблені, адже невдовзі Румунія була захоплена радянськими військами. У свою чергу, М.Лебедь також зазначає, що через намагання румунського уряду утримати контроль над українськими землями ОУН

і УПА перервали з ними переговори [148, С. 54–55]. Проте є інформація, що Командиром УПА Д.Клячківський був виданий у кінці 1943 р. наказ про заборону вступати у бій з румунськими частинами [63, Арк. 168]. Також є відомості, що румунські партизанські загони, які боролися проти радянської влади, намагалися налагодити контакт з ОУН і УПА [31, Арк. 19]. Потрібно ще відмітити, що після українсько-румунського переговорного процесу дещо змінилося ставлення румунської влади до українців. Зокрема, в тогочасній румунській пресі частіше стали вживатися слова “Україна”, “українці”, чого раніше не було.

Отже, переговори з румунськими урядовими чинниками, хоч і не призвели до укладення попередньої угоди про співпрацю між ОУН і УПА та Румунією, однак поклали початок толерантним взаємовідносинам. Тобто ці переговори закладали основи для подальшого нормального співжиття обох народів.

Ще одним пріоритетним напрямом етнонаціональної політики українського визвольного руху була діяльність, спрямована на усунення боротьби та налагодження дружніх контактів із національними легіонами вермахту, які склалися з представників різних народів, переважно з колишніх полонених червоноармійців. Значна частина членів цих батальйонів сподівалася, що Німеччина, перемігши СРСР, надасть народам Радянського Союзу право на самовизначення. Так, при німецькій армії було сформовано туркестанський, вірменський, Івдель-Урал-татарський та інші національні легіони. Всього німецькому командуванню вдалося створити з кубанських, донських і терських козаків – 216 військових частин, туркестанських і татарських (з Татарії і кримських татар) – 42 частини, грузинських – 11, із народів Північного Кавказу – 12, азербайджанських – 13 та вірменських – 8 [269, С. 38]. Ці легіони не користувалися довір'ям німецького командування, через що їх переважно використовували для охорони різноманітних транспортних, військових і адміністративних об'єктів. З цією метою ці формування дислокувалися й на території України.

Етнонаціональна політична діяльність ОУН і УПА стосовно цих легіонів спрямовувалася на, по-перше, припинення діяльності цих національних легіонів як проти цивільних українців, так і проти українського визвольного руху, а по-друге, створення основ фронту спільної боротьби поневолених радянським і нацистським тоталітаризмами народів проти своїх гнобителів за власні самостійні національні держави. Досягнення поставлених завдань дало б змогу ОУН і УПА зменшити кількість власних людських і матеріальних втрат, а також створювало б гарантії того, що українська визвольна боротьба проти двох найбільших тогочасних тоталітарних держав отримає підтримку з боку визвольних рухів інших народів, а тому матиме реальні перспективи на успіх.

Таку етнонаціональну політичну діяльність ОУН одразу активно розгорнуло із створенням УПА. Так, в одному зі своїх звернень від січня 1943 р. тодішній урядуючий провідник ОУН М.Лебедь безпосередньо звернувся до народів, які борються проти двох тоталітаризмів. У Зверненні говорилось: “Передаємо наш революційний привіт всім тим народам, що в теперішній момент ведуть боротьбу проти наїзників за свої національні держави. Закликаємо інші поневолені народи, зокрема народи сходу Європи, стати до визвольної боротьби проти німецьких і московсько-більшовицьких окупантів під гаслом свободи народам і людині в ім’я самостійних національних держав” [82, С. 91]. Згодом і командування УПА стало видавати накази, спрямовані на припинення боротьби відділів УПА з національними формування німецької армії. Водночас у даних наказах наголошувалося на потребі посилити агітаційно-пропагандистську роботу серед цих частин вермахту з метою переходу їх в УПА. Зокрема, в наказі № 5 Головного Командира УПА Д.Клячківського від 15 серпня 1943 р. зазначалось: “Скріпити суспільно-пропагандистську роботу серед найширших кругів українського громадянства у всіх закутках, де живуть українці. Також повести роз’яснювальну роботу серед чужого елемента” [84, С. 6–7]. Тобто ОУН і УПА почали реалізовувати ідею утворення фронту визвольної боротьби поневолених тоталітаризмами народів.

Це дуже добре відображають два наступні накази Головного Командира УПА Д.Клячківського, що були видані у серпні і жовтні 1943 р. У них чітко відзначено, що УПА веде боротьбу на своїй землі лише з “імперіалістичною Москвою, Німеччиною та їх агентами польськими імперіалістами”. З огляду на це наказувалося припинити боротьбу з “чужонаціональними частинами”. До таких у наказі було віднесено угорців, румунів, словаків, латвійців та інших представників різних поневолених народів. Наказувалося якнайшвидше увійти на місцях у порозуміння зі згаданими чужонаціональними військовими частинами, домовитися з ними про взаємну недоторканість. Вказувалося, що потрібно ці військові частини гостинно приймати в селах, допомагати харчами. Вкотре особливо наголошувалося на потребі пропаганди серед чужинців визвольних кличів, ідей, “ідеї боротьби за вільні національні держави на національних територіях”. Завданням такої агітаційно-пропагандистської діяльності було домогтися того, щоб якомога більше, а в найкращому разі “усі свої і чужинці знали” про ці ідеї. Наказувалося ретельно підходити до можливих конфліктів, швидко і справедливо їх вирішувати, а про винуватців повідомляти у вищі за належністю структурні органи ОУН і УПА. Водночас зазначалося, що коли чужинські відділи “після порозуміння з нами продовжуватимуть тероризувати і грабувати наші села, то тоді потрібно виступити проти них із метою самооборони” [84, С. 36–38].

У цих наказах зазначалося, що членам українського визвольного руху потрібно не лише налагоджувати “найтісніший зв’язок” з представниками інших поневолених націй, що перебувають в Україні, а й допомагати їм організовуватися при УПА у свої національні повстанські загони. Як зазначалося в наказі, “сьогодні – ця боротьба йде за ослаблення імперіалізмів, а в догідний час вийдуть з України національні легіони на свої рідні землі” [84, С. 17–18]. Тобто представників поневолених народів закликалося творити при УПА основи власних революційних визвольних сил, що піднімуть у зручний час повстання у рідних землях.

На важливість цієї етнонаціональної політичної діяльності вказує і те, що в одному з цих наказів поряд з іншим було наголошено, щоб всіх “поважніших представників чужоземних військових частин”, які хочуть вести переговори з ОУН і УПА негайно сконтактувати з надрайонними політичними референтами. Ці ж політичні керівники також мають негайно в усному чи письмовому вигляді заявити про такі ініціативи у вищі керівні органи УПА, тобто політичному центру при Генеральній воєнній окрузі. Тобто керівництво українського визвольного руху поважно ставилося до таких зв'язків та прагнуло централізовано здійснювати дані контакти з представниками інших народів.

Головне Командування УПА у зверненнях до українського народу також звертало увагу громадськості на потребу налагодження співпраці з представниками поневолених народів. Так, у зверненні “Українці” у червні 1943 р. ГК УПА закликала місцеве населення всіляко допомагати “чужонаціональним воякам”, які втекли з німецького війська, і направляти їх до лав УПА, де вже існують “національні партизанські відділи поневолених народів”. Така агітаційно-пропагандистська робота мала на меті поглиблювати доброзичливе ставлення українців до представників інших народів, незважаючи на те, що вони перебували в німецькій армії, адже вони опинилися в ній внаслідок несприятливих для них обставин.

Ця етнонаціональна політика ОУН і УПА досягла суттєвих позитивних результатів, адже, починаючи із середини 1943 р. в УПА стали масово переходити поодиночі чи групами члени національних батальйонів вермахту. До літа 1943 р. також були випадки переходу солдатів цих формувань в УПА, однак вони ще не мали масового характеру. Ця ситуація стала кардинально змінюватися після того, як ГК УПА зрозуміло, що основною причиною цього є те, що хоч ці відділи, здебільшого, є небоєздатними проти УПА, але побоюються переходити, внаслідок німецької дезінформації про знущання і розстріли українськими повстанцями членів цих формувань. Тому, щоб подолати дезінформацію німецького командування ОУН і УПА саме в середині 1943 р. розпочали активну і масову



агітаційно-пропагандистську діяльність серед членів національних батальйонів вермахту.

Так, 13 квітня 1943 р. українська поліція з м.Ратно (Волинська область), разом із загоном донських і кубанських козаків, які були розміщені як німецька охорона, перестріляли своїх німецьких командирів, забрали зброю і перейшли в УПА [295, С. 81]. В іншій згадці подано, що 8 вересня 1943 р. із м.Торчина (Волинська область) до УПА перейшло 50 узбеків із повним бойовим спорядженням. Їх “перетягли” два узбеки, які перейшли в УПА в бою під Ходоровим неподалік м.Торчина Волинської області [33, Арк. 42]. Як зазначається в іншому документі біля с.Крилів Корецького району Рівненської області 29 вересня 1943 р. відбулися переговори між представниками УПА і вірменами Гоцанського німецького гарнізону, внаслідок яких в УПА перейшло 850 озброєних вірменів [164, С. 166]. Наступного дня в тій самій області, після переговорів із представниками УПА, на бік українських повстанців перейшло 160 озброєних азербайджанців із Здолбунівського німецького гарнізону [76, С. 138]. Восени 1943 р. більшість російських козаків, які входили в німецькі шуцбатальйони, перейшли в УПА. Тільки з одного гарнізону у Брест-Литовську в лави повстанців влилося 1200 російських козаків [165, С. 166]. Ця інформація фіксує перехід в УПА солдатів національних батальйонів вермахту, що дислокувалися на території Волині. Однак географія переходів в УПА солдатів цих формувань не локалізується лише територією Волині, адже такі переходи відбувалися і на інших теренах, де діяла УПА. Зокрема, до лав УПА у жовтні 1943 р. біля Коломиї (Івано-Франківська область) перейшов відділ татар, чисельністю близько 50 вояків [220, С. 21].

Таким чином, ці відомості свідчать про масовий характер переходу до УПА національних батальйонів німецької армії, а також про те, що до УПА переходили представники не лише якоїсь однієї національності, а всі ті, хто прагнув воювати за незалежність своєї землі проти двох тоталітарних режимів. Однак на сьогодні ще немає узагальнюючої інформації про те, коли, за яких обставин і скільки перейшло в УПА солдатів цих формувань, оскільки виявлено

наразі незначний перелік фактичного матеріалу про цей тривалий процес. Хоча й ці відомі поодинокі факти дають можливість сформулювати уявлення про цілісну картину створення в УПА національних загонів.

Потрібно зауважити, що були такі, які випадково потрапили у відділи українського визвольного руху, або такі, що прагнули перечекаати непевну ситуацію, а потім діяти згідно з обставинами – назад на бік радянської влади або в інші формування. Так, мабуть, вчинив колишній командир 36-го стрілецького корпусу генерал-майор П.Сисов. Після втечі з табору для військовополонених він потрапив в один із загонів УПА, а восени 1943 р. перейшов до радянських партизанів з'єднання О.Федорова. Під час перебування в УПА П.Сисов видавав себе за українця Петра Скирду і був простим кулеметником [202, С. 33–36].

Масовий перехід національних батальйонів в УПА викликав зміну ставлення до них німецького командування, що призвело до того, що часто стало змінюватися місце їхньої дислокації та обмежувалося їхнє спілкування з місцевим населенням. У свою чергу, найбільш запідозрюваних окремих солдат чи цілі відділи у спробі переходу до УПА роззброювали й вивозили до Німеччини. Зокрема, це сталося з частинами козаків, що розміщувалися поблизу Ковеля [36, Арк. 18]. Однак німецькі репресії не зменшили кількість тих, хто бажав перейти в УПА. Адже служити тим, хто топтав їхні національні права, прагнув принести в їх землі новий тоталітарний режим, у них не було зацікавлення. Помітну роль тут також відіграло те, що Німеччина, зазнавши поразки на східному фронті, була приречена на цілковитий крах. Тому солдати цих формувань остаточно втратили віру в те, що німецька влада може принести для їхніх народів позитивні зміни.

З перебіжчиків до УПА створювалися окремі національні підрозділи (курені, сотні, чоти тощо), на чолі з командирами відповідної національності, а в бій вони йшли під своїми національними прапорами. Спочатку вони були мішані, але у вересні 1943 р. вояки різних національностей почали об'єднуватися в однорідні під національним оглядом відділи. Перший національний курінь

УПА був створений у середині 1943 р. у ВО “Турів” (Волинська область) з узбеків під керівництвом майора Мір Олієва – “Ташкента”. Одночасно з ним у ВО “Заграва” (Рівненська область) також створюються курені грузинів і ашотів та сотня кубанців. Створювалися також національні загони, що склалися, крім цих, ще з татар, осетинів, черкесів та інших народів.

На початку 1944 р., у час найбільшого масового розвитку українського визвольного руху, у складі УПА нараховувалось 15 національних загонів, загальною чисельністю близько 20 тисяч вояків [159, С. 48]. Радянські документи також підтверджують значний кількісний склад національних загонів УПА. Так, за свідченням командира одного з партизанських з’єднань О.Сабурова, “серед бійців УПА є 40 відсотків неукраїнської національності (узбеки, грузини, осетини, черкеси, росіяни)” [214, С. 199]. Тобто це свідчило про доцільність і успішність саме такої етнонаціональної політики українського визвольного руху.

Національні відділи УПА відзначалися хоробрістю в боях із військами двох тоталітарних держав. Керівництво українського визвольного руху дуже високо оцінювало їхню військову підготовку і бойові вміння. Як зазначав начальник оперативного відділу штабу УПА–Північ полковник УПА М.Омелюсік, “це був прекрасний бойовий матеріал, військово вишколений та набулий практичного знання у війні” [255, С. 36]. З огляду на це окремі члени колишніх національних батальйонів вермахту, а до того офіцери й сержанти Червоної армії залучалися до школення підстаршинських і старшинських кадрів УПА.

Активна агітаційно-пропагандистська робота ОУН і УПА справили вплив і на представників інших народів (французів, бельгійців, голландців, югославів, чехів, італійців та інших), які служили в німецькій армії або виконували воєнні роботи. Реальним наслідком цієї діяльності були численні факти, що вояки цих народів відмовлялися від боротьби проти УПА, а то й активно виступали проти німців. Були й такі, що переходили до лав УПА. Представники цих народів своїх окремих відділів не створили, а перебували в складі інших військових підрозділів, або на різних організаційних роботах. Зокрема, бельгієць Альберт Газенбрук –

“Західний” був членом відділу пропаганди і виконував функції директора французьких і англійських радіопередач радіостанції “Вільна Україна”.

Потрібно зазначити, що в лавах УПА перебувала значна кількість євреїв, які переважно виконували функції медичного персоналу. Лікарі, фармацевти, дантисти – євреї опікувалися хворими і пораненими вояками. Більшість із них разом із родинами були визволені з гетто, хоча були і такі, що прибували до УПА після самостійної втечі з неволі. До євреїв, які служили в УПА, ставилися з повагою, адже вони самовіддано працювали на користь українського визвольного руху. Були випадки, що євреї мужньо боролися й гинули разом з іншими повстанцями. Як зазначає сучасний відомий український історик Я.Дашкевич: “Євреї хоробро боролися в лавах УПА. Ми не знаємо випадків їх негідної поведінки” [223].

Наслідком такої етнонаціональної політичної діяльності стало проведення на території України з ініціативи ОУН і УПА у 1943 р. Конференції поневолених народів Східної Європи та Азії. В її роботі взяли участь більше десятка представників різних народів: азербайджанців, білорусів, грузинів, татар, українців та інших. На Конференції були ретельно обговорені умови спільної боротьби поневолених народів за своє національне визволення у боротьбі проти радянського і нацистського тоталітаризму. Конференція в постанові та відозві ствердила важливість для всіх поневолених народів проводити скоординовану, спільну боротьбу за визволення; створила Комітет народів Східної Європи та Азії, який мав координувати всі національні, революційні сили, виробляти єдину лінію боротьби зі спільним ворогом, єдину тактику боротьби і мав завдання у відповідний момент дати гасло до одночасного повстання всіх поневолених народів [75, С. 208]. Конференція підтвердила актуальність проголошеної ОУН і УПА ідеї створення фронту спільної боротьби поневолених народів із метою національного визволення. На Конференції представники поневолених народів стверджували, що боротьба національних загонів в лавах УПА за Самостійну Україну є боротьбою за здобуття волі власних народів [26, Арк. 9]. Конференція закріпила співпрацю

між поневоленими народами, яка була продовжена по закінченні Другої світової війни. До того ж сам факт проведення Конференції занепокоїв СРСР і Німеччину, оскільки вона могла викликати прояви посилення національного незадоволення поміж народів, які були під владою цих тоталітарних режимів, що змушувало ці режими вдаватися до додаткових зусиль по ліквідації національно-визвольних рухів, а той могло загрожувати цілісності цих держав.

З наближенням Червоної армії до терену діяльності ОУН і УПА керівництвом українського визвольного руху було видано накази та інструкції щодо припинення агітації серед представників інших національностей про перехід до лав УПА: шуцманів, козаків, добровольчих відділів нацменів, військовополонених червоноармійців, червоних партизан, німців, угорців, червоноармійців [84, С. 81–82]. Тобто було заборонено приймати до лав УПА чи підпільної адміністрації нових членів [84, С. 48]. В іншому наказі зазначалося, що потрібно такі менші відділи, що склалися з народів Сходу, роззброювати і пересилати на Схід (до їхніх рідних країв), при цьому наголошувалося, що це потрібно робити поза організаційними і штафетними зв'язками. Також зазначалося, що є недопустимим вбивати членів роззброєних відділів [10, Арк. 6].

Таке ставлення ОУН і УПА до представників інших народів було зумовлено тим, що готуючись до вступу на територію західних областей, радянські розвідувальні органи посилили налагодження агентури, головно, в УПА [21, Арк . 62].

Ці заходи ОУН і УПА цілком були слухними, оскільки непоодинокими стали траплятися випадки підривної роботи всередині українського визвольного руху. Про це, наприклад, свідчить той факт, що на бік радянської влади перейшов майже в повному складі великий азербайджанський відділ. Також були й інші випадки, здійснювані окремими особами чи групами осіб. Ці факти призвели до того, що ставлення до національних відділів стало насторожене. Так, у військовій інструкції ОУН, що була видана під час переміщення німецько-радянського фронту через терен діяльності ОУН і УПА

(січень 1944 р.), рекомендувалося комплектувати з “союзних нам народів лише, окремі невеликі підрозділи” і не творити “суцільних з’єднань”, розміщувати ці формування окремо від основних відділів УПА, перевіряти “у боях з ворогами їх бойову і моральну вартість та політичну цінність” [59]. Однак все ж зберігалися принципові позиції погляду на представників цих народів як своїх союзників по спільному фронту боротьби з двома тоталітаризмами.

Після приходу радянської влади на терен діяльності ОУН і УПА ГК УПА було прийнято рішення про перехід деяких національних загонів у свої країни з метою організувати та активізувати там рух спротиву проти радянської влади. В зв’язку з цим літом і восени 1944 р. поодинокі збройні частини кримських татар, калмиків, чеченців, грузинів, азербайджанців та інших вирушили в далекі рейди на Схід. Після закінчення війни у Європі ГК УПА розформувало національні загони, давши їх членам право вибору: воювати далі в УПА або повертатися у власні землі.

Отже, здійсненням такої етнонаціональної політики ОУН і УПА здобули позитивні результати: вдалося обмежити збройні сутички з національними батальйонами вермахту та збільшити власні збройні сили за допомогою переходу в лави УПА солдатів цих частин німецької армії; через представників інших народів поширювалася правдива інформація, за що боролася ОУН і УПА, а це дало змогу знайти підтримку українському визвольному рухові за межами України. Однак потрібно відмітити, що утримування у своєму складі національних відділів створювало і певні проблеми для українського визвольного руху. Проблематичним, по-перше, було вже саме організаційне утримування їх у складі УПА, а по-друге, внаслідок заагентурення деяких відділів радянськими диверсантами створювало внутрішню загрозу для існування українського визвольного руху. Проте ця етнонаціональна політична діяльність ОУН і УПА була ще одним свідченням доброзичливого ставлення українського народу до представників інших народів, що, в свою чергу, поглибило в них позитивне ставлення до українців.

Не такою успішною виявилася етнонаціональна політика українського визвольного руху стосовно поляків, зокрема польського визвольного руху. Протягом Другої світової війни відбувалося нагнітання загострення відносин між українським і польським визвольними рухами, що призвело до взаємної боротьби двох рухів, через що значною мірою постраждало як українське, так і польське цивільне населення. Всі спроби подолати українську-польську конфронтацію завершувалися невдачами, адже досить складними були українсько-польські історичні суперечності, на які наклали свій відбиток політичні проблеми, що виникли під впливом подій Другої світової війни.

В роки Другої світової війни спостерігалось декілька етапів загострення українсько-польських відносин. Перший період загострення був пов'язаний з посиленням антиукраїнських репресій польської влади напередодні 1939 р. та згодом після припинення існування Польської держави, активізований звинуваченнями польської громадськості українців у зраді Польської держави співпрацею з німцями. Як вказує дослідник історії західноукраїнських земель Є.Пастернак, “польські війська й поліція засадничо вважали усіх українців зрадниками і потенційними ворогами держави, і у багатьох випадках винищували українські села на шляху своєї утечі до Румунії” [168, С. 241]. Це стверджують і інші автори, зазначаючи упереджене ставлення польської громадськості до українців. Таке упереджене ставлення мало об'єктивні причини, однак твердження про так звану зраду було абсолютно безпідставним щодо українців, так само як і стосовно литовців чи білорусів, які не відзначалися любов'ю до Польщі, яка для цих народів була окупаційною. А ідеї окупанта, як відомо, поневолений народ свідомо обстоювати не буде. Тому для цих народів закономірним стало твердження “ворог мого ворога – мій друг”.

Після встановлення німецької влади на польських і окраїннозахідних українських землях певна частина українців, як і ОУН, стали співпрацювати з Німеччиною з метою створення УССД на всіх українських етнічних землях [87, С. 15]. З ініціативи ОУН в 1939–41 рр. на українських етнічних землях Генерал

Губернаторства стало відроджуватися українське організоване життя за німецького сприяння. Така позиція й діяльність ОУН, як і деякі прояви недоброзичливого ставлення посадових українців щодо поляків за минуле, викликало негативне ставлення польського суспільства і підпілля до українського загалу. Поляки не змогли змиритися із втратою на українських етнічних землях статусу панівної нації, а тому повели боротьбу не лише з німцями, а й з українцями (на їх думку, німецькими колаборантами). Таким чином, на початку 1940-х років на Холмщині й Підляшші польські підпільні структури почали вбивати українських провідних діячів. Згодом, тлумачачи антипольську й антиукраїнську акцію так званого переселення народів із Замостинщини як організовану німцями в інтересах українців, на початку 1943 р. стали проводити масовий терор проти цивільного українського населення Закерзоння. Польський історик Г.Мотика в книжці “Так було в Бещадах” вказує, що польські підпільні структури в цей час почали проводити масові антиукраїнські погромницькі акції [298, С. 172].

Наступний етап загострення польсько-українських відносин припадає на середину 1943 р., що пов’язується з подіями, які відбувалися знову ж таки на українських етнічних землях, зокрема на Волині. Не останню роль у розпалюванні українсько-польського антагонізму в цей час, подібно як в 1939–42 рр., спричинили дії Німеччини і СРСР, що здійснювалися з метою ослаблення двох національно-визвольних рухів. У цей період ОУН, не добившись визнання Німеччиною незалежності України, проводить проти неї боротьбу – створює УПА, до складу якої переходять загони української поліції, що до 1943 р. була на німецькій службі. Така дія українського визвольного руху викликала проти нього репресії німецької влади. Нацисти з метою посилення українсько-польської ворожнечі, замість пішовшої в УПА української поліції, формують її з поляків. Утворивши, одразу її кидають із репресіями на українські села, особливо ті, з яких походили колишні поліцаї, що приводить до загострення взаємин між двома націями.



Польський визвольний рух, що боровся за незалежність Польщі в кордонах 1939 р. проти Німеччини, використовував різні методи для здобуття перемоги. Зокрема, незважаючи на існування заборони керівництва визвольного руху полякам співпрацювати з німцями (“Звернення до населення Волинського окружного делегата уряду Польської республіки”) [53], підпільні польські структури сприяли входженню своїх членів і окремих поляків у німецькі установи із метою підривної роботи. Крім того, із тактичних міркувань неодноразово діячі польського підпілля та польське населення співпрацювали з червоними партизанами. За допомогою таких дій польський рух опору, крім боротьби з Німеччиною, боровся і з українським визвольним рухом, тому що він виступав проти реставрації Польської держави в кордонах 1939 р. Зокрема, про це свідчить інформація з обіжника керівника АК Тернопільського краю “Скави” від 1 березня 1944 р. до командира Чортківського інспекторату, що антинімецькі акції треба здійснювати таким чином, щоб “налаштувати німців проти українців, а українців проти німців” [111, С. 112].

Такі дії польського визвольного руху по збереженні польськості на українських етнічних землях, політика Москви і Берліну спричинили початок українсько-польського збройного протистояння, від якого постраждало цивільне населення. У свою чергу, на загострення польсько-українських відносин впродовж Другої світової війни активно впливали також антиукраїнські статті польської підпільної преси, в яких лунали заклики до розправи над українцями та виселення всіх за Збруч тощо [184; 129]. Що характерно, подібне ставлення польського визвольного руху проявлялося також до визвольних рухів литовців і білорусів. Зокрема, в “Суспільно-політичному огляді подій Перемишля” з 20 вересня по 20 жовтня 1943 р. вказується, що діюча радіостанція “Світ” польського підпільного руху “страшно вороже виступає проти литовців і їх визвольної боротьби” [40, Арк. 6].

Отже, дії ОУН і УПА проти ворожо налаштованих до українців поляків були вимушеними. Зокрема, на це вказує навіть доповідна записка наркома держбезпеки УРСР С.Савченка від 5 липня 1943 р. У ній зазначалося: “Основні

плани польських елементів у Західній Україні українські націоналісти оцінювали правильно. Поляки усілякими шляхами проникали в державний, адміністративний і торговий апарат німецької влади, намагаючись вже тоді створити для себе плацдарм, за наявності якого вони змогли б зберегти свої впливи в Західній Україні після розгрому гітлерівської Німеччини” [68, Арк. 70]. Однак, коли варто погодитися з потребою вимушеної боротьби ОУН і УПА з Армією Крайовою (АК), то все ж вона не мала послуговуватися методами колективної відповідальності, що використовували два визвольні рухи, які були антигуманними і неефективними [32, Арк. 19; 35, Арк. 2]. Адже внаслідок таких радикальних дій двох підпільних структур постраждало як польське, так і українське цивільне населення.

Чергове загострення українсько-польських відносин припадає на 1944–початок 1945 рр., пов’язане з приходом Червоної армії на західноукраїнські землі. Польський визвольний рух у цей час сподівався отримати сприяння у відновленні Польської держави в кордонах 1939 р. з боку СРСР хоча в Кремлі мали власні плани щодо майбутнього Польщі. Члени польського підпілля і населення почали намагатися ставати на радянську службу, щоб подібними методами, як за німців, вести роботу по збереженню польськості на західноукраїнських етнічних землях. Така праця поляків у радянських адміністративних і міліцейських установах знову ж спрямовувалася проти українців, що вкотре посилювало українсько-польський антагонізм. Окрім того, польські підпільні структури повели репресивні дії проти українських сіл, особливо на так званому Закерзонні. Це при тому, що тоді в українському визвольному русі існувало переконання, що поляки, зустрівшись із радянською дійсністю, навпаки підуть на примирення з українцями, а тому був даний наказ, як це впливає з політичної інструкції ОУН від серпня 1944 р., “у відношенні до польської національної меншини стати на становище вижидання” [24, Арк. 30].

Незважаючи на це ускладнення українсько-польських відносин, як з українського, так і з польського боку були намагання налагодити порозуміння

між двома народами. Однак умови, на яких мали засновуватися порозуміння різнилися між собою. Зокрема, ООН виступила за налагодження таких взаємин на платформі самостійності двох держав і визнання польською стороною права українців на свої західні етнічні землі. Польський же еміграційний уряд виключав таке право українців, намагаючись включити їх у майбутню Польську державу. Через це на початку 1940-х рр. не було досягнуто українсько-польського примирення. Негативний вплив на результат переговорів також спричинило ставлення поляків до українців як не до рівноправної сторони переговорного процесу.

В першій половині 1945 р. в українсько-польських відносинах настають кардинальні зміни, пов'язані передусім із зміною ставлення керівників польського підпілля до українського визвольного руху. Це було зумовлено рядом фактів, зокрема, потребою організувати боротьбу з новим поневолювачем Польщі за умов, коли гаранті Польської незалежності – західні демократії відмовилися від обіцянок, даних польському еміграційному уряду. Крім того, польський рух опору реально відчув силу українського визвольного руху, під час боротьби з ним на західноукраїнських етнічних землях. Тобто в новій дійсності керівники польського руху опору зрозуміли важливість взаємодії, а не взаємопоборення, тому в травні 1945 р. між УПА і АК було укладено угоду про співпрацю.

Ця угода заклала основи для подальшої співпраці двох визвольних рухів, спрямованої проти радянського тоталітаризму. Проте, незважаючи на співпрацю, представники польського визвольного руху в Польщі, як і в еміграції, все ж залишилися на старих принципах у ставленні до українського визвольного руху та західноукраїнських етнічних земель. Про це свідчать радянські документи, українського визвольного руху та матеріали польської еміграційної преси [39, Арк. 25; 119, С. 20; 89, 307], хоча була значна кількість поляків серед інтелігенції, селянства, робітництва, які прихильно ставилися до української визвольної боротьби та допомагали ООН і УПА, розуміючи спільність долі двох народів. Тому в другій половині 1940-х років український

визвольний рух, який діяв на теренах, що відійшли до Польщі після Другої світової війни, отримував допомогу як від українців, так і від етнічних поляків. Зокрема, за цю допомогу комуністична влада Польщі до цих поляків також застосовувала різноманітні репресії, включно з переселенням на інші землі.

Таким чином, у роки Другої світової війни і по її закінченні поляки й українці намагалися змінити становище поневоленого народу і відновити своє державне існування. З цією метою два визвольні рухи використовували різноманітні методи для досягнення своєї стратегічної мети, що нерідко були на шкоду протилежній стороні. Тому в українсько-польських відносинах цього історичного періоду проявилася така кількість жорстоких і антигуманних методів боротьби. Однак як український, так і польський визвольні рухи опору робили спроби припинити взаємопоборення і налагодити співпрацю. На жаль, до 1945 р. вони були невдалими через взаємозаперечуючі інтереси, насамперед через посягання польської сторони на українські етнічні землі. Укладена, по закінченні війни в Європі, угода принесла користь двом сторонам і, крім того, справила помітний вплив на подальшу історію українсько-польських відносин. Було доведено, що співпраця між двома націями є єдиною гарантією їхнього мирного і процвітаючого життя.

Певні досягнення мала етнонаціональна політика ОУН і УПА під час боротьби з радянською владою, адже їх визвольна боротьба підтримувалася місцевим українським населенням, через що на радянські структури справлявся подвійний вплив, як із боку ОУН і УПА, так і з боку українського населення. Радянські військові чинники одразу по вступі на терен діяльності ОУН і УПА відмітили інше ставлення західноукраїнського населення до представників радянських структур, що різнилося з ставленням східноукраїнського населення. Зазначалося, що значна частина населення підтримує ОУН і УПА і виявляє байдуже, нейтральне або вороже ставлення до радянської влади. Так, про настрої населення Станіславської області свідчить повідомлення політвідділу 38-ї армії: “Прихід частин Червоної армії і встановлення радянської влади в районах Станіславської області зустрінуте місцевими мешканцями без вираження радості

і піднесення” [112, С. 169]. А в донесенні політвідділу 287-ї стрілецької дивізії зазначалося, що після вступу частин дивізії у Рівненську область особовий склад відчув зовсім інше, ніж було раніше, ставлення до себе з боку місцевого населення. “Населення пройдених нами сіл, – відмічав начальник політвідділу цієї дивізії, – зустрічало наші частини дуже байдуже, без прояву дружнього ставлення. При вступі частин у населені пункти населення ховалося у будинки” [112, С. 168]. Подібне ставлення населення спостерігалось і в Тернопільській області, адже як зазначалося в одній із шифрограм “відчується явна ворожість до нас” [89, С. 32]. Тут також потрібно зазначити, що прояви стриманого ставлення українців до радянської влади спостерігалися також і на центрально-українських землях, на це вказує посланець Броз Тіта до Й.Сталіна – М.Джілас, який побував в Україні у 1944 р. Його вразив брак ентузіазму серед українського населення: “Насправді ж не можна було заховати пасивне ставлення українців до війни і до радянських перемог. Люди мені видавалися понурими й стриманими, і не звертали на нас жодної уваги. І тоді, коли офіцери, з якими ми були в контакті, приховували поведінку українців або вдавали, що вона була кращою, як вона була, то наш російський шофер кляв українських матерів за те, що їхні сини не билися краще, і росіяни змушені були їх визволяти” [278, С. 76-77]. Тобто боротьба ОУН і УПА за незалежність України знаходила підтримку серед українського загалу, а відтак сприяла поширенню українських визвольних ідей серед представників радянських структур.

Хоча водночас слід зазначити, що серед українського загалу разом з бажанням жити у своїй власній незалежній державі існувала невпевненість у можливості реалізації цієї мети на той час. Так, у звіті Дрогобицького проводу ОУН на західноукраїнських землях за вересень – жовтень 1943 р. зазначалося, що українці (зокрема селяни і робітники) “хочуть, бажають і навіть моляться за Україну, вірять в те, що в Україні їм повинно житися по-людськи, але хай це зробить хтось, а вони зі своєї сторони і гроші дадуть, і хліб, і хати, і навіть останню корову... Вони всі готові йти на шляху найменшого спротиву, а якщо є бажання боротьби, то тільки на словах, в середині завважається якась зневіра, що

коріння її ховається у трагічній долі українського народу, протягом останніх десятиліть та теперішніх днів” [48, Арк. 71-72]. Тим не менше жителі західноукраїнських земель справляли значний вплив на представників радянської влади, зокрема на солдатів і офіцерів Червоної армії.

Тому агітаційно-пропагандистська діяльність ОУН і УПА у своєму впливі на Червону армію досягла помітних результатів. Вона сприяла багатьом червоноармійцям попри контрпропаганду побачити справжню мету боротьби ОУН і УПА й сформувати позитивне ставлення до українського національно-визвольного руху. Тому червоноармійці стали допомагати й сприяти визвольній боротьбі ОУН і УПА, відмовлялися воювати проти УПА, а коли були до цього примушені, то робили лише вигляд, що борються з УПА або прагнули переходити до лав українського визвольного руху. Так, в одному зі звітів ОУН і УПА зазначалося, що “червоноармійці-українці в більшості симпатизують із революційним рухом і є багато випадків активної їх допомоги” [30, Арк. 53]. В іншому звіті, складеному на основі зізнання полоненого червоноармійця, зазначалося, що в Червоній армії існують антирежимні настрої, висловлення проти Сталіна і комуністичної партії. Такі ідеї, як вказувалося у звіті, побутують не лише серед українців, а й серед представників інших націй та серед росіян [22, Арк. 55]. Тобто агітаційно-пропагандистська діяльність ОУН і УПА знаходила сприятливий ґрунт для поширення своїх ідей.

Про вплив такої діяльності ОУН і УПА на солдатів і офіцерів Червоної армії свідчать радянські документи. Зокрема, у донесенні політуправління 1-го Українського фронту від 30 вересня 1944 р. на ім'я М.Хрущова повідомлялося, що “за період з 4 по 25 вересня цього року перейшло до ворога 172 військовослужбовців, в тому числі 73 під час бою і 99 із переднього краю оборони” [55, Арк. 10]. Також на це вказує наказ № 0078/42 від 22 червня 1944 р. наркома внутрішніх справ Л.Берії, в якому зазначається: “Окремі червоноармійці і командири попали під вплив “напівфашиського” українського населення і мобілізованих червоноармійців із звільнених областей України, почали розкладатися і переходити на бік ворога” [128, С. 203]. Свідчення про випадки

позитивного ставлення червоноармійців до ОУН і УПА знаходимо і в документах українського визвольного руху. Зокрема, “12 серпня 1945 р. вояки УПА затримали капітана Червоної армії (росіянина), героя СРСР, що займав поважне урядове становище, який розказав, що офіцери не займають ворожого до УПА ставлення, бо знають, за що воює УПА”. Були також безпосередні зустрічі збройних відділів УПА і Червоної армії, які закінчувалися без збройних зіткнень, зокрема, 20–23 липня 1944 р. в с. Підпечари (Івано-Франківська область) квартирувалися майже поруч стрільці з відділу “Дзвони” й червоноармійці. Документи ОУН і УПА фіксують факти зіткнень червоноармійців із представниками НКВС. Так, у с. Г. Стрийського району Львівської області червоноармійці роззброїли кількох енкаведистів і вкинули їх на цілу ніч у підвал [80, С. 154]. Чи наступний випадок, який стався 29 листопада 1944 р. у Львові на вул. 1-го травня, де червоноармійці вбили трьох лейтенантів НКВС. Таких фактів є досить велика кількість, що свідчить про ефективність агітаційно-пропагандистської діяльності ОУН і УПА серед солдатів і офіцерів Червоної армії.

Радянське командування одразу стало усвідомлювати небезпеку “зовнішньої” і “внутрішньої” пропагандистської діяльності ОУН і УПА серед армії, тому вжило контрзаходів. Зокрема, було посилено власну агітаційно-пропагандистську діяльність як на солдатів і офіцерів Червоної армії, так і на місцеве населення. Згідно з директивою Головного пропагандистського управління від 23 березня 1944 р. призовників із західних областей України було виділено в “особливий розряд”, із яким мала проводитися посилена пропагандистська діяльність, спрямована на “витравлення із свідомості бійців слідів гітлерівського і буржуазно-націоналістичного наклепу і провокаційних думок на радянський лад” [112, С. 134]. Також мало бути проведене їх ретельне і всебічне вивчення з метою, щоб “не допустити проникнення у Червону армію німецьких прихвоснів, шпівонів, диверсантів та інших ворожих елементів”. У наказі начальника СМЕРШу 226-ї дивізії Червоної армії від 8 січня 1944 р. до командира 985-го полку про заходи проти проникнення впливів УПА знаходимо додаткове свідчення, що радянське керівництво прагнуло одразу встановлювати

агентурний нагляд за солдатами, призваними із західноукраїнських областей [78, С. 136-137]. Згідно з наказом командувача 4-го Українського фронту генерал-лейтенанта Петрова, затвердженого членом військової ради Мехлісом, мобілізованих із західноукраїнських областей не повинні були направляти компактними групами в один і той самий загін, а мали розподіляти по кількох частинах. Їх заборонялося направляти в розвідпідрозділи зв'язківцями, радистами, спостерігачами. Тимчасово, до повного визволення, заборонялося використовувати їх також ординарцями [112, С. 145]. Такі заходи радянського командування, звичайно, зумовили зменшення впливу українського визвольного руху в Червоній армії, однак все ж не змогли припинити поширення його ідей серед червоноармійців.

Після закінчення Другої світової війни задля знищення українського визвольного руху радянське керівництво прислало на терени діяльності ОУН і УПА військові частини, скомплектовані з новомобілізованих, переважно з неукраїнців, щоб зменшити вплив на них ОУН і УПА. Однак ці заходи не мали наслідком припинення агітаційно-пропагандистської діяльності ОУН і УПА серед тих частин, хоча вона була не такою успішною як та, що проводилася серед фронтових частин. Це було зумовлено, по-перше, впливом перемоги над Німеччиною, по-друге, активною пропагандистською діяльністю відповідних радянських структур і, по-третє, посиленням тотального репресивного контролю режиму над громадянами СРСР.

Під час боротьби українського визвольного руху проти радянської влади в спектрі його етнонаціональної політичної діяльності перебували представники всіх радянських структур, а не лише війська. Тому радянська цивільна адміністрація зазнавала безпосереднього впливу такої політичної діяльності ОУН і УПА. Крім того, продовжувалася відповідна етнонаціональна політична діяльність ОУН і УПА стосовно українського населення, що мешкало на різних теренах, а не лише на території України, зокрема західного її регіону. Відбувався вплив і на представників інших народів, які перебували в Україні представники радянської влади або гості.



Однією з найбільших за своїми масштабами післявоєнних етнонаціональних політичних акцій українського визвольного руху, що виявлялась досить ефективною, була противиборча акція, спрямована на бойкотування виборів до Верховної Ради СРСР 1946 р. Керівництво українського визвольного руху організувало цю акцію з політичних мотивів, адже позитивні результати виборів надали б можливість комуністичній пропаганді як у внутрішній, так і в зовнішній політиці стверджувати, що все населення Радянського Союзу визнає легітимність його законів та підтримує боротьбу радянської влади проти “залишків фашистських буржуазних націоналістів”. Тобто успішне проведення виборів було для радянської влади важливим чинником зміцнення свого політичного режиму.

Противиборча акція мала засвідчити, що українці не визнають легітимності радянської влади на своїх теренах, подібно до того, як не визнали шляхом бойкотування виборів до сейму в листопаді 1922 р. польську владу. У той же час бойкот мав засвідчити підтримку українським народом українського визвольного руху й підпільного уряду воюючої України – УГВР. Здобувши ці позитиви, підпільний уряд міг би вселити віру в перемогу в серця тих українців, які в тому мали сумніви, засвідчити перед міжнародною спільнотою незламність прагнення українського народу до своєї незалежної національної держави та в черговий раз підтвердити вагомість його боротьби у спільному фронті проти радянського тоталітаризму [224, С. 65].

Як наслідок успішно проведеної агітаційно-пропагандистської роботи ОУН і УПА значна частина українців із Західної України, незважаючи на репресії радянської влади, бойкотували вибори до Верховної Ради СРСР. Інформація про це є в документах ОУН і УПА та радянських структур. Зокрема, у повідомленні наркома внутрішніх справ УРСР Т.Строкача говориться, що “із 36 дільниць Підгаєцького району Тернопільської області в 10 селах голосування завершилося десятивідсотковою участю виборців” [58, Арк. 22]. Однак радянський тоталітарний режим шляхом фальшування голосів подав, що у виборах взяли участь майже сто відсотків виборців.

Таким чином, український визвольний рух за допомогою своєї етнонаціональної політики зумів у деякою мірою зменшити результативність дій радянських військових і адміністративних структур. Адже ідеї знищення тоталітаризму знаходили схвалення серед представників радянських військових і адміністративних структур. Однак сила тиску радянського репресивного апарату була настільки потужною, що український визвольний рух цього періоду не зміг реалізувати своїх ідей і скористатися своїми здобутками повною мірою.

Керівництво українського визвольного руху вже в 1943 р. стало чітко усвідомлювати, що йому незабаром доведеться знову розгорнути активну боротьбу проти радянської тоталітарної системи. Тому воно намагалося знайти контакти з найбільш реальними противниками СРСР, які могли виступити проти нього після знищення нацистської Німеччини і допомогти створити незалежну Українську державу. Найімовірнішими противниками Радянського Союзу ОУН і УПА вважали країни західних демократій (США і Велику Британію), які хоч і були союзниками СРСР у війні проти країн осі, але й мали багато гострих спірних питань із ним.

Справою налагодження зв'язків із західними країнами в українському визвольному русі займалася Р-33 на чолі з М.Лебедем. Спочатку планувалося встановити зв'язки із західними країнами через Швецію і Туреччину, але у зв'язку з тим, що союзницькі війська висадилися восени 1943 р. в Італії, було вирішено встановити із ними контакт в Італії. В цьому напрямі було вислано уповноважених представників українського визвольного руху, які передали лист-меморандум ОУН "Україна і сучасна війна", підготовлений англійською мовою [239, С. 197], представникам англійської армії.

Після створення УГВР за кордон була вислана спеціальна місія, що була наділена повноваженнями представляти на міжнародній арені український визвольний рух і мала завдання налагодити зв'язки із західними країнами. Зокрема, планувалося: створити представництва у Великій Британії та в тих державах, що могли мати вплив на політичну думку Європи в час миру;

налагодити зв'язки з українською заокеанською еміграцією; налагодити політичне інформування міжнародної громадськості про стан на українських землях, про боротьбу ОУН і УПА; встановити зв'язки з політичною еміграцією держав, захоплених СРСР, для порозуміння та спільних дій та організувати політичну і матеріальну допомогу для збройної боротьби на українських землях. Закордонну місію українського визвольного руху очолював Генеральний секретар зовнішніх справ УГВР М.Лебець. А до її складу увійшли: Б.Галайчук, отець І.Гриньох, М.Прокоп, Л.Шанковський, П.Яворівський, учитель англійської мови і дві радистки – Л.Комар і М.Грицай. Ця місія мала працювати в складі Закордонного Представництва УГВР (ЗП УГВР). До складу ЗП УГВР входили: І.Вовчук, отець І.Гриньох, М.Лебець, В.Мудрий, З.Пеленський, В.Потішко, М.Прокоп, Д.Ребет, П.Турула, П.Чуйко, Л.Шанковський [206, С. 87].

ЗП УГВР вдалося вийти на контакти з представниками англійських, американських та французьких державних структур. Зокрема, наприкінці 1944р. представники ЗП УГВР вели таємні переговори з комісарами генерала де Голя за посередництва В.Вишиваного (Вільгельма фон Габсбурга) [101, С. 202]. Навесні 1946 р. з ОУН знову за сприянням В.Габсбурга встановила контакт французька розвідка. У травні 1946 р. відбулася конспіративна зустріч М.Лебеця із французами на околиці Інсбрука. Представники французької розвідки були стурбовані як активністю комуністів у країні, так і можливою загрозою з боку СРСР, війська якого дислокувалися на території Німеччини та Австрії. Також французи цікавилися чисельністю та озброєнням УПА. В результаті переговорів було досягнуто домовленості про спільні дії проти СРСР. Французька сторона пообіцяла надати ОУН літаки для перекидання на територію України людей і вантажів для потреб визвольного руху [138, С. 36]. Таким чином, закордонним представникам українського визвольного руху вдалося налагодити зв'язки з державними чинниками західних країн і здійснювати роботу по отриманню від них допомоги на випадок можливої війни.

Керівництво ОУН і УПА на початку 1945 р. вважало, що війна може швидко закінчитися або може затягтися, перерісши у відкритий конфлікт між Великою Британією і США з СРСР. Останнє впливало з того, що СРСР, незважаючи на міжнародні зобов'язання, встановлював над країнами Східної і Південно-Східної Європи свій тоталітарний контроль. Також війна могла розгорітися з новою силою, як прогнозувало керівництво ОУН і УПА, внаслідок можливої революції в СРСР. Не виключаючи ймовірності продовження війни, керівництво ОУН і УПА вирішило сформувати й дислокувати поблизу столиці України спеціальний загін, що силою дорівнював полку, сформований переважно з надніпрянців, щоб мати вплив на настрої в столиці, а за сприятливої ситуації зайняти Київ.

Однак, цим планам не судилося здійснитися. Варто зазначити, що не всекерівництво ОУН і УПА, зокрема тодішній лідер українського визвольного руху на українських землях Р.Шухевич не вірив у можливість революції в СРСР та в англо-американську війну проти СРСР, але він зауважував, що на війні трапляється не тільки ймовірне, а й неймовірне, наприклад, революція в Росії і Австро-Угорщині. Тому ОУН і УПА повинні були мати плани на всі ймовірні випадки й заздалегідь організувати засоби для їх реалізації [291, С. 218, С. 221]. Таким чином, керівництво ОУН і УПА сподівалося на можливий конфлікт, тому й очікувало позитивних результатів від власної закордонної місії.

Закордонна місія виконала поставлене перед нею завдання по налагодженню контактів із державними чинниками провідних західних країн, про що, зокрема, свідчить те, що ОУН і УПА розгорнули роботу по збору інформації стосовно підготовки СРСР до чергової війни, яку, мабуть, передавали представникам західних розвідок [37, Арк. 17]. У свою чергу, ОУН і УПА розробили план заходів, що мали реалізовуватися в разі початку нової війни, під назвою “Тактичні напрямні в час війни проти СРСР” [37, Арк. 22]. Ці “Напрямні” нагадували інструкції Проводу ОУН 1941 р., що були розроблені

перед початком німецько-радянської війни, адже також були детально визначені дії, які потрібно було б виконувати під час збройного конфлікту.

Представники українського визвольного руху, що перебували за кордоном, з метою допомоги боротьбі ОУН і УПА відправили у 1950–1951 рр. кілька місій вишколених членів в Україну з допомогою літаків, що їх надали англійські й американські чинники. Крім того, з допомогою цих країн у 1952 р. було зроблено кілька спроб висадити місії на морському узбережжі Польщі. Однак ці місії не були цілком вдалимими, тому що про них СРСР поінформували агенти, які діяли в англійській розвідці. Крім того, ні Велика Британія, ні США або якась інша країна не прагнули вступати з СРСР у відкритий збройний конфлікт. Про це, зокрема, свідчить і перший післявоєнний американський стратегічний план під назвою “Пінгер”, що був розроблений на випадок війни з СРСР. У ньому підкреслювалося, що СРСР не прагне до нової загальної війни і конфлікт між США і СРСР малоімовірний [268, С. 179]. Відкрито про небажання підтримувати боротьбу визвольних рухів на території СРСР заявив представник американської розвідки в Німеччині Г.Сміт влітку 1950 р. керівнику Головного комітету визволення Литви [279, С. 132]. Тобто західні країни не прагнули розпочати війну проти СРСР, а намагалися спочатку обмежитися незначною підтримкою визвольних рухів, а згодом і ці їх дії були припинені. Підтримка визвольної боротьби ними почала вестися лише шляхом пропагандистських радіопередач, що спрямовувалися на території, які знаходилися у підрадянській дійсності.

Таким чином український визвольний рух вийшов із політичної ізоляції, в якій він перебував у 1941–44 рр., однак суттєвих результатів від контактування з представниками провідних західних країн не було отримано, через їхнє небажання вступити у війну з СРСР. Це привело до зменшення активності, а потім і припинення діяльності як українського (масова організована боротьба припинилася в 1953 р.), так і інших визвольних рухів народів Східної і Південно-Східної Європи, оскільки всі вони однією з основних передумов

визволення власних територій вважали конфлікт провідних західних країн з СРСР.

Після Другої світової війни керівництво ОУН і УПА, поряд з очікуванням війни західних країн проти СРСР, проводило діяльність по активізації антирадянської боротьби у народів-сусідів: білорусів, поляків, румунів, словаків та інших. З цією метою було проведено значну кількість агітаційно-пропагандистських рейдів у ці країни. Рейди, що проводилися під гаслами “Приходимо до вас не як вороги, а як гості й приятелі”, одразу викликали позитивне ставлення місцевого населення [28, Арк. 184]. Свідченням цього були випадки підтримки і допомоги загонів УПА місцевим населенням, зростання антикомуністичних настроїв населення, а також відмови воювати із загонами УПА армій тих країн, де вони перебували.

Особливо успішними були рейди відділів УПА на територію Словаччини у 1945–46 рр. У результаті цих двох рейдів словацьке населення активно стало виступати проти комуністичної влади, зокрема, навіть на виборах комуністична партія в Словаччині отримала поразку. Місцеве населення ставилося до відділів УПА ввічливого і привітно. Так, у газеті “Демократ” за 20 вересня 1945 р. зазначалося: “Останніми тижнями з’явилися у північно-східній частині Словаччини озброєні групи... До цього часу не було випадків, щоб ці групи допускалися насильства над життям чи маєтком громадян” [158, С. 133]. Це також стверджується в книжці чеського комуністичного діяча В.Славіка, що була видана одразу після рейдів УПА у 1948 р. У ній наголошується на тому, що рейди мали великий вплив на формування антибільшовицького руху на території Чехословаччини. Відтак у висновку зазначається, що “знищення відділів УПА на території Чехословаччини запобігло вибухові словацького протикомуністичного повстання” [158, С. 215].

Говорячи про успішні агітаційно-пропагандистські рейди ОУН і УПА, водночас потрібно зазначити, що вони не зумовили до широкомасштабних антирадянських дій інших народів. Хоча все ж під їх впливом серед інших народів формувався позитивний образ українця – борця за власну незалежність

і незалежність інших народів, а також кристалізувалися антикомуністичні настрої серед інших народів.

Отже, ОУН і УПА в 1940–1953 рр. заради здобуття незалежності Української держави довелось воювати з двома тодішніми найбільшими тоталітарними державами – нацистською Німеччиною і комуністичним СРСР. Тоталітарними з огляду на те, що їх політичний режим характеризувався повним контролем держави над усіма сферами людського життя, фактичною ліквідацією прав і свобод громадян, репресіями щодо опозиції та інакодумців. У цій їх боротьбі невдалою виявилася політика ОУН на початку німецько-радянської війни шукати допомоги з боку Німеччини, однак інших варіантів не було, адже не існувало більше країн, які б могли збройно виступити проти СРСР. Не збулися сподівання ОУН і УПА на початок війни Великої Британії і США проти СРСР, що стало причиною зменшення активності українського визвольного руху, як і подібних рухів в інших країнах Східної і Південно-Східної Європи. Керівництво ОУН і УПА цю війну розглядало одним із найефективніших, а не вирішальним засобом для здобуття незалежності України. Основною визвольною силою мали бути власні українські визвольні структури, а також визвольні структури інших поневолених радянським тоталітаризмом народів. На жаль, цього не сталося в ті роки, однак саме активна діяльність національних рухів у республіках колишнього Радянського Союзу, як передбачало керівництво ОУН і УПА, послугувало однією з основних причин розпаду Радянського Союзу.

Однією з гострих проблем ОУН і УПА протягом всієї війни з Німеччиною були відносини з польським визвольним рухом. Адже в результаті різних причин в українсько-польських відносинах настала ескалація напруженості, що переросла у збройне протистояння двох визвольних формацій та фізичне знищення один одного. Найвагомими причинами цього були такі: давній стереотип поляків до українців як до меншовартісної нації; антиукраїнська денационалізаторська політика польської влади на українських етнічних землях у 1920–30-х роках; відмінності суб'єктно-об'єктного

сприйняття українців і поляків міжнародними чинниками внаслідок належності західних українців до Польської держави за відсутності Української; відмінності орієнтації визвольних рухів двох націй на зовнішні чинники під час боротьби за визволення своїх країн; провокаційна політика Німеччини і СРСР, спрямована на розпалювання і загострення українсько-польських суперечностей та жорстка прямолінійна політика українського й польського визвольних рухів. Також каменем спотикання у відносинах двох націй були західноукраїнські етнічні землі, які поляки вважали своїми історичними територіями [227, С. 158]. Внаслідок такого комплексу взаємопереплєтених проблем і суперечностей як ОУН і УПА, так і АК не змогли налагодити співпраці аж до закінчення воєнних дій у Європі проти нацистської Німеччини.

Водночас потрібно зазначити, що постулати етнонаціональної концепції ОУН і УПА, в основу якої був закладений принцип взаєморозуміння, взаємодопомоги і рівності між націями, мав для визвольної боротьби ОУН і УПА суттєві результати.

Підсумовуючи процес здійснення етнонаціональної політики ОУН і УПА, потрібно наголосити, що така результативність була досягнена завдяки структурованому та ефективнодіючому агітаційно-пропагандистському апарату ОУН і УПА, який проводив широкомасштабну популяризацію етнонаціональних ідей українського визвольного руху. Саме цей вид практичної діяльності був для українського визвольного руху так само важливим, як і бойові дії, а на окремих етапах його боротьби мав основне значення. Тому що, перебуваючи у стані політичної ізоляції від провідних західних країн і здійснюючи збройну боротьбу проти найбільших тогочасних тоталітарних держав, які мали в своєму розпорядженні потужні пропагандистські структури, ОУН і УПА без налагодження власної дієвої агітаційно-пропагандистської структури не змогли б донести правдивої інформації до українського народу, не говорячи вже про представників



інших народів. Саме завдяки такій агітаційно-пропагандистській роботі збройно-політична боротьба українського визвольного руху була зрозумілою і мала підтримку серед українського народу, солдаті і офіцерів національних батальйонів вермахту, угорської, румунської і Червоної армій та народів-сусідів.

За допомогою реалізації принципів етнонаціональної політики ОУН і УПА намагалися створити нормальні умови взаємовідносин українського визвольного руху з подібними визвольними рухами і державами, створити клімат взаєморозуміння між українцями і представниками інших народів, які перебувають на території України, українськими національними меншинами та з народами-сусідами і витворити фронт спільної боротьби поневолених тоталітаризмами народів проти поневолювачів заради свого визволення. Отримання позитивних підсумків у цих пунктах дало б змогу створити реальні шанси для утворення незалежної Української держави.

Потрібно зазначити, що ця етнонаціональна політика мала такі позитивні наслідки: по-перше, вдалося зменшити кількість збройних зіткнень між представниками поневолених народів, що служили в національних батальйонах вермахту, та військовими підрозділами німецьких союзників (угорців, румун), які діяли на території України з українським визвольним рухом. По-друге, шляхом успішної агітаційно-пропагандистської роботи до лав УПА перейшла значна кількість представників різних народів, що служили в німецькій армії. Це дало можливість ОУН і УПА збільшити чисельність власних військових підрозділів та зміцнити власну боєздатність через перехід до УПА кадрових військовиків. По-третє, посилити свій вплив серед українського народу, українських національних меншин та представників різних народів, що перебували на території України. По-четверте, витворити та активізувати антирадянські, антирежимні, визвольні настрої серед червоноармійців і представників радянської влади, а також народів, що потрапили під радянський тоталітарний контроль. По-п'яте, через

представників інших народів поширювалася правдива інформація, за що боролися ОУН і УПА, а це сприяло підтриманню українського визвольного руху за межами України.

Таким чином, у результаті здійснення такої етнонаціональної політики ОУН і УПА посилили власну визвольну боротьбу та були закладені підвалини співпраці й взаєморозуміння з представниками інших народів.

## ВИСНОВКИ

З набуттям Україною незалежності вітчизняними науковцями був зроблений істотний внесок у дослідження діяльності українського визвольного руху 40-х років ХХ ст. Надбанням громадськості стали праці, які висвітлюють особливості утворення ОУН і УПА, етапи їхнього становлення, формування їх структурних компонентів, а також характерні риси форм і методів їхньої діяльності на різних теренах України та поза її межами. Проте дисертантом встановлено, що стан наукової розробки досліджуваної тематики є незадовільним у зв'язку з відсутністю комплексних, об'єктивних досліджень етнонаціональної політики ОУН і УПА у 1940-х роках. З питань етнонаціональної політики ОУН і УПА переважно не здійснювалося окремих досліджень, а розглядалися вони в поєднанні з іншими питаннями політичної діяльності ОУН і УПА. У свою чергу, це було наслідком існуючої в радянській історіографічній традиції непримиренності у ставленні до ідеологічних супротивників і відповідними нападками на них. Водночас українські зарубіжні історики зі свого боку головні зусилля спрямовували на спростування концепцій радянських вчених. У результаті до читача часто потрапляли необ'єктивні, спотворені ідеологічним протистоянням праці. Наявна джерельна база дає змогу підготувати об'єктивне узагальнююче дослідження етнонаціональної політики ОУН і УПА 40-х років ХХ ст. Тому дисертантом здійснена спроба на основі узагальнення та аналізу багатого фактичного матеріалу дати усебічну та об'єктивну оцінку етнонаціональної політичної діяльності ОУН і УПА у 1940-х роках.

Дисертантом встановлено, що етнонаціональна політика була однією з основних складових частин політичної діяльності ОУН і УПА, яка була покликана сприяти реалізації стратегічної мети цих структур – відновлення та зміцнення незалежності України. Адже цей вид політичної діяльності ОУН і УПА був спрямований на створення нормальних відносин між українським

визвольним рухом, що його тоді репрезентували ОУН і УПА, і українськими національними меншинами та іншими народами, побудованих на основі взаємоповаги, взаємостерпимості та рівноправності.

Ідейні основи етнонаціональної політики ОУН і УПА формувалися протягом тривалого часу, зазнаючи змін і вдосконалення. Причиною цього було те, що тоді відбувався процес становлення нової української визвольної ідеології, яка у процесі свого розвитку розпрацьовувала, поглиблювала і робила всеохоплюючою свою етнонаціональну політичну діяльність. Довершене концептуальне оформлення етнонаціональної політики ОУН і УПА відбулося у 1940-х роках, у час, коли ці українські визвольні структури вели активну і безпосередню боротьбу за визволення України, що змусило ідеологів тодішнього визвольного руху викристалізувати принципи етнонаціональної політики для дієвості боротьби.

Створення українським визвольним рухом у 1940-х роках такої власної концепції етнонаціональної політики є знаковою подією в історії України, оскільки це вказує на те, що український визвольний рух періоду Другої світової війни здійснював свою боротьбу в контексті попередніх українських та загальноєвропейських визвольних тенденцій та в контексті загальнолюдських, гуманних і демократичних ідей.

У концепції етнонаціональної політики ОУН і УПА, по-перше, чітко були розроблені засади, на яких мала базуватися українська державна етнонаціональна політика, завданням якої було сприяти підтриманню суспільного миру в державі. По-друге, концепція містила засади налагодження відносин української держави з іншими державами, що мали остаточно закріпитися у світі після реалізації маніфестованої ОУН нової прогресивної політичної перебудови світу на основі принципу “свобода народам, свобода людині”. Зміна політичної системи світу мала сприяти зміцненню як Української держави, так і всіх інших держав та дала б змогу забезпечити мир і стабільність у світі, оскільки передбачала ліквідацію існуючої політичної системи світу, що часто ігнорувала права окремих народів у тому числі

українського, на самовизначення. Таким чином, концепція етнонаціональної політики ОУН розглядала питання, які стосувалися внутрішньоукраїнської та міжнародної проблематики. Критерієм реалізації такої діяльності ОУН були українські національні інтереси.

Дисертант на основі вивчення ідеологічно-теоретичних матеріалів ОУН робить висновок, що українське етнодержавотворення мало базуватися на принципі поділу українського суспільства на титульний етнос та етнічні меншини. Тобто український етнос, який віками боровся за право на самовизначення у своїй власній державі, мав отримати певну морально-психологічну перевагу як етнос, який усі інші етноси визнавали б творцем цієї держави. З визначенням становища українців у майбутній Українській державі ОУН також визнала за представниками інших етносів право мешкати в цій державі. Крім того, було заявлено, що в майбутній Українській державі влада, а в роки боротьби за її незалежність – ОУН і УПА як виразники інтересів української нації гарантуватимуть їм повну рівноправність з українцями та забезпечать їм повноту розвитку, соціальну справедливість та культурне життя.

Національні (етнічні) меншини мали відповісти на таку етнонаціональну політику ОУН, а надалі Української держави беззастережною лояльністю до українського визвольного руху, а згодом – Української держави. Свідченням їхньої лояльності мали бути під час боротьби за незалежність України їхня активна участь, допомога чи принаймні нейтральне ставлення до українського визвольного руху, а вже в час існування Української держави – додержання її законів.

Отже, згідно з цими засадами етнодержавобудівництва ОУН виступала за створення української національної держави, в якій всі українські громадяни, користуючись рівними правами у всіх сферах життя, творитимуть єдину українську державну націю. Звичайно, основним стрижнем цієї структури мали стати українці як державотворчий етнос. Це мало б дати змогу обстоювати захист національно-державних інтересів з позицій титульного етносу.

Така етнонаціональна політика ОУН була зумовлена потребою внутрішньо сконсолідувати українське суспільство, налаштувати його на спільну боротьбу із зовнішнім ворогом під час боротьби за незалежність України. А вже в час існування Української держави дало б змогу внутрішньо її зміцнити і посилити та забезпечити стабільний розвиток.

Досліджено, що етнонаціональна політична діяльність ОУН на міжнародній арені тісно пов'язувалася з її внутрішньоукраїнською етнонаціональною діяльністю, адже ці два напрями політичної роботи ОУН були складовими частинами єдиної її концепції етнонаціональної політики. З огляду на тодішню нестабільну і невизначену світову геополітичну структуру ОУН у своїй етнонаціональній концепції запропонувала власні критерії створення етнонаціонального організму іншим державам Східної Європи, Азії та світу. Тобто вона розробила власну концепцію нової політичної будови світу на основі принципу не “подвійних стандартів”, а національної рівноправності і толерантності, що мала реалізовуватися у процесі визволення України та інших поневолених країн Європи, Азії та інших континентів. Це вказує на те, що етнонаціональна концепція ОУН включала в себе питання, пов'язані з розв'язанням геополітичних проблем.

Встановлено, що за допомогою міжнародної етнонаціональної політичної діяльності ОУН захищала українські національні інтереси на міжнародній арені та поширювала інформацію про український визвольний рух з метою популяризації ідеї необхідності створення Української держави і налагодження контактів з державними структурами чи визвольними рухами різних народів. Водночас ОУН наполегливо пропагувала власну концепцію перебудови світу, втілення якої мало зумовити створення нових держав і забезпечити світову політичну стабільність. Тобто цією діяльністю ОУН прагнула захистити українську національну ідею від зовнішніх перекручень та добитися її реалізації – відновити Українську державу.

Головним із пріоритетів міжнародної етнонаціональної політичної діяльності ОУН було прагнення встановити контакти з усіма країнами і народами, які або позитивно ставляться до української визвольної боротьби і готові її підтримувати, або лише не заперечують проти створення Української держави (це була основна умова налагодження співпраці). Така позиція свідчила, що ОУН не дотримувалася політики дистанціювання себе від якоїсь однієї країни чи групи країн, посилаючись на упередження і стереотипи. ОУН у тогочасній мінливій політичній ситуації у світі постійно здійснювала корекцію своєї зовнішньої політики, відповідно до утворених політичних обставин. Так, щоб зберегти свої сили, вона намагалася налагодити контакти з тими країнами і народами, які не боролися проти українського визвольного руху, або мали певні претензії до України, що з огляду на перспективу були невагомими. Тобто ОУН прагнула ліквідувати так звані другорядні фронти боротьби з угорськими і румунськими військами та польським визвольним рухом. Це ОУН здійснювала через критерій доцільності таких дій для України, одночасно з урахуванням того, чи це не йде в розріз із українськими національними інтересами.

Спрямовуючи свою діяльність на те, щоб добитися відновлення Української Самостійної Соборної Держави, ОУН для досягнення цієї мети намагалася використати всі сприятливі зовнішні сили і міжнародні обставини. Тому з тактичних причин могла налагоджувати контакти чи вести переговори з силами, що офіційно не заявили своєї позиції до незалежності України. Однак термін існування таких зв'язків був не тривалим, оскільки такі зв'язки були побудовані на політиці використання іншої сторони, а не – взаємодопомоги. Саме з цієї причини на початку німецько-радянської війни ОУН налагодила контакт з німецькими чинниками тому, що не було більше країн, які готові були б розпочати війну проти СРСР – країни, яка володіла майже всіма українськими землями і здійснювала на них жорстокі репресивні заходи. В цьому немає нічого дивного, бо подібним чином у різний історичний час діяли представники інших поневолених народів заради того, щоб досягти визволення для своєї нації. На той час були складні і мінливі обставини, які не давали змоги точно

передбачити майбутні політичні події, що могли скластися у світі, тому ОУН, щоб не упустити можливість визволити Україну під час цієї війни, спробувала отримати допомогу з боку Німеччини. Однак очікуваного результату ОУН не досягла, що призвело до розгортання її боротьби проти Німеччини.

Незважаючи на те що ОУН прагнула будувати свої відносини з державними чинниками на основі рівноправності, цього вона не могла досягти. Адже ОУН була організацією поневоленого народу, який не був не те що суб'єктом міжнародних відносин, а й не мав сили протиставити себе загарбникам. Тому ОУН змушена була виходити з позицій зацікавлення зовнішніх сил українським питанням, вказування їм, що створення незалежної України – в їхніх інтересах. Така ситуація призвела до того, що під час Другої світової війни ОУН намагалася спертися на підтримку одного тоталітаризму проти іншого.

Встановлено, що особливий наголос у міжнародній етнонаціональній політичній діяльності ОУН і УПА був зроблений на необхідності налагодити зв'язок з поневоленими радянським і нацистським тоталітаризмом народами. Адже вони вважалися ОУН природними союзниками тому, що були зацікавлені у знищенні як імперіалістичної Москви, так і Берліна, задля створення власних незалежних держав.

ОУН, виступаючи за тісний контакт з поневоленими народами, прагнула створити фронт спільної боротьби поневолених народів проти комуністичного і нацистського тоталітаризмів. Відтак вона виступала проти будь-якої боротьби між поневоленими народами. Тут слід зазначити, що ОУН відділяла окремий народ як спільноту від імперіалістично налаштованих його представників. Тому, виступаючи проти носіїв того чи іншого імперіалізму, вона не виступала проти окремого народу. Отже, засуджувала будь-які прояви шовінізму та імперіалізму серед представників поневолених чи загрожуваних тоталітаризмом народів.

Таким чином, дисертант робить висновок, що ОУН вибудувала чітку структуру своєї етнонаціональної політичної діяльності, яка являла собою



сукупність ідей, що потрібно було реалізувати на близьку і далеку перспективу. Однак не всі ідеї і принципи етнонаціональної політики вдалося реалізувати ОУН і УПА, адже цьому на заваді були різноманітні причини, передусім несприятливі політичні обставини. Потрібно зазначити, що така доцільна етнонаціональна політична діяльність сприяла визвольній боротьбі ОУН і УПА. Адже етнонаціональна концепція ОУН і УПА, що базувалася на принципах гарантування прав національним (етнічним) меншинам України і добросусідських й рівноправних відносин з іншими народами та державами заклала підвалини для діалогу ОУН і УПА з іншими народами. Тому можна стверджувати, що ОУН і УПА обрали правильну стратегію в розробленні етнонаціональної політики, а досить правильна оцінка політичної ситуації та правильна політична лінія – це є передумовою успіху. До того ж, коли вона не буде реалізована в один історичний період, вона може втілюватися в інший, головне, щоб ті ідеї були вагомими і не скомпрометованими.

Дисертантом досліджено, що теоретичні засади етнонаціональної політики ОУН почала практично реалізовувати ще в 1920–30-х роках, а 1940-і роки стали черговим етапом її реалізації. Саме в ці роки ОУН і УПА, заради здобуття незалежності Українській державі довелося воювати з двома тодішніми найбільшими тоталітарними державами – нацистською Німеччиною і комуністичним СРСР. Однак, незважаючи на несприятливі обставини і переважаючі людські і технічні сили противників ОУН і УПА вдавалося наполегливо і з реальним результатом здійснювати етнонаціональну політичну діяльність. Така її результативність була досягнена завдяки структурованому та ефективно діючому агітаційно-пропагандистському апарату ОУН і УПА, який проводив широкомасштабну популяризацію етнонаціональних ідей українського визвольного руху. Саме цей вид практичної діяльності був для українського визвольного руху так само важливим, як і бойові дії, а на окремих етапах його боротьби мав основне значення. Тому що, перебуваючи в стані політичної ізоляції від провідних західних країн і здійснюючи збройну

боротьбу проти найбільших тогочасних тоталітарних держав, які мали в своєму розпорядженні потужні пропагандистські структури, ОУН і УПА без налагодження власної дієвої агітаційно-пропагандистської структури не змогли б донести правдиву інформацію до власного українського народу, не те що до представників інших народів. Саме завдяки такій агітаційно-пропагандистській роботі збройно-політична боротьба українського визвольного руху була зрозумілою і знаходила підтримку серед українського народу, солдатів і офіцерів національних батальйонів вермахту, угорської і Червоної армій та народів-сусідів.

Таким чином, дисертант стверджує, що агітаційно-пропагандистська робота ОУН і УПА мала такі досягнення: по-перше, в ОУН і УПА був сформований структурований та ефективнодіючий агітаційно-пропагандистський апарат. По-друге, агітаційно-пропагандистська діяльність ОУН і УПА щодо місцевого українського населення відзначалася високою дієвістю. По-третє, агітаційно-пропагандистська діяльність ОУН і УПА також досить ефективно впливала на осіб інших національностей: військовослужбовців німецької, Червоної та угорської армій, населення різних країн та на українські національні меншини. По-четверте, відповідні структури ОУН і УПА вели успішну контрпропагандистську боротьбу з пропагандистським апаратом Німеччини і СРСР.

Цей апарат тісно взаємодіяв з іншими функціональними структурами ОУН і УПА, що також були причетними до реалізації етнонаціональної політики ОУН і УПА. Стосувалося це роботи з місцевим як українським, так і іншим населенням, військовими частинами різних держав та національними загонами, що діяли при УПА. Для цього існувала співпраця з політичним відділом, службою безпеки, розвідкою та з окремими командирами загонів.

За допомогою реалізації принципів етнонаціональної політики ОУН і УПА намагалися витворити нормальні умови взаємовідносин українського визвольного руху з подібними визвольними рухами і державами; створити

клімат взаєморозуміння між українцями і представниками інших народів, які перебувають на території України; українськими національними меншинами; з народами-сусідами та створити фронт спільної боротьби поневолених тоталітаризмами народів проти поневолювачів заради свого визволення. Отримання позитивних підсумків у зазначених пунктах створювало реальні шанси для утворення незалежної Української держави.

Дисертантом встановлено, що така етнонаціональна політика ОУН і УПА мала позитивні результати: по-перше, вдалося зменшити кількість збройних зіткнень між представниками поневолених народів, що служили в національних батальйонах вермахту та військовими підрозділами німецьких союзників (угорців, румун), які діяли на території України з українським визвольним рухом. По-друге, шляхом успішної агітаційно-пропагандистської роботи до лав УПА перейшла значна кількість представників різних народів, що служили в німецькій армії. Це дало можливість ОУН і УПА збільшити чисельність власних військових підрозділів та зміцнити власну боєздатність через перехід до УПА кадрових військовиків. По-третє, посилити свій вплив серед українського народу, українських національних меншин, та представників різних народів, що перебували на території України. По-четверте, витворити та активізувати антирадянські, антирежимні, визвольні настрої серед червоноармійців і представників радянської влади, а також тих народів, що потрапили під радянський тоталітарний контроль. По-п'яте, через представників інших народів поширювалася правдива інформація, за що боролася ОУН і УПА, а це дало змогу українському визвольному рухові знайти підтримку за межами України.

Дисертантом встановлено, що не всі завдання етнонаціональної політичної діяльності ОУН і УПА були реалізованими; не завжди виваженою була політична позиція ОУН і УПА. Так, стверджуючи успіх агітаційно-пропагандистських рейдів ОУН і УПА, водночас потрібно зазначити, що вони не зумовили до широкомасштабних антирадянських дій інших народів. Хоча все ж під їх впливом серед інших народів формувалася позитивний образ

українця – борця за власну незалежність і незалежність інших народів, а також кристалізувалися антикомуністичні настрої.

Невдалою виявилася політика ОУН на початку німецько-радянської війни шукати допомоги з боку Німеччини, однак інших варіантів не було, адже не існувало більше країн, які могли б збройно виступити проти СРСР. Не збулися сподівання ОУН і УПА на початок війни Великої Британії і США проти СРСР, що стало причиною зменшення активності українського визвольного руху, як і подібних рухів у інших країнах Східної і Південно-Східної Європи. Хоча керівництво ОУН і УПА війну розглядало одним з найефективніших засобів для здобуття незалежності України, а не вирішальним. Основною визвольною силою мали бути власні українські визвольні структури, а також визвольні структури інших поневолених російським імперіалізмом народів.

Етнонаціональна політика ОУН і УПА в напрямі створення фронту спільної боротьби поневолених народів також спричинила помітний вплив на ефективність боротьби українського національно-визвольного руху в роки Другої світової війни. Однак ОУН і УПА не вдалося створити реально діючий фронт спільної боротьби поневолених народів на території СРСР, хоча для цього були закладені реальні передумови. Підвалини такого фронту лягли в основу подальшої співпраці представників поневолених народів в еміграції та в діяльність визвольних рухів різних народів, які боролися за своє державне визволення на території Радянського Союзу. Також саме активна діяльність національних рухів у республіках колишнього Радянського Союзу, як передбачало керівництво ОУН і УПА, стала однією з основних причин розпаду Радянського Союзу.

Однією з гострих проблем ОУН і УПА протягом усієї війни з Німеччиною були відносини з польським визвольним рухом. У результаті різних причин в українсько-польських відносинах настала ескалація напруги, що переросла у збройне протистояння двох визвольних формацій та фізичне знищення цивільного українського і польського населення. Дисертантом встановлено, що найвагомішими причинами протистояння були: давній

стереотип поляків стосовно українців як щодо меншовартісної нації; антиукраїнська денаціоналізаторська політика польської влади на українських етнічних землях у 1920–30-х роках; відмінності суб'єктно-об'єктного сприйняття українців і поляків міжнародними чинниками, внаслідок належності західних українців до Польської держави за відсутності Української; відмінності орієнтації визвольних рухів двох націй на зовнішні чинники під час боротьби за визволення своїх країн; негативне ставлення українців до поляків через антиукраїнську політику польської влади; провокаційна політика Німеччини і СРСР, спрямована на розпалювання і загострення українсько-польських суперечностей та жорстка прямолінійна політика українського і польського визвольних рухів. Також каменем спотикання відносин двох націй були західноукраїнські етнічні землі, які поляки вважали своїми історичними територіями. Тому внаслідок такого комплексу взаємопереплєтених проблем і суперечностей як ОУН і УПА, так і АК не змогли налагодити співпраці аж до закінчення воєнних дій у Європі проти нацистської Німеччини.

У свою чергу, потрібно зауважити, що внаслідок спричиненої війною складної ситуації ОУН і УПА, як і визвольні чи державні структури інших народів в схожих умовах, вдавалися до методів боротьби з представниками інших етносів, що підпадають під визначення антигуманних.

Водночас ОУН і УПА наполегливо прагнули, незважаючи на сили ворогів і несприятливі політичні обставини, реалізувати свою мету – відновити Українську державу. Цього вони не досягли, але домоглися того, що українське питання стало відомим як державним, так і громадсько-політичним діячам багатьох країн світу. Також потрібно зазначити, що етнонаціональна концепція, яка базувалася на постулатах взаєморозуміння, взаємодопомоги і рівності між націями приносила для визвольної боротьби ОУН і УПА суттєві результати, адже були закладені підвалини співпраці і взаєморозуміння з представниками інших народів.

Отже, дисертант стверджує, що ОУН і УПА, взявши як засадничі основи своєї діяльності ідеологію українського націоналізму, у процесі боротьби за незалежність України витворили пристосовану до умов і часу концепцію власної етнонаціональної політики, елементи якої є додатними для використання в сучасній українській державній етнонаціональній політиці.